

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMAN BELGELERİNE GÖRE PANTURANİZM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa AYDIN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ

HAZİRAN - 2021

TRABZON

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Mustafa AYDIN

25/06/2021

ÖNSÖZ

Türk-Alman ilişkileri, Osmanlı Padişahi Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) dönemine kadar dayanmaktadır. Fakat Türk-Alman ilişkileri XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra farklı bir boyut kazanmıştır. Siyasi, iktisadi ve sosyal ilişkilerin bir anda yükselişe geçmesi her iki tarafın birbirinden beklentileri olmasından kaynaklanmıştır. Almanya, Bismarck'ın önderliğinde birliğini tamamlayarak Avrupa'da yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Almanya diğer Avrupa ülkelerine nazaran geç bir tarihte sömürge yarışına katıldığı için sanayisinin hem hammadde ihtiyacını karşılamak hem de dünya imparatorluğu idealine ulaşmak için Osmanlı Devleti ile zorunlu olarak yakınlaşmak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti de topraklarını İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya tehdidine karşı korumak adına Almanya'nın yaklaşımlarını olumlu karşılamıştır.

Almanya "Weltpolitik" idealine ulaşmak için Panislamizm ve Panturanizm stratejilerini geliştirmiştir. Bu iki strateji Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Ortadoğu ve Kafkasya bölgelerinde uygulanmak istenmiştir. Böylece Almanya Ortadoğu ve Kafkasya belgeleri üzerinden Hindistan'a kadar olan devasa bir coğrafyayı ele geçirmeyi hedeflemiştir.

Bu Çalışma'nın amacı Almanya Dışişleri Bakanlığı arşiv belgeleri ve Avusturya Milli Kütüphanesi gazetelerine dayanarak Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) öncesinde Panturanizm ideolojisini nasıl geliştirdiği, Savaş sırasında Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde ne derecede Panturan hareketini sahaya yayılabildiği ve aldığı sonuçları üzerine durulmuştur. Belgeler doğrultusunda elde edilen bilgiler göstermiştir ki Almanya'nın "Weltpolitik" idealine ulaşabilmesindeki en temel dayanak noktasının başında Panturan hareketi gelmektedir. Bu bakımdan Alman idarecilerinin Panturanizm ideolojisinin büyük bir potansiyel teşkil ettiğini savunmaları alana olumlu katkı sağlamıştır.

Bu Çalışma'nın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Sayın Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ'a, Sayın Dr. Zeynep İNAN YAZICIOĞLU'na, Sayın Dr. Hakan GÖKPINAR'a ve Sayın Dr. Markus PÖHLMAN'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE ALMAN ETKİSİ.....	6
1.1. II. Abdülhamit Döneminde Alman Modernleşmesi	7
1.2. İttihat ve Terakki'nin Kuruluş Amacı	8
1.3. Jöntürklerin Modernleşme Çabaları	12
1.4. XIX. Yüzyılda Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişmesi	16
1.5. Turan Teriminin Anlamı ve Tarihsel Geçmişi	23
1.6. Macar Turancılığı Doğuşu	24
1.6.1. Macaristan'ın İlk Türkologu Arminius Vambery	25
1.6.2. Macar-Türk Yakınlaşması	26
1.6.3. Macarların Girişimiyle Turan Cemiyeti'nin Kurulması	27
1.6.4. Osmanlı Turancılığının Macar Turancılığından Farkı	27
1.7. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Türkçülüğün Gelişimi	28

İKİNCİ BÖLÜM

2. PRUSY KRALLIĞI'NIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	31
2.1. Bazı Alman Düşünür ve Devlet Adamlarının Türkler Hakkındaki Görüşleri.....	32
2.2. Osmanlı-Prusya Münasebetlerinin Başlaması ve Gelişmesi.....	37
2.2.1. Otto Von Bismarck'ın Osmanlı Politikası	39
2.2.2. II. Wilhelm Dönemi Osmanlı-Alman İlişkileri.....	40
2.2.3. Osmanlı-Alman Ticari İlişkileri.....	43
2.2.4. Türk-Alman Dostluk Nişanesi Olarak Bağdat Demir Yolu İhalesi	44
2.3. II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Meselesinin Türk-Alman İlişkilerine Etkisi.....	47
2.3.1. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Almanların Sevk ve İskân Kanunundaki Etkileri.....	49
2.3.2. Sevk ve İskân Kanunu Sonrası Almanya'nın Tutumu	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ALMAN DIŞ POLİTİKASINA YÖN VEREN MAX VON OPPENHEİM.....	53
3.1. Panislamizm Hareket İçerisinde Türkçü-Turancı Fikirler.....	56
3.2. Almanya'nın Propaganda Faaliyetlerine Önem Vermeye Başlaması	58
3.3. Almanya'nın Doğu İstihbarat Birimi Olan Nachrichtenstelle für den Orient'ın Üstlendiği Görev	59
3.4. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman İttifakının Gerçekleşmesi	60
3.5. Almanya'nın İslam Dünyasında Bıraktığı Etki	61
3.6. Almanya'nın Kafkasya Coğrafyasındaki Beklentileri	61
3.6.1. Almanya'nın İstanbul'u Merkez Alarak Kafkasya'ya Hâkim Olma Düşüncesi ve İstanbul'un Almanya'ya Şüpheyile Bakması	63
3.7. Birinci Dünya Savaşı'nda Savaş Esirleri	64
3.7.1. Almanya'ya Esir Düşen Askerler	65
3.7.2. Almanya'daki Müslüman Esir Kampı	66
3.7.3. Esir Kamplarında Müslümanlara Yönelik Propaganda Faaliyetleri	67
3.7.4. Cihat Eylem Planı Dâhilinde Müslüman Türkleri Ruslara Karşı Harekete Geçirme Düşüncesi	68
3.8. Alman Kamplarında Türklerin Çıkarılmış Olduğu Gazeteler	69
3.9. Teşkilat-ı Mahsusa ve Alman Esir Kampları	70
3.10. Şeyh Abdürreşid İbrahim'in Panturanizm Düşüncesi	72
3.10.1. Abdürreşid İbrahim'in Ortak Bir Türkçe'nin Kullanması Yönündeki Düşünceleri	73
3.10.2. Abdürreşid İbrahim'in Alman Esir Kamplarındaki Panturanizm Faaliyetleri ve Başarısı	74
3.10.3. Müslüman Tatarların İadesinde Abdürreşid İbrahim'in Çabaları	75
3.11. Almanya Kamuoyunda ve Müslüman Esir Kamplarında Pan-İslamist Propaganda.....	76
3.12. Mehmet Akif Ersoy'un Berlin Ziyaretinin Amacı	77
3.13. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesi (1914-1918).....	79
3.14. Türkistan'ın 1916-1917 Yılları Arasında Rus Hükümeti'ne Karşı İsyanı	81
3.15. Anadolu ve Orta Asya Türklerinin Diplomatik İlişkilerinin Gelişimi	83
3.15.1. Orta Asya Türklerinde Milli Duyguların Gelişmesi	83
3.15.2. 1916 Türkistan İsyanında Türk-Alman İttifakının Pan-Turanist Politikası	84
3.16. 1917 Ekim İhtilali	86
3.16.1. Rusya İhtilallerinin Müslüman Türklere Etkisi	86
3.17. Brest Litovsk Antlaşması Esnasında Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin Takip Ettiği Pantürkizm ve Panturanizm Politikasından Tedirginlik Duyması	89
3.17.1. Brest-Litovsk Antlaşması Sonrası Kafkasya'daki Statükonun Değişimi.....	90

3.18. Türk-Alman İttifakının Kafkasya İleri Harekâtında Bozulmasında Panturanizm'in Payı.....	92
3.18.1. Kafkas İslam Ordusunun Kurulmasında Panturanizm ve Bakü'nün Kurtuluşu	93
3.19. Türk-Alman Protokolü ve Kafkasya Politikalarının Neticelendirilmesi	95
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	105
ÖZGEÇMİŞ	115

ÖZET

1871 yılında Bismarck'ın liderliğinde birliğini sağlayan Almanya, Avrupa'da yeni bir güç olarak doğmuştur. Bismarck'ın önderliğindeki Almanya'nın dış politikada barışçıl ve atıl bir diplomasi takip etmesi nedeniyle Osmanlı Devleti ile siyasi ilişkilerin pek de gelişmemesine neden olmuştur. Ancak 1888 yılında Alman İmparatorluğu'nun tahtına oturan II. Wilhelm Almanya'yı, Bismarck'tan farklı bir şekilde idare etmiştir. Bu bağlamda Almanya'yı bir dünya gücü haline getirecek "Weltpolitik" idealini ve kavramını ortaya atan II. Wilhelm, Almanya'yı bu amaca ulaştıracak siyasi ve askeri ortak olarak Osmanlı Devleti'ni görmüştür. Böylece II. Wilhelm'le farklı bir boyut kazanan Türk-Alman münasebetleri Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür.

XIX. yüzyılda dünyada sömürge bölgelerini ele geçirmek ve aynı sömürge bölgelerini korumak için başlayan bloklaşma faaliyetleri neticesinde Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte Türk-Alman ittifakı gerçekleşmiştir. İtilaf devletleri Orta Doğu coğrafyasını ele geçirmek isterken İttifak bloğunda bu coğrafyayı koruyup bir de Orta Asya coğrafyasına ulaşmanın peşinden gitmiştir. Bu stratejilerin hesaplamalarını daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce geliştirmeye başlayan Almanya, Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarına ulaşabilmek için Osmanlı Devleti'nin Panislamizm, Pantürkizm ve Panturanizm potansiyelini kullanacak stratejiler üretip sahada kullanmaya çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman dış politikasını Panislamizm üzerinden planlayan Max von Oppenheim olmuştur. Panislamizm ideolojisi içerisinde mevcut olan Pantürkizm ve Panturanizm ideolojileri Şeyh Abdürreşid İbrahim, Osman Tokumbent, Yusuf Akçura gibi Türkçü aydınlar tarafından Almanya ile ortaklaşa hareket etmiştir. Bu kişiler Alman esir kamplarında Tatarlara, Pantürkizm ve Panturanizm ideolojilerini aşılama faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Böylece Tatarlar Osmanlı Devleti'nin yanında Pantürkizm ve Panturanizm ideolojisi ile savaşmayı kabul ettirmişlerdir. Alman esir kamplarında Almanlar tarafından geliştirilen ve Tatarlar üzerinde uygulanan Pantürkizm ve Panturanizm stratejileri Türklerin yoğun yaşadığı Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında kullanılmıştır. Almanya, Kafkasya ve Orta Asya'da uygulamaya çalıştığı Pantürkizm ve Panturanizm stratejilerini Nachrichtenstelle für den Orient vasıtasıyla yakından takip etmiştir. NfO'nun bölgedeki görevi Pantürkizm ve Panturanizm stratejilerinin ne ölçüde fayda sağladığı, hangi bölgelerde Pantürkizm ve Panturanizm ideolojisine yerli halk tarafından destek verileceği gibi istihbarat bilgileri Berlin'e ulaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Weltpolitik, Panislamizm- Pantürkizm, Panturanizm, NfO

ABSTRACT

Germany rose in Europe in 1871 as a new power with securing its uniformity in the leadership of Bismarck. That Germany which is in the leadership of Bismarck followed peaceful and otiose diplomacy did not develop the political relation with Ottoman Empire. However, Wilhelm II who ascended the throne of the German Empire in 1888 conducted Germany differently than Bismarck. In this sense, Wilhelm II put the goal and concept of “Worldpolitics” which will make Germany a world power. Wilhelm II regarded Ottoman Empire as a political and military partner that will transmit German to the goal of “Worldpolitics”. Thus, the Turk-German relationship which gains different relation with Wilhelm II continued until the end of the First World War.

The First World War started in the 19th century as a result of blocking activities which that started in order to capture colony regions in the world and to protect the same colony regions. As soon as starting the war, Turk-German alliance took place. While the Entente States wanted to capture the Middle East geography, the Central Powers wanted to protect this geography and also tried to reach the Middle Asia geography. Germany, in order to reach the Middle East and the Middle Asia, made and used strategies in the field by using the potential of the Ottoman Empire’s Panislamism, Panturkism and Panturanism. However, Germany developed a calculation of these strategies before starting the First World War. In this respect, Max von Oppenheim was the person who planned the foreign policy of German on Panislamism in the First World War. The ideologies of Panturkism and Panturanism that are available in the ideology of Pan-Islamism by turkist highbrows such as Skeikh Abdurresid İbrahim, Osman Tokumbent, Yusuf Akcura conducted in common with German. These people engrained the ideologies of Panturkism and Panturanism in Tatars in the German prison camps. In this way, Tatars accepted to fight in side of the Ottoman Empire with the ideology of Panturkism and Panturanism. The strategies of Panturkism and Panturanism which were developed in the German prison camps and were applied on Tatars were used in Caucasus and Turkistan geography where many Turks lived. Germany followed closely Panturkism and Panturanism strategies that German tried to apply in the Caucasus and the - Middle Asia by means of Nachrichtenstelle für den Orient. The duty of NfO was to transmit the security intelligence information to Berlin such as how Panturkism and Panturanism strategies were useful, in which regions Panturkism and Panturanism strategies would be supported by society.

Keywords: World politics, Panislamism, Panturkism, Panturanism, NfO

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
Çev. : Çeviren
Ed. : Editör
Haz. : Hazırlayan
NfO : Nachrichtenstelle für den Orient
Nr. : Numara
PA AA : Politisches Archiv Auswärtiges Amt
TTK. : Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Türk-Alman ilişkilerinin tarihi Padişah II. Mehmet dönemine kadar götürülebilse de ilişkilerin asıl gelişmesi ve zirveye ulaşması ancak 1871 yılında Bismarck'ın Almanya'nın birliğini kurmasıyla gerçekleşmiştir¹. Çünkü XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın içinde bulunduğu siyasi ve diplomatik vaziyet Türk-Alman siyasi yakınlaşmasında zorlayıcı etkiye sahip olmuştur. Avrupa'da yeni bir güç olarak doğan Almanya, kısa zamanda sanayisini ve ekonomisini geliştirmiş ve dönemin önde gelen güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın karşısına dikilmiştir. Fakat Almanya; İngiltere, Fransa ve Rusya'ya nazaran çok yeni bir devlet olduğundan dünyanın belli başlı coğrafyalarına, özelde Osmanlı topraklarına yayılmakta geç kalmıştır. Almanya hem sömürge açığını kapatmak hem de diğer devletlere karşı bir müttefik bulmak için Osmanlı Devleti ile yakınlaşma gereği hissetmiştir. Böylece Türk-Alman yakınlaşması 1878 Berlin Konferansı ile birlikte daha da hızlanmıştır. Almanya, Berlin Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışan İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur. Osmanlı Devleti de kendisini parçalamaya çalışan devletlere karşı Almanya'ya yakınlaşmak zorunda kalmıştır. Neticede Berlin Konferansı'ndan sonra Türk-Alman ilişkileri siyasi, iktisadi, askerî ve sosyal alanlarda gelişerek Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Genelde Almanya'nın, özelde II. Wilhelm'in, Türk-Alman ilişkilerini geliştirmek istemesindeki en temel neden "Weltpolitik" stratejisi olmuştur. II. Wilhelm'in, "Weltpolitik" stratejisi Almanya'nın dünya hâkimiyeti teorisini ifade etmemekteydi. Almanya'nın Avrupa'daki konumunu koruyacak ve dünya hâkimiyetine ulaştıracak tek güç Türkler idi². Bu yüzden Almanya hiç şüphesiz Panturanizm ideolojisinin gücünden ve potansiyelinden yararlanmak zorundaydı.

Bu çalışmanın amacı Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanların neden Panturanizm ideolojisine ihtiyaç duyduklarını ve Panturanizm ideolojisinin jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik potansiyelleri hakkındaki fikirlerini Alman belgelerine göre incelemek ve değerlendirmektir. Yapılan araştırma ve incelemelerde görülmüştür ki Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar Panislamizm, Pantürkizm ve Panturanizm hareketlerine hem büyük önem vermişler hem de ihtiyaç duymuşlardır. Savaş başlamadan önce Max von Oppenheim, Alman dış politikasını bu temeller üzerine kurmuştur. Onun tasarladığı strateji ve ideolojik hareketler sayesinde İtilaf devletleri, sömürge bölgelerinden atılacak yerine Alman İmparatorluğu gelecektir. Almanlar Panislamizm hareketinin hedefini Arap ve Hint coğrafyası olarak belirlerken, Panislamizm'in bir şubesi olarak gördükleri Pantürkizm ve Panturanizm ideolojisinin hedef coğrafyası olarak Kafkasya

¹ Ferenc Majoros ve Brend Rill, **Das Osmanische Reich (1300-1922)**, 1. Baskı, Bechtermünz Verlag, Köln 1994, s. 60.

² PA AA, P 47, **Turanische Frage**, 1916-1922.

ve Orta Asya'yı belirlemişlerdir. Almanya'nın Pantürkizm ve Panturanizm ideolojilerini Panislamizm içerisinde formüle ederek işleminin nedeni ise XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk toplumlarında ırka dayalı milliyetçi ideolojilerin henüz entelektüel bir bilgi birikimine ulaşmamış olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu yüzden Almanya, Türk toplumlarını harekete geçirmek için Panislamizmi dolaylı olarak kullanmayı uygun görmüştü.

Almanya, Birinci Dünya Savaşı başladığında Panturanizm propagandasını hemen sahada kullanmayı planlamıştır. Ancak savaşın başlamasıyla birlikte Almanya, Rus ordularından hiç beklemediği sayıda yüzlerce Türk kökenli Tatar askerini esir etmiştir. Almanya açısından Tatar askerlerinin esir edilmesi Panturanizm hareketinin hem potansiyelini arttırmış hem de farklı stratejilerin üretilmesine neden olmuştur. İlk etapta Almanya, Tatar esirlerinden Panturanizm ideolojisi çerçevesinde istifade edebilmek adına esirleri devşirme yoluna gitmiştir. Bu yüzden Almanya, Alman esir kamplarına Yusuf Akçura, Abdürreşid İbrahim, Osman Tokumbent, Mehmet Akif Ersoy, Şeyh Tunusi vs. gibi tanınmış Türkçü ve İslamcı aydınları davet etmiştir³. Nitekim bu kişiler özelde Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri olup Osmanlı Devleti adına Alman dış politikasına katkı sağlarken diğer taraftan Alman dış politikasının Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir şekilde hareket etmesini engellemek istemişlerdir. Neticede Alman esir kamplarındaki Tatarlara uygulanan Panturanizm propagandası olumlu sonuç vermiştir.

Bu bağlamda eğitilmiş Tatar esirleri Almanya'nın Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında uygulamak istediği Panturanizm politikalarının potansiyelini arttırmıştır. Zaten Almanya, Osmanlı Devleti'nin Türkçü-Turancı kanadını kullanmayı hedeflerken bir de Tatar esirlerini devşirmesi ile bölgede hareket kabiliyetini arttırmıştır. Almanya, eğitilmiş Tatar esirlerini Orta Asya'da özel askeri operasyonlarda kullanmıştır. Örneğin Almanlar, Tatarları örgütleyerek Rusya'nın Sibiryaya ile olan demir yollarını imha etmiş, lojistik destek ve iletişimini kesmiştir. Yine Almanlar, Tatarları Rusya'nın iç bölgelerinde küçük çaplı eylemlerde kullanmıştır. Fakat bu eylemler sadece bölgede karışıklık çıkartmak için yapılmıştır⁴.

1916'da Türkistan'da isyanın patlak vermesiyle Orta Asya'ya yayılan isyan ateşi, Almanlar tarafından hemen bir Panturanizm hareketine döndürülmek istenmiştir. Zaten isyanın ateşini yakan Ceditçiler, Türk-Alman ittifakına sempati ile baktıklarından dolayı Panturanizm hareketini başarıya ulaştırmak için çabalamışlardır. Almanya, bölgeye Almanya'da Panturanizm fikri ile eğitilen "Asya Taburunu" sevk etmiştir. Böylece Almanya, Panturanizm hareketine doğrudan destek vermiştir.

Görüldüğü üzere Almanya, Panturanizm hareketinin maddi ve manevi kapasitesinin farkındaydı. Almanya, kadim Türk milletinin yayılmış olduğu devasa coğrafyayı Panturanizm

³ PA AA, P 47, **Turanische Frage**, 1916-1922.

⁴ Fritz Fischer, **Germany's Aims In The First World War**, 1th Ed., WW Norton & Company Publishers, New York 1961, s. 127.

ideolojisi ile birleştirip “Weltpolitik”e ulaşmayı hedeflemiştir. Bu ideolojik hareket Almanya’yı “Weltpolitik” idealine götürecek tek araçtı. Böylece Panturanizm hareketi Almanlar için vazgeçilmesi imkânsız bir politika halini almıştı. Bu açıdan bakıldığında Almanya için Türkler, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş boyunca hayati bir öneme sahip olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya, Osmanlı Devleti ile koordineli bir şekilde Panturanizm hareketini organize etmiştir. Çünkü Almanya, Osmanlı Devleti olmadan Panturanizm hareketini tek başına gerçekleştiremeyeceğinin bilincindeydi. Almanya, Osmanlı Devleti’ni Panturanizm hareketinde sadece bir vasıta olarak görmüştür. Ancak Osmanlı Devleti’nin Panturanizm vasıtasında hareketinde sadece arabulucu görevi üstlenmesini istemiştir. Bir bakıma Almanya, Panturanizm hareketinin oyun kuruculuğuna ve kontrol sağlayıcı özelliğine olarak Osmanlı Devleti’ni dâhil etmemek üzerine stratejiler üretmiştir. Bu hareketin merkezi kontrol mekanizmasının ve tekelinin sadece Almanya’ya ait olması gerektiği tezi Alman bürokrasisi tarafından savunulmuştur. Çünkü Alman bürokrasisi, Osmanlı Devleti’nin bu hareketin en önemli organı olmasından dolayı liderlik görevini üstlenmek uğruna stratejiler geliştirdiğinin farkındaydı. Eğer Osmanlı Devleti Panturanizm hareketini Almanya’dan bağımsız bir şekilde yürütecek olursa Almanya hem Avrupa’daki statükosunu kaybedecek hem de “Weltpolitik” hayallerine veda edecektir.

Almanya’yı “Weltpolitik” idealine götürecek yol ise Kafkasya’dan geçmektedir. Nedeni ise Avrasya koridoruna giden yolun Kafkaslardan geçmesidir. Rusya da Kafkasya coğrafyasında etkin bir güce sahip olduğundan dolayı Almanya, zorunlu olarak Osmanlı Devleti’nin Pano-Turancı kanadını kullanmak zorunda kalmıştır. Çünkü Kafkas coğrafyası etnik ve kültürel köken bakımından Osmanlı Devleti’ne bağlıdır. Her ne kadar bölgenin Osmanlı Devleti’ne karşı bir bağlılığı varsa da Ruslaştırma politikaları neticesinde Osmanlı Devleti’nin bölgedeki nüfuzu kırılmaya çalışılmıştır. Almanya, Rusya’nın Kafkas bölgesinde takip ettiği politik hamlelerin farkında olduğundan dolayı propaganda yoluna başvurmuştur. Bu konuda Almanya, Kafkasya coğrafyasındaki Türkleri propaganda araçları vasıtasıyla Panturanizm halkası etrafında toplamak için Ruslaştırma politikalarının dünyaya felaket getireceğini yaymaya çalışmıştır. Almanya, Kafkasya’da Rus ordularının kendilerine güçlük çıkaracağını tahmin ettiğinden dolayı ayrıca bölgede Gürcü subay ve askerleri eğiterek onların da ittifak devletlerine askerî açıdan destek olmalarını sağlamaya çalışmıştır.

Almanya her fırsatta Rusya’yı Balkanlar ve Kafkasya’dan atmak için uğraşmıştır. En önemli fırsatlardan bir tanesi de Rusya’daki 1917 Ekim İhtilali olmuştur. 1917 Ekim İhtilali ile birlikte Rusya savaştan çekileceğini ilan etmiştir. Birkaç ay sonra Brest-Litovsk antlaşmasının gerçekleşmesi için bir araya gelen devletler arasında, Türk-Alman ittifakı da yer almıştır. Brest-Litovsk antlaşması, Türk-Alman ittifakı açısından başarılı sonuçlar vermiştir. Ancak Türk-Alman ittifakı Panturanizm hareketini bir kenara itmiş değildir. Artık Osmanlı Devleti savaşın sonuna doğru Panturanizm hareketini Almanya’dan bağımsız bir şekilde kontrol etmeyi amaçlarken Almanya da böyle bir durumda Osmanlı Devleti’nin bir Turan devletine dönüşebileceğini göz önünde bulundurduğundan dolayı buna karşı çıkmıştır. Bu hususta Enver Paşa, politikalarını

Almanya'ya söylemekten çekinmemiştir. Almanya da Enver Paşa'nın bölgede Rusya'dan boşalacak yerlerin Osmanlı Devleti tarafından doldurulmak istediğini bildiğinden dolayı taleplerini kendi menfaatleri açısından tehlikeli bulmuş ve kabul etmemiştir. Böylece Türk-Alman ittifakı Kafkasya cephesinde, Panturanizm'in hamisi olan Osmanlı Devleti ile kontrol sağlayıcısı olan Almanya arasında neredeyse bitme noktasına gelmiştir.

Brest-Litovsk antlaşmasından sonra Azerbaycan'da baş gösteren Ermeni saldırılarına karşı Enver Paşa tarafından "Kafkas İslam Ordusu" kurulmuş ve komutanlığına Nuri Paşa getirilmiştir. Kafkas İslam Ordusu tarafından Haziran 1918'de başlatılan Bakü'yü kurtarma harekâtı Almanya tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Nedeni ise savaş boyunca Türk-Alman ittifakının maddi açıdan büyük kayıplar vermesidir. Bu kayıpları Azerbaycan'ın yeraltı kaynaklarıyla gidermenin planları yapılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan bağımsız bir şekilde askerî harekât düzenlemesi bu kez hem Almanya'yı hem Rusya'yı rahatsız etmiştir. Böylece Alman-Rus yakınlaşması başlamış oldu. Alman-Rus görüşmelerinde Almanya, Osmanlı Devleti'ni Panturanizm ideali peşinde koşan bir devlet olarak göstermiştir. Aslında Almanya kendisinden bağımsız hareket eden Osmanlı Devleti'nin Panturanizm hedefini Rusya ile engellemek için uğraşmıştır. Nitekim Rusya da Panturanizm'in merkezi kontrolünün Almanya'nın elinde olduğunun bilincindeydi. Rus-Alman yakınlaşmasının asıl amacı Osmanlı Devleti'nin Bakü'deki başarısını engellemektir.

Görüldüğü üzere Almanya, bu ideolojik hareketin getireceği büyük potansiyelin farkındaydı. Bu nedenle Almanya, kendi politik ve iktisadi çıkarları çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne bir Panturanizm rolü biçmiştir. Bu rol içerisinde Osmanlı Devleti'ne dar bir hareket sahası bırakmıştır. Asla Osmanlı Devleti'nin bu ideolojik hareketin önderi olmasını istememiştir. Çünkü Almanya böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda tüm Avrupa'nın Türklerin etkisinde kalacağını iyi bilmekteydi. Bundan dolayı da Panturanizm silahını Türklerin eline bırakmamak için çalışmıştır.

Araştırmaya konu olan bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde, Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden yabancı bürokrat, asker ve dini şahsiyetlerin Türklere bakış açıları değerlendirilmiştir. Bu hususta ele alınan kişiler arasında Marthin Luther, Ogier Ghiselin de Busbecq ve Johann Gottfried von Herder vardır. Türk-Alman ilişkilerinin geçmişi uzun yıllara dayandığından dolayı her iki toplumun birbirlerine karşı duyduğu hayranlık ve önyargılar mutlaka vardır. Bu nedenle adı geçen kişilerin Alman toplumu üzerinde Türkler hakkında bıraktığı izler ortaya konmaya çalışılmıştır. Alman aydınları kendi toplumunun zihin dünyasını inşa ettiğinden dolayı Türk imgesine de yer vermiştir. Böylece Almanların Türklere bakış açısı değerlendirilerek Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasındaki davranışlarının olumlu ve olumsuz değerlendirmelerinin tarihi reflekslerinin kaynakları ortaya konmaya çalışılmıştır. Tezin ikinci bölümü ise Türk milliyetçiliğinin kökeni, doğuşu ve formüle edilmesi üzerine olmuştur. Türk milliyetçiliğinin geçmişi hakkında bilgi verilmesindeki amaç milliyetçilik anlayışının Osmanlı

toplumdaki entelektüel birikimini ortaya koymaktır. Nedeni ise eğer Almanya Panturanizm hareketi üzerinden bir takım stratejiler üretmişse muhakkak ki Türk toplumlarında milliyetçi ilkelere dayalı bir potansiyel fark etmiştir. Tezin son kısmı olan üçüncü bölüm ise Türk-Alman ilişkilerinin siyasi, iktisadi, sosyal ve askeri gelişmeleri üzerine durulmuştur. Ancak Türk-Alman ilişkileri II. Mehmet dönemine kadar uzansa da siyasi münasebetlerin başlama noktası Prusya krallığı olarak belirlenmiştir. Çünkü Türk-Alman münasebetleri gerçek anlamda Prusya Krallığı döneminde karşılıklı somut adımlar atılmasıyla gerçekleşmiştir. XVIII. yüzyılın başında kurulan Prusya Krallığı daha sonraları Alman İmparatorluğuna dönüşmüş ve Avrupa; İngiltere, Fransa ve Rusya karşısında en önemli dengeleyici güç olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa’da siyasi dengelerin yer değiştirmesi politik ilişkilerin de belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Sonuçta Türk-Alman ilişkilerin Avrupa’da meydana gelen gelişmeler üzerine tesis edildiğinin söylenmesi hatalı bir görüş değildir. Bu bölümde Almanya’nın Osmanlı Devleti ile olan sıkı ilişkileri üzerinde durulmuştur. Almanya’nın siyasi, askeri, sosyal ve iktisadi her bir hareketinin aslında Osmanlı Devleti’ne nüfuz ve kontrol etme amacı taşıdığı görülmüştür. Osmanlı Devleti’nin kurumlarında görülen Alman kümeleşmesinin tek bir gayesi vardı o da “Weltpolitik” idealiydi. Türk-Alman yakınlaşmasının arka planındaki asıl amaç bu olmuştur. Almanlar bu nüfuz sahasıyla birlikte geliştirdikleri politikalarla Osmanlı bürokrasisine kendi çıkarları doğrultusunda direktif vermeyi hedeflemiştir. Nitekim Almanya savaş sırasında ele aldığı Panturanizm ideolojisini kendi propaganda araçları ile destekleyerek Türk dünyasını Osmanlı Devleti’nin önderliğinde savaşa dâhil etmeyi planlamıştır. Dolayısıyla bu bölümde Birinci Dünya Savaşı’nda Alman belgelerine göre Panturanizm üzerinde durulmuştur. Belgeler ışığında Almanların perspektifinden bu ideolojik hareketin Almanlar açısından olumlu ve olumsuz stratejileri değerlendirilmiştir. Almanya’nın savaş sırasında Osmanlı Devleti’ne Panturanizm’in lideri olabilmesi hususunda ne kadar yetki verdiği ve hareket sahasının genişliği hakkındaki düşünceleri ve uygulamaları değerlendirilmiştir.

Tez, nitel bir araştırmadır. Tezi destekleyen en önemli kaynaklar Alman Federal Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Auswärtiges Amt) ve Alman gazeteleri olmuştur. Bu belgeler ışığında tezin problemleri değerlendirilerek bir sonuca varılmak istenmiştir. Türkiye’de bu konuda çalışanlar arasında 1915 yılında Munis Tekinalp tarafından yazılan Türkismus und Pantürkismus adlı eser önemli yer tutmaktadır. Tekinalp’in eseri araştırmanın temel kaynaklarından bir tanesi olmuştur. Günümüzde ise Mustafa Çolak ve Kadir Kom’un Alman bakış açısından Pantürkizm üzerine kıymetli çalışmaları olmuştur. Her iki kişi de çalışmalarını Alman belgeleri üzerinden yazmıştır. Her ne kadar kullanılan Alman belgelerinin bir kısmı farklı arşivlerde olsa da araştırmanın problemine ışık tutmasına yardımcı olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE ALMAN ETKİSİ

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren Batı karşısındaki üstünlüğünü sağlayan iç ve dış dinamiklerinin işlevselliğini yitirdiğini fark etmiştir. Osmanlı yöneticileri Batı karşısındaki askeri mağlubiyetleri kabul etmiş, kaybedilen savaşların ve toprakların nedenini araştırmıştır. Böylece Osmanlı yöneticileri Batı'nın askeri yönden üstün olduğu kanaatine varmıştır. Bu yüzden Osmanlı yöneticileri askeri sahadaki eksiklikleri telafi etmek için ıslahatlar yapmıştır.

Osmanlı Devleti kurumlarını tekrar ayağa kaldırmak için reform veya yenilemek yoluna gitmeyi zorunlu görmüştür. Osmanlı Devleti'nin reform süreci, askeri alandaki yetersizliklerden kaynaklandığından dolayı yenileşme hareketleri genelde askeri birlikler üzerinden yürütülmüştür. Nitekim Osmanlı Devleti'nde reform bilinci Batı kaynaklı olarak kendisini göstermiştir ve batılılaşma politikasına dönük ilk bilinçli adımlar XVIII. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir.⁵

XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde askeri alanda birçok reform hareketleri yapılmıştır. Ancak III. Selim dönemine geldiğinde reformların şekli değişmiştir. Siyasi, askeri, sosyal ve iktisadi açıdan reformlar değişime uğramıştır. Batıdan ithal edilen reformların özünde ve şeklinde yeni bir dönem başlamıştır. III. Selim dönemine kadar diplomasi sahasında Osmanlı Devleti'ni, Avrupa'da daimi bir süre içerisinde temsil eden hiçbir bürokrat olmamıştır. Neticede Osmanlı Devleti Batı'da meydana gelen gelişmeleri ve siyasi süreçleri istikrarlı bir biçimde takip edemediğinden dolayı Morali Es-Seyyid Ali Efendi daimî elçi olarak Paris'e gönderilmiştir.⁶

III Selim'in bizzat gerçekleştirmeye çalıştığı Reform hareketleri neticesinde iç ve dış problemler yaşanmıştır. Ancak yaşanan isyan ve karışıklıklar Türk modernleşmesinin önüne geçememiştir. III. Selim'den sonra gelen padişahlar, Türk yenileşme hareketlerine önem vermiştir. II. Mahmut döneminde de batılılaşma ve modernleşme girişimlerine bizzat önem verilmiştir. Modernleşme sürecinin kesintiye uğramaması için Yeniçeri Ocağı 1826 tarihinde kaldırılmıştır. II. Mahmut, Türk modernleşmesinin sürdürülebilmesi için Yeniçerilerden başka onlara destek olan bazı ulema, bürokrat, asker ve diğer menfaatçi grupların gücünü yok ettikten sonra yeniliklere

⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev.: Boğaç Babür Turna, 8. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015, s. 64.

⁶ a.g.e., s. 86.

başlamıştır⁷. Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde de batılılaşma faaliyetlerine önem verilmiştir. Bu hususta Türk ordusunun modernleşmesi için askeri sahada bir takım düzenlemeler ve genel askeri yükümlülükler getirilmiştir⁸.

II. Abdülhamit döneminde batılılaşma hareketleri daha farklı bir boyut kazanmıştır ve kurumların modernleşme faaliyetlerinde örnek alınan aktörler değişmiştir. 93 Harbinden sonra gerçekleşen 1878 Berlin Konferansı'nda İngiliz ve Fransız siyasi ilişkileri bozulmaya başlayınca Türk-Alman ilişkileri gelişmiş ve Osmanlı modernleşmesinde Alman nüfuzu artmıştır.

XIX. yüzyılda reform hareketlerine karşı baş gösteren tüm olumsuzluklara rağmen Türk modernleşmesi gelişerek devam etmiştir. XX. yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte reform hareketleri, Türk devrimlerine dönüşmüştür. İki asırlık yenileşme hareketleri nihayetinde hedefine ulaşmıştır.

1.1. II. Abdülhamit Döneminde Alman Modernleşmesi

II. Abdülhamit 93 Harbi sırasında tahta çıkmıştır ve devleti, içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtarıp Türk modernleşmesinin önünü açması beklenmiştir⁹. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti mağlup olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti açısından siyasi arenada bir takım olumlu gelişmeler yaşanmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya, Türk topraklarını sömürmek ve parçalamak için politikalar takip ederken Almanya, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü savunmuştur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya, birliğini sağlamış ve askeri, siyasi ve iktisadi sahalarda gücünü arttırarak İngiltere, Fransa ve Rusya karşısına dengeleyici bir güç olarak doğmuştur. Almanya sanayisini beslemek ve ticari hacmini arttırmak için Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmeyi uygun görmüştür. Bu düşünce peşinde koşan Almanya çok kısa bir süre içerisinde kendisini çok geliştirmiştir ve önemli sektörlerde bir dev haline gelmiştir. Almanya, Osmanlı Devleti'nin bölünmesine katılmadan önce ülkeden sağlayacağı askeri ve iktisadi sermaye yatırımları vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmenin peşinde koşmuştur¹⁰. Nitekim Almanya'nın Osmanlı topraklarında da bazı hedefleri olmuştur fakat bu hedefler diğer batılı ülkelerin takip ettikleri politikalardan farklı olmuştur. Böylece 1890'lardan itibaren Almanya, kendine yeni bir hedef biçmiştir. Gelecekte Almanya dünyanın yeni hâkimi ve efendisi olma ideolojisi çerçevesinde siyasi, iktisadi ve askeri atılımlarını gerçekleştirmiştir¹¹.

⁷ Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), Haziran, 2004, s. 121-139.

⁸ a.g.m.,s. 121-139.

⁹ "Abdul Hamid", *Mährisches Tagblatt*, (7.11.1894), s. 1-2.

¹⁰ Beşirli, a.g.m., s. 121-139.

¹¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 55

II. Abdülhamit, 1878 Berlin Konferansı'nda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın düşmanca politikalarını görmüştür. Bu yüzden Almanya ile siyasi, iktisadi ve askeri ilişkilerini geliştirmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde modernleşme faaliyetlerinde Alman etkisi hızla artmıştır. II. Abdülhamit döneminde görülen modernleşme faaliyetleri içerisinde Alman etkisi en bariz biçimde kendisini göstermiştir. Alman etkisi orduda ve sivil idarede yeniden yapılandırılmayla bunlara ek olarak demiryolu yapım faaliyetlerinin artırılmasıyla, silah ticareti, yeraltı madenlerinin işletilmesi ve bankacılık sektörlerinde kendisini göstermiştir¹². Bu yaptırımlar, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en çok ihtiyacının olduğu ve bir dış destek bulmadan kendi başına üstesinden gelemeyeceği alanlardı. Almanya'nın Türk topraklarına yaptığı her yatırım beraberinde Alman nüfuz ve etki de getirmiştir. Osmanlı Devleti her ne kadar Alman yatırımlarının arkasında saklı olan niyetlerin farkında olsa da Almanya seçeneğinden vazgeçememiştir.

1.2. İttihat ve Terakki'nin Kuruluş Amacı

İttihat ve Terakki'nin ve başka siyasi partilerin kuruluşunda hiç şüphesiz Tanzimat Fermanı'nın büyük bir etkisi vardır. 1839 yılında Osmanlı Devleti'nin Mısır eyaletinde Mehmet Ali Paşa tarafından başlatılan isyan hareketleri esnasında Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Tanzimat Fermanı ile beraber Müslüman, Hıristiyan, Yahudi dinine mensup olan her millet eşit kabul edilmiştir ve tüm reaya için kanun karşısında eşitlik, hak ve özgürlüklerin korunması, askerliğin mecburi hale getirilmesi, vergi toplama yönteminin değiştirilmesi gibi değişiklikler yapılmıştır¹³. Böylece daha önce hiç denenmemiş değişiklikler gerçekleştirilerek Osmanlı modernleşmesinin önü açılmıştır¹⁴.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti bir daha geri dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Tanzimat Fermanı ile yüzyıllardır devam eden Osmanlı devlet yönetme felsefesi değişime uğramıştır. Osmanlı sarayında görüşülen devlet meseleleri böylece saraydan çıkıp bürokrasinin egemenliğine geçmeye başlamıştır. Her ne kadar Tanzimat Fermanı ilan edilmiş olsa da devletin anayasal düzene geçmesi, Genç Osmanlılar tarafında gerçekleştirilen baskılar neticesinde olmuştur. Genç Osmanlılar, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm unsurların Türklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur¹⁵. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Genç Osmanlılar; meşruti düzene geçmede, Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinde ve böylece seçimlerin yapılarak bu sayede meydana getirilecek meclisin vatanın istikbalini ve özgürlüğünü sağlamasında Avrupa'yı kendisine misal alan bir topluluk olarak Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkmıştır¹⁶. Genç Osmanlılar, Fransız devriminin büyüsünden etkilenmiştir ve Fransız devriminin ideolojik fikirlerini

¹² a.g.e.,s. 85.

¹³ "Der Sultan Und Sein Reich", *Grazer Zeitung*, (13.03.1850), s. 1-2.

¹⁴ Ömer Çelik, "İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kurumsal Bir Değerlendirme", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Temmuz 2019, s. 107-123.

¹⁵ "Die Jungtürken Und Jungpolitiker Überhaupt", *Neue Tiroler Stimmen*, 19.08.1872, s. 2-3.

¹⁶ Çelik, a.g.m., s. 107-123.

ortaya koyan Montesquieu ve Rousseau gibi fikir adamlarını örnek almıştır. Genç Osmanlıların Batı hayranlığı onların Avrupa’da bulunmalarını ve kendilerini geliştirmelerini sağlamıştır. Genç Osmanlıların faaliyetleri meşrutiyetin ilan ettirilmesinde ve anayasal düzene geçilmesinde kilit rol oynamıştır.

31 Ağustos 1876 tarihinde tahtan indirilen V. Murat’tan boşalan Osmanlı tahtına II. Abdülhamit geçmiş ve 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasiyi ilan ederek İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin meydana gelmesinde ve anayasal düzende bir parti olarak yerini almasında etkisi olmuştur¹⁷. Böylece Osmanlı Devleti mutlak monarşi düzeninden meşruti monarşiye ilk adımını atarak ve yeni bir idari sisteme geçmiştir. Osmanlı Devleti daha önce denenmemiş ve tecrübe edilmemiş bu yönetim anlayışının anayasal manada gerekliliği olarak da Meclis-i Umumi çatısı altında Ayan ve Mebusan Meclisi isimleriyle çift yapılı bir meclis meydana gelmiştir¹⁸. Ancak 93 Harbinden sonra meclis II. Abdülhamit tarafından kapatılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1889 tarihinde dört Mektebi Tıbbiye-i Şahane öğrencisi tarafından “*İttihad-ı Osmani*” (Osmanlı Birliği) adı altında kurulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyet gizli bir örgüt yapısına göre teşkilatlanmıştır¹⁹. 1889’da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi bir partidir ve kuruluş amacı, Osmanlı Devleti’ni bölünüp yok olmaktan kurtarmak, devleti eski gücüne ulaştırmak ve anayasal düzeni yeniden tesis etmektir. Cemiyet üyeleri, Osmanlı Devleti’nin içine düştüğü durumun sorumlusu olarak II. Abdülhamit’i görmüştür. Cemiyet üyelerinin düşüncelerine göre Meşrutiyet’in yeniden yürürlüğe konulması, II. Abdülhamit’in yetkilerinin kısıtlanması veya tamamen elinden alınması devletin kötü gidişatını durduracaktır²⁰.

İttihat ve Terakki Cemiyeti yaşadığı döneme damga vurmuştur. Osmanlı aydınları aracılığıyla Paris’te meydana getirilen İttihat (Osmanlı Birliği) ve Terakki Cemiyeti ile birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini almıştır²¹. İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kuruluş yılından itibaren II. Abdülhamit karşısında büyük bir güç olarak durmuştur. Ancak cemiyetin siyasi kanadı 1906 yılında Selanik’te III. Ordu komutanlığındaki birkaç subayın girişimiyle vücuda getirilen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin 1907 tarihinde Paris’teki teşkilatla bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece teşkilatın adı daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değişmiştir²². Cemiyetin, iktidara muhalif tavırları, aydın kişilikleri, yurt dışında eğitim görmeleri gibi unsurlar taraftar toplamalarında etkin rol oynamıştır. 1908 ihtilaliyle yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, devleti 1918 yılına kadar kısa kesintilerle yönetmiştir.

¹⁷ a.g.m., s. 107-123.

¹⁸ Tan Baykal, Hülya Baykal ve Mustafa Özbey, “İlk Osmanlı Genel Seçim Uygulamalarına Hukuksal Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, Ocak 2018, s. 54,67.

¹⁹ Yaşar Semiz, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. Sayı: 35, Haziran, 2014, 217-244.

²⁰ Tuncay Şendal, “II. Meşrutiyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Azınlıkları Arasında Yaşanan Siyasi Ağırlığın Analizi”, **Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, Haziran 2019, s. 11-31.

²¹ Semiz, a.g.m.,s. 217-244.

²² a.g.m.,s. 217-244.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, dönemin milliyetçi akımlarından beslenmiştir. Nitekim Napolyon savaşlarıyla başlayan milliyetçi akımlar Türk topraklarında da hissedilmiştir ve böyle bir dönemde Türk aydınları da mümkün mertebe kendi fikri ve ideolojik hayallerini gerçekleştirmek için çabalamıştır. 1860'larda Osmanlı fikir dünyasının en önemli şahısları olan üç kişi, laik-ulusçu fikirlere sahip Şinasi, modernleşmeci ve İslamcı olan Namık Kemal ve İslamcılıkla laiklik, Türkçülükle Osmanlılık arasında tereddütler yaşayan Ali Suavi olmuştur²³. Osmanlı aydınları geleneksel fikirleri yani Kanun-i Kadim düşünce hayatından başka bir boyuta doğru dönüşmüştür. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları, dönemin bu renkli düşünce ve fikri dünyasından etkilenmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti sadece tek bir fikir etrafında toplanmamıştır. Cemiyetin kurucuları Türkçü fikirleri de benimsemiştir. Yalnız cemiyet kurucuları Türkçü ideolojiye sahip olmasına rağmen teşkilat İslamcılık ve Osmanlılık fikirlerini de savunmuştur ve cemiyetin bu üç fikri aynı anda savunmasının tek nedeni devleti kurtarmak olmuştur. Bu nedenle cemiyetin fikri temelinde kesin bir çizgisi yoktur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek bir ideoloji peşinde koşmasına engel olarak devletin çok uluslu bir yapıya sahip olması gelmektedir. Cemiyet üyeleri devasa bir coğrafyayı Pantürkist, Panislamist ve hatta batıcı-liberal bir siyaset takip ederek bir arada tutmanın mümkün olmadığını görmüşlerdir. Bu nedenle İttihat ve Terakki idarecileri eş zamanlı olarak farklı siyasetler takip etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin durumu bu şekilde olmasına rağmen devletin istikbali için geliştirdiği düşünce yapısı, devletin temel ögesi olarak bildiği Türkler üzerine inşa edilmiş olmasına rağmen bunu belli bir süre gizlemiştir²⁴. Cemiyet genel anlamda düşüncelerini “vatan, hürriyet, anayasa ve devletin birlik ve bütünlüğü” ifadeleriyle gündeme getirmiştir²⁵.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikri analizini yaparken dikkat edilmesi gereken iki önemli husus vardır. Bu iki husus cemiyetin düşünce yapısını önemli derecede etkilemiştir. Bu yüzden cemiyeti ideolojik açıdan iki farklı evreye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi 1912 Balkan savaşlarına kadar olan süreç diğeri de Balkan savaşlarından sonra Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar devam eden süreçtir. Balkan felaketiyle birlikte Balkan topraklarının Osmanlı Devleti'nin elleri arasından kaydığını fark eden cemiyet üyeleri ve aydın kesim, devletin bütünlüğünün ve devamlılığının ancak asli unsuru temsil eden Türklerle mümkün olacağı görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bu yüzden Osmanlı idarecileri Osmanlılık fikrini bir kenara itmiş ve İslamcılık politikasını da tekrar ele alarak tartışmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve ideolojik karmaşa yüzünden cemiyet üyeleri ve aydın sınıfı milliyetçilik ve Panturanizm fikirlerine yönelmiştir²⁶.

²³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 297.

²⁴ Çelik, a.g.m., s. 107-123.

²⁵ a.g.m., s. 107-123.

²⁶ Ahmet Karaçavuş, “XX. Yüzyıl Başlarında Türk ve Yabancı Algısında Pan-Türkist Coğrafya ve Turani Halklar”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, Ekim 2013, s. 265-301

Görüldüğü üzere cemiyetin ideolojik cephede yön değiştirmesindeki asıl etken Balkan savaşlarında azınlık nüfusunun tamamına yakınının elden çıkması olmuştur. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojik açıdan Türkçülüğe kaymasına neden olan başka faktörler de mevcuttur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra sadece Balkanlarda ayaklanmalar yaşanmamıştır. Balkanlardan başka Ermeniler ve Araplar da isyan hareketlerine kalkışarak devletin Osmanlılık politikasına ve nizamına aykırı hareket etmişlerdir. Tüm bu şartlar dikkate alındığında Türk hükümeti, Osmanlılık stratejisinin mevcut düzeni bir arada tutamayacağına kanaat getirmiştir. Böylece toprak kayıplarının yaşanmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti gücünü ve ağırlığını Anadolu topraklarına kaydırmış ve Türklerin yoğun yaşadığı Anadolu'da "Türkçülük" fikri Cemiyet adına zorunlu hale gelmiştir²⁷.

Balkan savaşlarından sonraki süreçte Rumların ve Ermenilerin Anadolu'da, Arapların da Orta Doğu'daki isyan ve ayrılıkçı faaliyetleri neticesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ülkenin tek kurtuluş reçetesi ve planı olarak Türk ideolojisini temel prensibi haline getirmişlerdir. Cemiyetin ideolojik değişikliğe gittiğini açıkça dile getiren Hüseyin Cahit Yalçın'ın ifadesi şu şekildedir:

İttihat ve Terakki Osmanlılıktan vazgeçmiştir. Türkçülük dışında izleyebileceği başka bir yol da bulunmamaktadır. Eğer Türkler İmparatorluğu idare etmeye devam edeceklerse Türkçülük tek tercih seçeneğidir. Etnik ayrılıkçı akımlar sebebi ile İttihat ve Terakki âdemimerkeziyete şiddetle karşıdır. Çünkü bu Midilli, Sakız ve diğer adaları Rumların kucağına atmak anlamına gelir²⁸.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın söylediklerinden anlaşılacağı üzere Osmanlı topraklarında meydana gelen kargaşa ve kaos ortamı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ideolojik anlamda radikal kararlar almaya itmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ermeni ve Rum çetelerinin eylemlerini şu şekilde değerlendirmiştir: Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü sağlamak adına geriye Türklerden ve "Türkçülük" ten başka bir düşünce kalmamıştır²⁹. Türkçülük ideolojisini dönemin önde gelen aydınları gazete, dergi ve romanlarda ele alarak işlemiştir. Bu hususta cemiyetin önemli aydınları Türk topraklarını Türkçülük ideolojisi içerisinde tekrar organize etmeye başlamıştır. Özellikle Ziya Gökalp'in görüşleri dikkate alınarak Türkçülük ideolojisi takip edilmiştir³⁰. Ziya Gökalp, Türkçeyi yabancı etkilerden kurtarmak ve Türkçülüğü canlandırmak için çalışmıştır³¹. Ziya Gökalp Türkçülük ideolojini sistematik hale getirmiştir. Böylece Ziya Gökalp Pantürkizm çerçevesi içerisinde milliyetçilik teorileri konusunda önemli adımlar atmıştır³². Ziya Gökalp'in Türkçülük adına yapmış olduğu hizmetler Alman basını tarafından da yakından takip edilmiştir. Alman basını

²⁷ Şendal, a.g.m., s. 11-31.

²⁸ a.g.m.,s. 11-31.

²⁹ a.g.m., s. 11-31.

³⁰ Çelik, a.g.m., s. 107-123.

³¹ Paul Horn, Geschichte Der Türkischen Moderne, Monatsschrift für den Orient, (16 Temmuz 1916), s. 407.

³² Gabor Agoston ve Bruce Masters, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, 1. Baskı, Facts On File, Inc. An imprint of Infobase Publishing, New York, 2008, s. 233.

Ziya Gökalp'in Türkoloji üzerine yapmış olduğu üstün çalışmalarından dolayı kendisine "Türk milliyetçiliğinin manevi lideri" ismiyle hitap etmiştir³³.

Ziya Gökalp, Türkçülük fikrini vatanın kurtuluşu ve yükselişin tek manevi kuvveti olarak görmüştür. Ziya Gökalp'ten başka Türkçülük ideolojisini işleyerek önemli şahısların başında Ali Suavi, Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Hüsnü gelmektedir³⁴.

1.3. Jöntürklerin Modernleşme Çabaları

Tarih boyunca devletler ve insanlar, kendisinden üstün ve kuvvetli olana hayranlık duymuş ve taklit etmiştir. Devletler ve insanlar kendilerini bu hayranlık ve taklitten alıkoyamamıştır çünkü hayranlık duymak yoğun bir duygusallıktan kaynaklandığı için etkisinde kalmamak gibi bir ihtimal söz konusu değildir³⁵. İçgüdüsel gerçekleşen bu hayranlığın arkasında geri kalmışlık, kültürel, teknolojik, askeri, ekonomik vs. gibi nedenler vardır. Tarih felsefesi ve sosyolojinin kurucularından İbn Haldun da devletlerin ve insanların içine düşmüş olduğu bu hayranlık ve taklit heveslerini kaleme aldığı Mukaddime adlı eserinde analiz ederek yazmıştır. İbn Haldun'a göre hayranlık ve taklidin nedenlerini, kurum ve şahısların zihinsel, ruhsal ve sosyal dünyalarında askeri, siyasi, ekonomik ve en önemlisi medeniyet açısından geri kalmalarına bağlamıştır. Bu sürecin sona ermesi ancak üstünlüğün taklit edene geçmesiyle mümkün görülmüştür³⁶.

II. Abdülhamit döneminde Almanya ile diplomatik temasların hız kazanması sonucunda Türk modernleşmesi ilerleme kaydetmiştir. Ancak 1908 İhtilaliyle Osmanlı ülkesinde yönetim ve idarede Jön Türkler söz sahibi olmuştur ve bu kez Alman modernleşmesi Jön Türklerin kontrolü altında gerçekleşmeye başlamıştır. 1908 tarihinde Jön Türklerin yönetimi ele almaları, anayasa ve parlamentonun tekrar faaliyete geçmesine izin vermiştir. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908-1918 yılları arasında Osmanlı topraklarındaki etkinliği başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, Avrupa'nın etkisi altında yetişmiş elitlerin iktidarını temsil ederek dönemin şartlarına göre modern diye isimlendirilen Batı'ya ait idare ve yönetim tarzları ve kurumların taklit edilmesiyle Türk topraklarında yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmiştir³⁷.

Jön Türkler, devleti modernize etmek için Almanya ile yakın ilişki içerisinde bulunmuştur ve devletin kurumlarını en üst düzeyde Batı tarzında yeniden kalkındırmak için Almanlardan bizzat yardım almışlardır. Türk topraklarına davet edilen Alman uzmanlar aracılığıyla Alman teknolojisi

³³ "Türkische Schristkeller und Türkische Zeitungen, **Neues Wiener Journal**, (22.02.1917), s. 4-5.

³⁴ Mehmet Emin Bars, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, Ocak 2017, s. 38-51.

³⁵ Arslan Topakkaya, "Felsefi Bilgelik" ve (Evren Karşısında) "Hayranlık Duyma" Kavramları Arasındaki İlişki Üzerine", **Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, Sayı: 18, Ocak 2012, s. 93-99.

³⁶ Murat Erten, "Mağlubun Galibi Taklit Etmesi İbn Haldun'un Gözünden Endülüs, Osmanlı ve Cumhuriyet Bağlamında Bir Değerlendirme", **Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 26, Aralık 2018, s. 297-314.

³⁷ Mustafa Gencer, **Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhü"** 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 30.

ve kültürü Osmanlı Devleti'ne transfer edilmiştir. Ayrıca Jön Türkler de Almanya'ya geziler düzenleyerek yerinde incelemelerde bulunarak modernleşmeden en üst düzeyde istifade etmeye özen göstermiştir. Anayasal düzen, bürokrasinin işlevi ve işleyişi, eğitimin laikleştirilmesi, hukuksal değerlerin incelenmesi, azınlıkların Avrupa ülkeleri içerisindeki yeri ve idare edilme yöntemleri vs. gibi alanlar Jön Türklerin Almanya'daki incelemeleri esnasında dikkat ettikleri ve gerekli gördükleri hususlar arasında olmuştur³⁸.

Jön Türkler açısından Alman modernleşmesi teoride tam istedikleri gibi gerçekleşmemiştir çünkü Trablusgarp ve Balkan savaşlarından sonra hayal kırıklığına uğramışlardır. 1908 yılında Jön Türk ihtilalinin gerçekleşmesiyle birlikte meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi, Osmanlılık fikrine karşılık gelen eşitlik, özgürlük gibi kavramlar azınlık gruplarında karşılık görmemiştir³⁹. Makedonya'daki azınlık grupları olan Bulgar, Rum ve Yunanlılar birlik ve beraberlik içerisinde kalarak hareket edeceklerini söylemelerine rağmen tam tersi faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır⁴⁰. II. Abdülhamit'in azınlıklar politikasından daha esnek ve bütünleyici bir yol takip eden Jön Türkler, kısa sürede yanıldıklarının farkına varmışlardır. Örneğin Makedonya'da Bulgarlar ve Rumlar arasında tartışma ve çatışma konusu olan Kilise ve Mektepler Meselesi, Osmanlı Devleti'ni hem meşgul etmiş hem de beklenmedik bir zamanda başının ağrmasına neden olmuştur. Bulgarlar ve Rumlar bölgede kilise ve mekteplerin kimin nüfuzu ve kontrolü altında kalacağı mevzusunda anlaşamadıklarından dolayı sürekli birbirleriyle çatışmışlardır. Jön Türkler, Makedonya'da iki azınlık grup arasındaki çatışmanın ve tartışmanın sonuçlanması ve barışın tesis edilmesi için meclisten Kilise ve Mektepler Kanunu'nu geçirmiştir ancak bu kez kanunun çıkmasıyla birlikte Makedonya'da bazı kilise ve mektepler Bulgarların kontrolüne geçmiştir. Bu durum karşısında Rumlar, bölgede ve İstanbul'da protestolar gerçekleştirmiş ve Türk hükümetine karşı tavır alarak yönetime karşı çıkmıştır. Makedonya'daki Rum çeteleri bölgede tekrar çetecilik faaliyetlerine başlamıştır. Ayrıca Balkan savaşlarının başlamasıyla birlikte Bulgar-Yunan ittifakının gerçekleşmesine imkân sağlamıştır⁴¹. Jön Türker, Makedonya'da bir takım kanuni reformlar yaparak bölgedeki kargaşayı sonlandırmak ve bölge insanını devlete sadık hale getirmek için çalışmıştır. Ancak Jön Türkler Makedonya'daki iyi niyet siyasetine rağmen Balkan savaşlarında Rum ve Bulgar ittifakının önüne geçememiştir.

Jön Türklerin, Batı Avrupa'yı örnek alması veya taklit etmesi imparatorluğun dağılmasının önüne geçmemiştir. Trablusgarp ve Balkan savaşlarındaki yenilgilerin açtığı yara ve hayal kırıklığı Jön Türklerin bazılarını II. Abdülhamit'in devlet yönetme anlayışına itmiştir⁴². Bu bağlamda yaşanan toplumsal olaylar ve kaoslar Osmanlı modernleşmesini doğrudan etkilemiştir. Çünkü

³⁸ a.g.e., s. 30-31.

³⁹ "Die Demission Des Neuen Ministeriums", *Arbeiter Zeitung*, (5.08.1908), s. 3-4.

⁴⁰ Gencer, a.g.e., s. 31.

⁴¹ Necmettin Alkan *Ve Selanik Düştü: 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet*, 1.Bakı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 93.

⁴² Gencer, a.g.e., s. 31.

azınlıkların kendi bağımsızlıklarının peşinden koşması, kimlik oluşturma gayretlerinin ortaya çıkması (Türkçülük), merkezi devlet anlayışının değişmesi, hukuki ilkelerin değişmesi, dil, din, ırk, aşiret ve bölge farklılıklarının ortaya çıkması vs. gibi etkenler Osmanlı modernleşmesini farklı ölçülerde etkilemiştir.

II. Abdülhamit döneminde başlayan Türk-Alman yakınlaşması sonucunda Orta Doğu'da her iki taraf açısından işbirliği adı altındaki faaliyetler iyi derecede yürümüştür. Ancak 1908 ihtilaliyle birlikte Jön Türkler Almanya'nın Güneydoğu Anadolu ve Orta Doğu'daki strateji ve politikalarına pek de sıcak bakmamıştır. Jön Türklerin ilk etapta Almanya'ya karşı soğuk bir tavır takınması Almanya'nın bölgedeki hareket kabiliyetini kısıtlamıştır. Jön Türklerin ilk evrede Almanya'ya karşı böyle bir tavır takınmasındaki sebeplerinden biri tanesi, Jön Türklerin birçoğunun İngiltere, Fransa ve İsviçre'de eğitim görmüş olmasıdır. Bu nedenle Almanya'ya karşı tavırları pek de sıcak ve samimi olmamıştır. Ancak Jön Türkler her ne kadar İngiltere ve Fransa'ya karşı yakın durmaya çalışmış olsa da bu mümkün olmamıştır çünkü Jön Türkler 1908 ihtilalini gerçekleştirirken İngiltere ve Fransa ihtilali desteklememiştir. İngiltere ve Fransa kendi Müslüman sömürgelerinde de aynı hareketlenmelerin yaşanacağından korkmuştur. Jön Türkler, İngiltere ve Fransa'nın kendilerini desteklememesi karşısında bir bakıma yönünü Almanya'ya çevirmek zorunda kalmıştır. Almanya ile ilişkiler 1890'lı yıllara dayandığını bilen Jön Türkler tekrar Almanya ile temasa geçmekte zorlanmamıştır. Başta Enver Paşa ve diğer askeri kadrolar da Almanya'ya sempati duymuştur. Ayrıca Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin parçalanmaması için uluslararası sahada aktif rol oynaması, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi için askeri yatırımlar yapması ve en önemlisi İngiltere ve Fransa gibi Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmamaya özen göstermesi Jön Türklerin Almanya'ya karşı sempatisini arttırmıştır. Tüm bu gelişmelere ek olarak Almanya'nın Jön Türklerle işbirliği yapmak için teşebbüslerde bulunması Jön Türklerin Almanya'yı tercih etmesine neden olmuştur⁴³. Almanya da Jön Türk yönetimi ile siyasi ilişkileri iyileştirip pekiştirmekten dolayı memnun kalmıştır çünkü Almanya'nın Orta Doğu ve Güneydoğu Anadolu politikalarında aktif rol oynayabilmesi ve bölgeye yayılıp Alman sanayisini besleyebilmesi için Jön Türk yönetimi ile iyi geçinmesi gerekmektedir.

Almanya, Jön Türk yönetiminde daha da etkin olabilmek ve nüfuzunu arttırmak için Osmanlı subay ve bürokratlarından bazılarını Almanya'ya davet etmiştir. Böylece Osmanlı subay ve bürokratları Almanya'da buldukları süre boyunca Alman İmparatorluğu'nun göstermiş olacağı ilgi ve alakadan dolayı Almanya'ya karşı hayranlığın ve sempatinin artmasına neden olacaktır. Bu kişiler daha sonraları Osmanlı askeri teşkilatında Almancı etkinin önderleri olacaktır⁴⁴. Osmanlı ordusuna mensup özellikle subayların Almanya'da Alman uzmanların gözetimi altında yetiştirilmesi bu aşamada önemli yer tutmuştur. Dönemin en önemli karakterlerinden biri olan

⁴³ a.g.e., s. 53.

⁴⁴ Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, s. 119.

Enver Paşa, ihtilalden sonra Berlin'e davet edilmiştir ve Osmanlı Devleti'nde Alman nüfuzunun arttırılmasında etkin rol oynamıştır⁴⁵.

Jön Türklerle birlikte Almanya ile olan ilişkiler daha da sıkılaşmıştır ve Türk-Alman askeri temasları daha önce İngiliz veya Fransız modernleşmelerinde görülmeyen bir boyuta ulaşmıştır. Eşi benzeri olmayan bu yakınlaşma neticesinde Türk-Alman askeri ilişkilerinde karşılıklı iltifatlar dahi yaşanmıştır. Alman basını, 1912 Balkan savaşları öncesinde Türk-Alman askeri yakınlaşmasını ve samimiyetini silah arkadaşlığı ve kardeşliği şeklinde betimlemiştir⁴⁶.

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti, Avrupa ile dinamik bir etkileşim içerisinde bulunmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti Batı'dan yeni kavramlar, yeni politik teoriler ve askeri teknolojinin geliştirilmesi gibi birçok alanda Batı'dan örnekler almıştır⁴⁷. 1890'lı yıllardan itibaren ve Jön Türkler devrinde sıkılaşan Türk-Alman münasebetleri beraberinde hayranlık, ilgi duyma ve bağlılık duygusunu geliştirmiştir. Almanya'ya davet edilen Türk subaylar, aydınlar ve bürokratlar geri dönerken arkalarından Alman kültür, eğitim ve kurumların işleyişini ve işlevini de beraberinde getirmiştir. Türk aydın ve askeri kanadı Almanya'nın yardımıyla Türk kurumlarını kalkındırmak ve en üst düzeyde verim almak için çabalamıştır. Almanya da Türk hükümetinin isteklerini karşılıksız bırakmamıştır ancak Almanların sundukları yatırımlar ile Türklerin beklentileri arasında farklar olmuştur. Türk hükümeti kurulan iyi münasebetler neticesinde Almanya'nın gerçek kültürünü almak bir bakıma "Alman disiplinine" sahip olmak istemiştir. Yalnız Almanya böyle bir kültürel transferin gerçekleşmesine izin vermemiştir.

Almanya doğrudan kültürel transferden kaçınarak yüzeysel bir kültür, eğitim ve kurum transferine izin vermiştir. Almanya'nın bu şekilde davranmasının temel sebebi Türk hükümetinin Alman kontrolü altına girmesini sağlamaktan kaynaklanmaktadır. Almanya transfer ettiği eğitim, kültür ve diğer kurumlarla Alman propagandasını yaymanın peşinde koşmuştur. Çünkü Almanya, İngiltere ve Fransa'ya nazaran Orta Doğu, Kafkasya ve Ön Asya coğrafyasına geç bir tarihte adım atmıştır. Almanya'nın diğer Batı Avrupa ülkelerine bu coğrafyalarda kültürel anlamda yetişebilmesi, Alman propagandasının aktif faaliyet gösterebilmesi ve Alman sanayicilerinin hammadde ihtiyacını karşılayabilmesi için bir çözüm ortağına ihtiyacı olmuştur. İşte bu çözüm ve stratejik anlamdaki ortağı 1890'lı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti olmuştur.

Türk idaresinin girişimleriyle başlayan kültür transferleri neticesinde Kant, Nietzsche, Schelling, Hegel, Freud, Feuerbach, Goethe ve Marx vs. gibi klasik Alman felsefesi, edebiyatı, teknik ve bilimleri gerçek manada Osmanlı Devleti'ne gelmemiştir⁴⁸. Alman kültürünün yüzeysel

⁴⁵ Gencer, a.g.e., s. 54.

⁴⁶ a.g.e., s. 54.

⁴⁷ Ebru Boyar ve Kate Fleet, **Social History of Ottoman Istanbul**, 1th Ed., Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 5.

⁴⁸ Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, s. 91.

bir biçimde transfer edilmesi tam manasıyla Türk askeri, aydın ve bürokratlarını mükemmelliğe ulaştırmamıştır. Fakat önemli derecede Türk entelektüel hayatının seviyesini yükseltmiştir. Bu bakış açısıyla bakıldığında Alman kültürünün Türk entelektüel sınıfına hiçbir katkısı olmadığını söylemek tamamen yanlıştır. Bundan başka Alman bilim, teknik ve kültürü Osmanlı Devleti'nde sadece arkeolojik kazılar yaparak antik eserleri yağmalamak, kişisel özgürlük karşıtı ve mutlak sadakate bağlılık, Alman askeri disiplin ve gücüne hayranlıktan başka hiçbir şey getirmemiştir⁴⁹.

1.4. XIX. Yüzyılda Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişmesi

Fransız ihtilaliyle başlayan milliyetçilik akımı tüm Avrupa'yı etkisi altında bırakırken Türklerin de bundan etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Avrupa'ya giden Türk öğrenciler ve Avrupa'dan Osmanlı ordusuna katılan birçok subayın Osmanlı Türklerini milliyetçilik babında derinden etkilemiştir.

XIX. yüzyılda tüm Avrupalı milletler tarihi kökenlerini araştırmanın peşine düşmüştür. Her millet gibi Osmanlı aydınları da kendi geçmişini araştırmak için karanlıkta kalan bilinmezlikleri aydınlatmak ve Avrupalıların barbar olarak niteledikleri Türklerin aslında tam aksine medeni olduğunu kanıtlamanın rekabeti içerisinde olmuştur.

Milliyetçilik kavramına net bir açıklama getirmek için son yüzyıllarda sosyal bilimler sahasında birçok tartışma gerçekleştirilmiştir. Milliyetçilik kavramına tek bir anlam ve açıklama yapılamaması kavramın gruplandırılmasına neden olmuş ve sonuç olarak toplumsal ve siyasi bir ideoloji olarak değişik manalarda kullanılmıştır⁵⁰.

Bu kavram: “yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, etnizm, etnosantrizm, yabancı düşmanlığı, şovenizm, emperyalizm...” gibi terimlerle zenginleşmekle kalmamış; millet, milliyet, etnisite, kültür, ırk, ırkçılık, halk, yurtseverlik vb. diğer terimlerle de iç içe geçmiş ve bir müphemliğe bürünmüştür⁵¹. “Milliyetçilik kelimesi veya kavramı Batı Avrupa dillerinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. İngilizcede 'nation-national-nationalism' şeklinde türetilen kelime, Türkçeye ‘millet-milli-millicilik’ veya ‘ulus-ulusal-ulusalcılık’ yerine milliyetçilik (nationalitism) ve ulusçuluk (nationism) olarak çevrilmiştir”⁵².

⁴⁹ a.g.e.,s. 91.

⁵⁰ Kübra Küçükşen, “Cemil Meriç'e Göre Milliyetçilik ve Birlikte Yaşam”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 43, Temmuz 2018, s. 581-595.

⁵¹ Temuçin F. Ertan ve Orhan Örs, “Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 62, Mart 2017, s. 39-84.

⁵² Yavuz Çiller, “Modern Milliyetçilik Kurumları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları“, **Akademi İncelemeler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, Aralık, 2015, s. 45-65.

Milliyetçilik ifadesi incelendiğinde, bu kavram, dil, din, renk, gelenek, görenek gibi adetleri doğal bir bütünlük içerisinde değerlendirilmiştir⁵³. Bu insanlar bir arada yaşama, varlıklarını koruma ve birliklerini devam ettirmek için birlikte hareket ederler. Milliyetçilik düşüncesi etrafında birleşen bu insanlar dillerini ve kültürlerini yaşatarak kendilerinden sonra gelecek olan nesillere aktarmak ve milletlerinin değerlerinin devam etmesini her daim hedeflemişlerdir. Ortak bir coğrafyada yaşayan ve milliyet duygusuna sahip olan bazı topluluklar zaman içerisinde kendi bağımsız devletlerini kurmayı başarmışlardır. Böylece kendi milletlerinin varlığını ve devamlılığını bir bakıma garanti altına almayı başarmışlardır. Tarihte birçok kavim ve devlet vardır ki devlet kurmuştur ama milletini yaşatıp bu güne kadar ulaştıramamıştır.

Türkler, kadim bir millet olduklarından dolayı tarihleri, kökleri ve kültürleri de o denli derin ve zengindir. Türklerin tarihinin çok eskilere dayanması beraberinde bir takım zorluklar getirmiştir. Türklerle çağdaş kabul edebileceğimiz Mısır, İran, Helen ve İbrani medeniyetlerine nazaran Türklerin tarih yazımında bazı problemler bulunmaktadır. Türklerin eskiçağ tarihleri ile kadim Mısır, İran, Helen ve İbranilerin ortaya çıkışının farklı değerlendirilmesinin nedeni, bahsi geçen medeniyetler hakkında yazılı kaynaklar ve arkeolojik malzemeler vasıtasıyla yaşadıkları coğrafya, kullandıkları dil ve sosyal yaşam biçimleri hakkında detaylı bilgiler bulunmasına karşın, Türk topluluklarının isimlerinin, köklerinin ve sosyal yaşam alanlarının belirlenmesi hususunda önemli derecede zorluklar bulunmaktadır⁵⁴. Çünkü bahsi geçen medeniyetler yerleşik hayatın bir parçası olarak varlıklarını sürdürmüştür. Yaşadıkları coğrafyaların sınırlarının belirlenmesi bir bakıma kolaylık arz etmiştir. Ancak Türklerin yaşam biçimi bahsi geçen medeniyetlerden farklıdır. Türkler geniş bir coğrafyaya yayıldıklarından ve yarı göçebe bir hayat tarzı benimsediklerinden dolayı yaşam alanları, dillerinin yapısı vs. gibi unsurları tespit edilmesi ve incelenmesi oldukça karmaşık bir hal almıştır.

Türklerin tarihsel ve kültürel derinliği bilim adamlarını birtakım araştırmalar yapmaya sevk etmiştir. Türklerin kökeni, isminin ilk ortaya çıkışı, kültür ve medeniyet açısından değeri gibi konular araştırmacıların en merak ettiği meseleler olmuştur. Doğal olarak araştırmacılar Türklerin ilk görüldüğü Orta Asya coğrafyasından ve Çin kaynaklarından yararlanmışlardır.

Çin kaynaklarında Türkler hakkında pek fazla yazılmış kayıt olduğu bilinmektedir. Çinlilerin neden Türkler hakkında bu denli yazıp çizdikleri sorusuna cevaben: Türkler ve Çinliler coğrafya olarak birbirine yakın hayatlar yaşamıştır. Bu bakış açısıyla tarihi ilişkilerin gelişmesi kaçınılmaz olmuştur. Türk-Çin münasebetleri sadece askeri bağlamda gerçekleşmemiştir. Nitekim askeri harekâtlar neticesinde her daim barış ve huzuru tesis etmek için mutlaka siyasi, iktisadi ve sosyal faktörlerin de geliştiğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Böylece Türk-Çin ilişkileri uzun

⁵³ Nizam Önen, **İki Turan**, Macaristan ve Türkiye’de Turancılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 18.

⁵⁴ İlber Ortaylı, **Türklerin Tarihi Orta Asya’nın Bozkırlarından Avrupa’nın Kapılarına**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13.

yüzyıllar sürüp gitmiştir. Bu süreç içerisinde gerçekleşen hadiseler Çinliler tarafından kaydedilmiştir. Netice itibarıyla Çin kaynakları vasıtasıyla Türkler hakkında birçok malumat sahibi olmak mümkündür.

Tarihçiler Türk adını araştırırken sadece Çin kaynaklarına başvurmamıştır. Çin kaynaklarının dışında doğuya ait kadim eserler de titizlikle incelenerek Türk adı üzerine çalışılmıştır. Türkler diğer milletlere kıyasla tarihsel derinliğe ve geçmişe sahip olması nedeniyle dünyada önemli görülen tarihçilerin görüşlerine göre; Herodotos, (M.Ö. V. Asır)'un şark kaynakları arasında gündeme getirdiği *Targita*'lar, "*İskit*" topraklarında ikamet ettiği zikredilen "*Tyrkae*" (Yurkae)'ler, semavi kitaplardan *Tevrat*'ta ismi geçen Yasef'in torunu *Togharma*, kadim Hint kaynaklarında tesadüfen rastlanan *Turukha* (veya Turuşka)'lar, *Thrak*'lar, eski Ön Asya çivi yazılı tabletlerde görülen *Turukku*'lar, Çin kaynaklarında M.Ö. 1. yüzyıl içerisinde önemli derecede aktif rol oynadıkları belirtilen *Tik* (veya *Di*)'ler ve ayrıca *Troia*'lar gibi bizzat Türk ismini taşıyan kavimler olduğunu düşünmektedir⁵⁵.

Türk adı yukarıda sayılan kaynakların dışında bir de dini kitaplarda arama ve bulma ihtimali de araştırmacılar tarafından dikkate alınmıştır. Bu bağlamda Türk adının sadece devlet kaynaklarında aramak eksik kabul edilmiştir. Çünkü Türk milleti, bilinen diğer milletlere göre tarihi derinliği olan bir millettir. Böylece Türklerin dini kitaplara da konu edildiği sanılmaktadır. İranlıların kutsal kitabı *Zend-Avesta*'nın ve Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*'ın, Türk adı hakkında bilgi verdiği düşünülmüştür. İran kaynaklarından, *Zend-Avesta* rivayetleri dâhilinde İran hükümdarı *Feridun*'un oğlu *Turac* (Tur-Turan) ve *Tevrat*'ta bahsedilen ve adı geçen *Yasef*'in torunu Türk'ten türeyen neslin Türk ismini kullanan ilk topluluk olduğu düşünülmüştür⁵⁶.

Tarihçiler kaynaklarda elde ettikleri veriler doğrultusunda Türk adını anlamlandırmaya çalışmıştır. Türk kelimesi görüldüğü üzere iki heceli bir biçimde telaffuz edilmiştir. Türk kelimesinin tek heceli yani bugünkü gibi telaffuzu ancak milattan sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Türk adının tarihte gerçek anlamda kullanımı VI. yüzyılda *Gök-Türk Devleti*'nin Orta Asya'da kuruluşuyla başlamıştır⁵⁷. *Orhun* kitabeleri Türk isminin tek heceli bir şekilde ifade edildiği hususunda en temel kaynak olarak kabul edilmiştir. Bu kitabeler Türk edebiyatı ve Türk tarihi açısından çok kıymetli ve aynı zamanda en eski abideleridir⁵⁸. *Orhun* kitabelerine bakıldığında Türkçe isimler karşımıza çıkmaktadır. *Orhun* kitabelerinde başlıca Türk isimleri şu şekildedir: *Köl Tigin*, *Bilge Kağan*, *Tonyukuk*, *Ongin* ve *Köl İç Çor* şeklinde yazılmıştır⁵⁹.

⁵⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 34. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 43.

⁵⁶ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, 11. Baskı, Bilge Kültür Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 44.

⁵⁷ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 21. Baskı, Ötüken, İstanbul, 2012, s. 42.

⁵⁸ Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, çev: Halil İnalçık, 1. Baskı, Türk TTK, Ankara, 2011, s. 127.

⁵⁹ İlhami Durmuş, "Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı" *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 10, Sayı: 20, Haziran, 2017, s. 37.47.

Görüldüğü üzere Türk ismi milattan önceye kadar dayandırılmıştır. Yapılan araştırmalar tarihçileri ve arkeologları geniş bir coğrafya da araştırma ve kazı yapmaya zorlamıştır. Neticede elde edilen bulgular aracılığıyla Türk adı gerçek anlamda Gök-Türk devletiyle başlamıştır. Gök-Türk Devleti'nin kurulmasından sonra Türk adı günümüze kadar varlığını koruyarak yaşamıştır.

Türkler, tarih sahnesinde görülmesiyle birlikte başka coğrafyalara dağılmış bir topluluktur. İlk ortaya çıktığı yerde kalmayıp geniş bir coğrafyaya dağılan tek millettir. Bu bağlamda Türkler diğer milletlerden farklı bir hayat tarzı benimsemiştir. Gittiği her coğrafyayı yurt etme arzusuyla hareket ettiğinden dolayı geldiği yere dönmemiştir. Böylece Türkler dünyanın farklı bölgelerine akınlar düzenleyerek yerleşmiştir. Bu nedenle Türklerin ilk yerleşim yerleri ve tarih sahnesinde ilk görüldüğü yer hususunda farklı tespit ve yorumlar yapılmıştır.

Türklerin yaşadığı yurdun coğrafi sınırlarının büyüklüğü, iklimsel farklılıkları ve toprak bakımından dünyada eşi benzeri olmayan bir sahadır⁶⁰. Türklerin yayıldıkları geniş coğrafya göz önüne alındığında Balkanlardan Çin Seddi'ne kadar uzanan devasa bir alanda hayat süren Türklerle yüzyıllar boyu hiç şüphesiz birçok bölge vatan görevi üstlenmiştir⁶¹. Günümüzde Türklerin yaşadıkları bölgeleri doğudan batı istikametine doğru sayacak olursak: Yakutistan, Güney Sibiryaya-Altaylar, Moğolistan Kansu-Ordos, Doğu Türkistan, Batı Türkistan, Kuzey Afganistan, Horosan, Kafkaslar ve Azerbaycan, Musul, Kerkük, Halep civarı, Anadolu, Balkanlar, Kırım, Kazan⁶².

Tarih boyunca Türklerin yayıldıkları, yaşadıkları ve kültürlerini peşlerinde getirdikleri coğrafyalar dikkate alındığında Türklerin nerelerde yaşadığını görebilmek mümkündür. Ancak Türklerin ilk ortaya çıktıkları yerleşim bölgesini tespit etmek araştırmacılar açısından zor olmuştur. Fakat yapılan arkeolojik kazılar ve araştırmalar Türklerin anayurdu hakkında farklı verilerin elde edilmesini sağlamıştır. Tarihçiler Orta Asya'da Türklerin komşusu olan Çin kaynaklarına bakarak, Altay dağlarını Türklerin anayurdu olarak kabul ederken, araştırmalara sanat tarihçileri de kendi perspektifleriyle baktıklarından dolayı Türklerin anayurdunun Tanrı Dağları ve Kuzey Batı Asya sahası olduğunu iddia etmiştir. Bazı kültür tarihçileri de İrtiş-Ural sahasını veya Altaylar-Kırgız bozkırları arasını veya Baykal Gölünün güney doğusunu hatta Kingan silsilesi bölgesini ve ayrıca 90 derece boylamın doğusunun Türklerin ilk anayurdu olduğunu düşünmüşlerdir⁶³.

Araştırmacılar kendi bilim dallarına göre Türklerin anayurdu meselesinde tezlerini ortaya koymuştur. Bu da Türklerin anayurdu meselesinde farklı yerleşim alanlarının doğmasına neden olmuştur. Ancak Türklerin anayurdunun tespit edilmesinde en somut bilgileri arkeolojik kazılar vermiştir. Arkeolojik kazılar ışığında Türklerin anayurdunun neresi olduğunu belirlemek diğer

⁶⁰ **A Manual on The Turanians And Pan-Turanianism, Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty**, Oxford University Publishers, Londra, 1920, s. 169.

⁶¹ Taşağıl, a.g.e., s.45.

⁶² a.g.e., s. 44.

⁶³ Kafesoğlu, a.g.e., s. 48.

disiplinlere göre daha sağlıklı verilerin elde edilmesini sağlamıştır. Sonuç olarak, XX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Orta Asya'da sürdürülen arkeolojik çalışmalar göstermiştir ki Altay Dağları'nın kuzeyi ile Sayan Dağları'nın güneybatısı arasındaki bölgenin en eski Türk yurdu olduğu kesinleşmiştir⁶⁴.

Türklerin kadim tarihi Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkmasıyla başlamaz. Osmanlı Devleti'nden önce de koca bir Türk tarihi medeniyeti vardır⁶⁵. Türk tarihi Selçuklu Türklerine kadar milli düşünceye sahip bir fikirde ilerlerken, Selçuklu Türklerinden sonra daha çok uluslu bir yapıya dönüşmüştür. Devlet yönetme ve idare etme yöntemleri millilikten dini bir boyuta kaymıştır. Türk dili Farsça ve Arapçanın etkisinde kalmış ancak Türkçeden de tam anlamıyla vazgeçilmemiştir⁶⁶.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren Orta Asya Türk töresine, adet ve geleneklerine bağlı ve dinî kurallara da önem veren bir devlet olmuştur⁶⁷. Yani Osmanlı Devleti döneminde Türkçülük fikri bir kerede ortaya çıkan bir olgu değildir. Türkçülük fikri bir bakıma Osmanlı Türklerinde geç bir döneme denk gelmektedir. Avrupa kaynaklı milliyetçi akımlar Osmanlı Devleti'nde çok sonraları hissedilmiştir. Hâlbuki daha Selçuklular döneminden itibaren Türkler, Avrupalılarla birçok münasebette bulunmuşlardır. Bunlar arasında sadece Haçlı Savaşları veya diğer savaşlar yoktur. Türklerin Avrupalılarla siyasi, iktisadi, sosyal bir takım ilişkileri olmuştur. Hatta Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında kendi tebaası olan gayrimüslim unsurların bile ne yapıp ettiklerinden haberdardılar. Fakat Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıla kadar ne Avrupalıların ne de kendi gayrimüslim tebaasının kendi içerisinde geliştirdikleri milliyetçilik fikirlerine pek fazla önem göstermemiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ve kendi tebaasındaki bu fikrî hareketliliği görmemezlikten gelmesinin tek bir nedeni vardır. Bu da güçler dengesinde halen kendisinin merkez, diğer Avrupa ülkelerinin çevre olmasından kaynaklanmaktadır. II. Viyana kuşatmasıyla başlayan ve on yedi sene süren savaşlar dönemi Karlofça Antlaşması'yla bitmiş ve bu dönem devletin birçok alanda yıpranmasına neden olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti bir devrin bittiğini kabullenmek istemese de birtakım önlemler almak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti kendisini Avrupa karşısında başarısız ve zayıf görmeye başladığı zaman Avrupa'ya yakın bir gözle bakmayı kabullenmiştir.

XIX. yüzyılın ilk yarısı, Avrupa'da bambaşka bir dönem başlamıştır. Bu yüzyıl, Avrupa'da farklı fikirlerin ortaya çıktığı, birçok sahada tartışmalara neden olan bu fikirlerin gerçek hayata geçmesi esnasında ulusların birbirleriyle çarpıştığı bir devirdir⁶⁸. Fransız İhtilali ve Napolyon

⁶⁴ Taşağıl, a.g.e., s. 45.

⁶⁵ Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakış**, 9. Baskı, Ötüken, İstanbul, 2013, s. 55.

⁶⁶ Alaattin Uca, "Türk Toplumunda Milliyet ve Milliyetçilik Fikrinin Tarihi Gelişimi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 6, Şubat, 2010, s. 125-144.

⁶⁷ a.g.m., s. 125-144.

⁶⁸ Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi**, Haz.: Erol Kılınc, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 21.

Savaşları bu milliyetçi akımların meşalesi olmuştur. Milliyetçi düşünceleri temel alan birçok Avrupalı millet Napolyon'un önderliğinde imparatorluklara karşı milli ayaklanmalar gerçekleştirmiştir⁶⁹.

Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik fikirleri XIX. yüzyılda bu vesilelerin de etkisiyle filizlenmeye başlamıştır. Ayrıca Sultan II. Mahmut dönemiyle birlikte Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri daha yakından takip edebilmek için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Avrupa'ya giden öğrenciler buldukları şehirlerde milliyetçilik fikirlerinden etkilenerek memleketlerine dönmüşlerdir. Bu vesileyle Türk milliyetçiliğinin, tarih, dil, edebiyat gibi bir çok alanda sahalardaki çalışmalarla temelleri oluşturulmuş ve milliyet hassasiyetleri belirmeye başlamıştır⁷⁰. Sadece Avrupa'ya giden öğrenciler milliyetçilik fikirlerini Osmanlı topraklarına getirmemiştir. Bir de hariçten gelen önemli ilim insanları olmuştur. Bu kişiler Müslüman olmuş ve Osmanlı Devleti'nin önemli kurum, kuruluş ve mevkilerinde görev yapmışlardır. Hatta kimileri var ki mevkiinde başarı göstermiştir. Hariçten gelen bu asker kökenli veya sivil ilim insanları beraberlerinde milliyetçilik fikirlerini de getirmişlerdir. Buldukları kurumlardaki talebeleri ve memurları etkilemişlerdir.

Fenerli Rum beyleri ve bunlara benzer gayrimüslim unsurlar da Avrupa ile tarih boyunca yakın ilişki içerisindeydi. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaanın bir kısmı Hıristiyan olduğundan Avrupa ile daima kültürel ve sosyal alışverişte bulunmakta zorluk yaşamamıştır. Neticede bu rahat ve göze batmayan iletişimden gayrimüslim tebaa Avrupa'daki milliyetçi fikirleri benimsemiştir. Gayrimüslimler öğrendikleri milliyetçilik fikirlerini iç içe yaşadıkları Osmanlı Devleti'nin Müslüman tebaasıyla paylaşmışlardır.

Avrupa'da Fransız İhtilali'nden sonra bütün milletleri etkisi altına alan vatan, millet, özgürlük, adalet ve eşitlik gibi kavram ve ifadeler Osmanlı toplumu arasında yayılarak Hıristiyan tebaanın bağımsızlık için mücadele etmelerine neden olmuştur. Neticede Osmanlı Devleti'nden teker teker bağımsızlıklarını kazanmalarına zemin hazırlamış ve buna bir tepki ve etki olarak da Türk milliyetçiliği önem kazanmıştır⁷¹. Sonuç itibarıyla Türk milliyetçiliği, tek bir etki ve etkileşimden gün yüzüne çıkmamıştır. Tarihsel süreç içerisindeki olaylar silsilesiyle vücut bulmuştur.

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen milliyetçi fikirleri ilerleyen yıllarda kendi aydınlarını ortaya çıkarmıştır. Bu aydınlar Türkçülük fikrinin önderleri olmuştur. "Ahmet Hikmet Bey, Halide Edip, Hamdullah Suphi, Köprülüzade Fuat Türkçülük hareketinin

⁶⁹ a.g.e., s. 21.

⁷⁰ Uca, a.g.m., s. 125-144.

⁷¹ a.g.m., s. 125-144.

önemli savunucularından bazılarıdır”⁷². Türkçü olarak isimlendireceğimiz bu sınıf, tüm gayret ve çabalarını Türk tarihi, dini, edebiyatı ve kültürü sahasında gerçekleştirmiştir⁷³. Yalnız vurgulanması gereken bir nokta vardır ki o da aydınların Türkçülük fikri ve Türk unsurları ile parçalanmakta olan Osmanlı Devleti’ni bir arada tutabilmektir.

Bu dönem Pantürkçü ideolojinin özünün şekillenmesi açısından en önemli dönemdir. Daha sonraki yıllarda Pantürkçülüğün temel kavramlarında ciddi bir dönüşüm yaşanmamıştır. Pantürkçü ideolojiyi savunan ve şekillendiren en önemli aktörler Çarlık Rusya’daki Türk toplulukların entelektüelleridir. Çarlık Rusya’da ortaya çıkan yeni çeşit milliyetçilik kavram ve terimleri aslında Panslavizm’in etkisinde gelişmiştir. Çarlık Rusya’nın yayıldığı tüm Türk topraklarında takip ettiği Ruslaştırma politikasına bir tepki olarak Türkçülük ve Pantürkçülük fikri doğmuştur⁷⁴.

Türkçü aydınların bu fikir etrafında toplanmalarına neden olan en büyük neden İslamcılığın etkisini yitirmesi olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Anadolu toprakları dışındaki bölgelerde yaşayan tebaasının çoğunluğunun Türk olmaması nedeniyle bu bölgelerdeki tebaanın din yoluyla yani İslamcılık politikasıyla devlete bağlı kılmaya çalışmıştır. Ancak maalesef İslamcılık politikasından beklenen etki görülmediği için Türkçü aydınlar bu kez sahneye çıkma ihtiyacı duymuştur.

Takip edilen İslamcılık politikası tümünden istenilen ve beklenen sonucu vermeyince ve İslamcılığın özelliğini yitirmesi neticesinde Osmanlı Devleti’nin tek itici gücü olan Türkler, Türk yurdunu bu enkazdan çıkartacak tek vasıtanın Türkçülük ideolojisi olduğuna inanmıştır⁷⁵. XIX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti de Türk ve Müslüman olma ilkelerine göre kurulmuştur. Bu düşüncelerini ilk zamanlar gizlerseler de sonraki yıllarda düşüncelerini kısmen açık etmişlerdir. Cemiyet, Osmanlı Devleti’nin asli kurucularının Türk unsuru olduğunu farkındaydı fakat devleti oluşturan diğer etnik grupları dışlamamak ve küstürmemek için Osmancılık fikri üzerinden hareket etmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin asıl amacı, 1908 yılında basılan Teşkilat-i Dâhiliye Nizamnamesinin birinci maddesinden de anlaşılır. Nizamnamede Cemiyetin niyetinin, Osmanlı Devleti’ni içinde bulunduğu zor şartlardan kurtarmak ve devletin devamlılığını sağlamak olduğunu ifade etmişlerdir⁷⁶.

1876’dan 1908’e kadar tahta kalan II. Abdülhamid’in stratejisi ve politikası İttihat ve Terakki Cemiyetinin fikirleriyle çelişmekteydi⁷⁷. II. Abdülhamit sıkı bir yönetim altında devletin sürekliliğini sağlayabileceğine kanaat getirmiştir. Buna karşılık cemiyet, II. Meşrutiyet’in tekrar ilan edilmesinden önce, 1908 yılının hemen başında düşman olarak görülen Sultan II. Abdülhamit

⁷² Bars, a.g.m., s. 38-51.

⁷³ a.g.m., s. 38-51.

⁷⁴ Ceylan Tokluoğlu, “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe“, **Atatürk Araştırma Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 48, Kasım, 2012, s.104-143.

⁷⁵ Munis Tekinalp, **Türkismus und Pantürkismus**, Kiepenheuer Press, Weimar 1915, s.4.

⁷⁶ Semiz, a.g.m., s. 217-244.

⁷⁷ Arnold J. Toynbee, **The Murderous Tyranny of The Turks**, 1. Baskı, Hodder & Stoughton, Londra, 1917, s. 12.

idaresine karşı geniş çaplı bir muhalefet taraftarı oluşturmuştu⁷⁸. Nitekim 1908 yılına gelindiğinde siyasi, iktisadi ve sosyal tüm şartlar II. Abdülhamid'in aleyhine dönmüştü ve bir ihtilalle tahtan indirilmiştir. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908'de yönetimi ele aldıktan sonra "*Osmanlılık*" programını takip edeceklerini belirtmiştir⁷⁹.

1.5. Turan Teriminin Anlamı ve Tarihsel Geçmişi

Turan sözcüğü, tüm Türkleri ifade etmek için kullanılmıştır. Turan kelimesi esasen Farsça kökenli "*Tur*" kelimesinden türer. Gerçek şu ki "*Tur*" kelimesinin Avesta'da geçtiği bilinmektedir⁸⁰. Tarihi zaman akışı içerisinde, "*Tur*" ifadesi, Turan şeklini almıştır⁸¹. Farsça kökenli olan Turan kavramı, İranlıların İran'ın kuzeydoğusundaki bölgelere verdikleri bir isimdir. İranlılar kendi coğrafyalarının kuzeydoğusunda bulunan Turan halklarını bu şekilde tanımlamıştır. İranlıların işaret ettiği bölgede Ural-Altay ve Fin-Macar toplulukları yaşamaktadır.

Turan ismi milattan sonraki yüzyıllarda kitabeler ve eserlerde karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 521-435 yılları arasında ne Darius I'in kitabelerinde (yazıtlarında) de eski Yunan yazıları tarafından konu edilmemiş olsa dahi Turan ifadesinin köklü bir geçmişi vardır⁸². Yunan kitabeleri dışında Turan teriminden bahseden başlıca kaynaklardan bir tanesi Avesta'dır. Tanrı Ahuramazda, yeryüzündeki halifesi ve peygamberi Zerdüş't'e kutsal kitap Avesta'yı göndermiştir⁸³. Kutsal kitap Avesta'nın İran tarihinde önemli bir yeri vardır. İran filolojisinin en kadim eseri olarak kabul edilmektedir⁸⁴.

İslam'ın İran coğrafyasına geldiği VII. yüzyıla kadar Zerdüştlük dini İran'ın resmi dini kabul edilmiştir. Avesta kitabının sahibi Zerdüş't, Turan terimine Avesta'da yer vermiştir. Ancak Zerdüş't, Turan terimine küçük bir pasaj ayırmaktan ziyade Turan terimi hakkında geniş ölçüde bilgi vermiştir. Eski veya kadim kaynaklardan yola çıkarak Turan teriminin milattan önceki dönemlere kadar uzandığını tespit etmek mümkündür. Ayrıca Avesta'da İran çevresinde yaşayan insanları etnik ve dini gruplara ayırdığını görmek mümkündür. Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen Eski Ahit, Nuh'un üç evladından Sam, Ham ve Yasef tufandan sonra dünya ırkının atası olarak kabul edilirken, Avesta'da ise Yima'nın halifesi (Avesta'nın Nuh'u) Thraetanona'nın üç evladından Arya, Sairima ve Tura'ya dünyanın taksim edildiğine inanılmaktadır⁸⁵.

⁷⁸ Şendal, a.g.m., s. 11-31

⁷⁹ Toynbee, a.g.e., s. 13.

⁸⁰ Maria Antonia Czaplicka, *The Central Asia in History and the Present Day*, Oxford 1918, s.18.

⁸¹ Sinan Levent, *Japon Turancılığı*, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 15.

⁸² **A Manual on The Turanians And Pan-Turanianism, Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty**, s. 24.

⁸³ Nimet Yıldırım, "Zerdüş'tün Kutsal Kitabı Avesta", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 8, Kasım, 2011, s. 147-170.

⁸⁴ a.g.m., s. 147-170.

⁸⁵ **A Manual on The Turanians And Pan-Turanianism, Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty**, s. 26.

Turan terimi milattan sonra X. yüzyılda tekrar karşımıza çıkmaktadır. İran'ın milli destanı olan Şehname manzum bir biçimde Firdevs'i tarafından kaleme alınmıştır. Firdevs'i yazmış olduğu Şehname'de Avesta'da olduğu gibi yine İran-Turan coğrafi sınırlarından ve mücadelelerinden bahsetmektedir. Şehname'ye göre dünyayı üç evladına paylaştıran Feridun, Türkistan ve bütün Doğu ülkelerini (hatta Çin dâhil) Türklerin atası Tûr veya Tûrec'e, İran ve Arap coğrafyasını İranlıların atası ve cediti olan İrec'e, Rum ve Rus beldelerini de Selem'e vermiştir⁸⁶.

1.6. Macar Turancılığı Doğuşu

Macarlar, Türk dünyası ile tarihi kökleri ve bağlantıları nedeniyle doğuyu asla coğrafi bir saha olarak görmemişlerdir. Macarlar doğudan geldiklerinin farkına varmışlardır⁸⁷. Macarlar, Orta Avrupa'ya geldikleri andan itibaren Alman ve Slav milletlerinden farklı olduklarını görmüşler ve bu yalnızlıklarını gidermek için tarihi köklerini araştırma ihtiyacı duymuşlardır⁸⁸.

Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'na kadar Orta Avrupa'nın ve dolayısıyla Macaristan'ın büyük ve önemli bir parçasına hükmetmiştir. 1699'da Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, Orta Avrupa'da ve dolayısıyla Macaristan büyük bir bölümünde topraklarını kaybetmiştir⁸⁹. II. Viyana bozgunuyla birlikte Osmanlı Devleti, Balkan topraklarından zamanla geri çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nden boşalan otoriteyi Habsburg İmparatorluğu doldurmaya başlamıştır. Macarlar ve Almanlar böylece uzun yıllar birlikte yaşamak zorunda kalmıştır. Yalnız Macarlar, Alman tahakkümü altına yaşamaktaydılar. Normal şartlarda Macar ve Almanlar, Macar topraklarını ortaklaşa yöneteceklerdi. Fakat Almanlar Macarlara verdikleri sözde durmamışlar ve Macarları Alman kültürü ile asimile etmeye yönelmeleriyle durum kötüleşerek değişmiştir⁹⁰.

Macarları Turan fikrine iten başka bir sebep de XIX. yüzyılda Balkanlara ve Orta Asya'ya doğru inmeye başlayan Çarlık Rusya'sı olmuştur. Çarlık Rusya, Macaristan'da yaşayan Slav halklarını kendisine bağlayıp Balkan yarımadasında gücünü arttırmak istemiştir. Çarlık Rusya'nın takip etmiş olduğu Panslavizm toplulukları arasında Macarlar da etkilenmiştir.

Macarlar, Osmanlı Devleti'nden sonra neredeyse iki yüz elli yıllık bir asimile olmama mücadelesi vermiştir. Bir taraftan Almanlar diğer taraftan Ruslar, Macarlar için daimi bir tehdit unsuru olmuştur. Nitekim Macarlar buldukları Orta Avrupa'da kendilerini bu sıkışmışlıktan kurtarmak için bir formül geliştirmişlerdir. Bu formülün adı Turan olmuştur. Macaristanlı bilim insanları XIX. yüzyılın ortalarında Turan hayallerini gerçekleştirmek için çalışmalarına

⁸⁶ Turan, a.g.e., s. 40.

⁸⁷ Melek Çolak, "Macar Türkolog Vambéry'nin Türkistan Seyahatinde "Büyük Oyun"un İzleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 45, Nisan, 2019, s. 13-27.

⁸⁸ a.g.m., s. 13-27.

⁸⁹ **A Manual on The Turanians And Pan-Turanianism, Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty**, s. 70.

⁹⁰ a.g.e., s. 70.

başlamışlardır. Bilim insanları yapmış oldukları çalışmalarla ve tezlerle Macarlarla Türklerin aynı soydan geldiklerini, akraba olduklarını savunmuşlardır.

Uzun yıllar Turancılık söylemi bu toplulukların birliğini ve beraberliğini kurmak için Macarlar tarafından ortaya atılmıştır. Ancak XIX. yüzyıldan önceki tarihlerde hiçbir Türk hükümdarının Panturanizm düşüncesiyle Türkleri tek bir çatı altında toplamak gibi bir düşüncesi olmamıştır. Bu görüşü savunan Yusuf Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset“ adlı kitabında şöyle bir tahminde bulunuyor: “Cengiz ve Moğolların tarafını tutan müverrih Leon Cahon, o büyük Türk hanının Türkleri birleştirmek gibi yüce bir maksatla Asya’yı baştanbaşa fethettiğini yazıyorsa da bu iddiasının tarihçe tamamen tevsik edildiği hakkında bir şey diyemem”⁹¹.

1.6.1. Macaristan’ın İlk Türkologu Arminius Vambery

Arminius Vambery, fakir bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak Macaristan’da doğmuştur. Ailesinin maddi gücü iyi olmadığından dolayı eğitim hayatına devam edemeyerek bir takım işlerde çalışmak zorunda kalmıştır. Vambery için hayat şartları zor olmasına rağmen etnografya ve filoloji üzerine araştırmalar yapmaktan geri durmamıştır.

Vambery daha küçük yaştan itibaren dil öğrenme yeteneğine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Yirmili yaşlara geldiğinde on altı dil öğrenmiştir. Bu dillerin on iki tanesinde okuma ve yazma kabiliyetini sergilemiştir. Vambery, Türkçeyi de öğrenmiş ve bu sayede Macarların menşinin Fin-Ogur dilleri mi yoksa Tatar (Türkçe) mı olduğu gibi konular üzerinde araştırmalar yapmıştır. Vambery yapmış olduğu araştırmalarda Macarların menşini Türklere dayandırmıştır. Bu nedendir ki Vambery, ortaya attığı tezlerle Macaristan’da Türklerin babası olarak kabul edilmiştir.

Vambery, Türkçülük üzerine yapmış olduğu hizmetler neticesinde Macar İlimler Akademisi muhabir üyeliğine seçilmiştir. Macar İlimler Akademisi’nin maddi desteğiyle Vambery, sahte bir derviş kılığında 1861 yılında daha keşfedilmemiş olan Orta Asya coğrafyasına gitmek için yola çıkmıştır. İngiltere’nin İran Büyükelçisi Charles Allison, “bu tehlikeli yolculuğu başarı ile tamamlayabildiği takdirde İngiltere’de tüm kapıların kendine açılacağı” belirtti⁹². Reşit Efendi takma ismini kullanan Vambery, bir ayağının total olmasına aldırmadan tüm tehlike ve zorluklara rağmen Orta Asya seyahatini tamamlamayı başarmıştır. Vambery yapmış olduğu Orta Asya seyahatinde coğrafya, etnografya ve filoloji alanında önemli bilgilerle geri gelmiştir. 9 Haziran 1864’te seyahatinden sonra vardığı Londra’da törenle karşılanan Vambery, Türkistan’a ait elde ettiği bilgileri İngiliz Coğrafya Kurumu’na vermiştir⁹³. Vambery, İngiliz Devleti’nin

⁹¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, haz.: Okay Bensoy, Kilit Yayınları, Ankara 2011, s. 16.

⁹² Çolak, a.g.m., s. 13-27

⁹³ a.g.m., s. 13-27.

sömürgeci hedefleri doğrultusunda çalışmıştır. Rusya'nın sömürgeci faaliyetleri, Türklerin yaşadığı coğrafyaya yayıldıkça İngiltere ve Fransa'nın Ruslara cevabı Turancı ideolojiyi kuvvetlendirmek ve Türk tarihi üzerine çalışmaların gerçekleştirilmesine yönelmek olmuştur⁹⁴.

1.6.2. Macar-Türk Yakınlaşması

Türk-Macar mücadeleleri tarihte önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Türklerinin Orta Avrupa'da ulaşmasından itibaren Türk-Macar ilişkileri bazen gönüllü kimi zamanda zorunlu şartlar altında gerçekleşmiştir⁹⁵. Bundan dolayı iki millet XIX. yüzyıldaki yakınlaşma sürecinde zorluk yaşamamıştır.

Macarların ve Osmanlı Türklerinin millet bakımından durumu, açıkça ortak paydalarının olduğunu göstermektedir⁹⁶. Uzun yıllar birbiriyle savaşan ve mücadele eden iki toplum, milli bağlarından dolayı karşılıklı somut adımlar atmaktan çekinmemiştir. İlk temaslar Macarlar tarafından kurulmuş olsa da Osmanlı Devleti de Macarların samimiyetinden memnun kalmıştır.

Zaman içerisinde Osmanlı Türkleriyle gelişen yakın münasebetler, Macarların Türklere ilgisinin artmasına neden olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Macar kamuoyunda Türk ve Osmanlı taraftarlığı belirgin hale gelmiştir⁹⁷.

Gelişen ikili ilişkiler sonucunda karşılıklı resmi ziyaretler gerçekleşmiştir. “Yetmişli yılların başında, Dışişleri Bakanı Gyula Andrássy'nin döneminde, Osmanlı İmparatorluğu ile Slav karşıtı bir dostluk kurulmuştur. Yarımada Rus nüfuzunu dengelemek için Osmanlı'nın bütünlüğünün savunulması ve statükonun devam ettirilmesi Dual Monarşinin resmi bir politikası haline gelmiştir”⁹⁸. Türk ve Macar ilişkileri öyle bir boyut kazandı ki adeta iki milletin tarihteki kıyasıya mücadelesi ve düşmanlığı bir kenara itildi. İki millet Balkanlardaki dengelerin bozulmaması için karşılıklı samimi ve dostane adımlar atmaktan geri durmamıştır. Önemli bir Macar bilim adamı olan Beni Kallay, Rus-Türk savaşının patlak vermesinden sonra Macar Parlamentosunda yaptığı (26 Haziran 1877) konuşmalardan birinde, parlamento üyelerinin çoğu Türklerin tarafını tutarak Türkiye'nin bütünlüğünün korunması için büyük mücadele vermiştir⁹⁹. Kallay'ın parlamentoda bu denli Türk tarafını savunmasının tek bir nedeni vardır o da Çarlık Rusya'sının Balkanlarda

⁹⁴ a.g.m., s. 13-27.

⁹⁵ Emre Güler, “Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Türk-Macar Kültürel İlişkileri”, **Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Haziran, 2018, s. 1-13.

⁹⁶ **A Manual on The Turanians And Pan-Turanianism, Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty**, s. 77.

⁹⁷ Önen, a.g.e., s. 51.

⁹⁸ Gabor Agoston, “Siyaset ve Historiografi: Macaristan'da Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi ve İstanbul'daki Macar Araştırma Enstitüsü”, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 15, Ankara, 2002, s. 137-148.

⁹⁹ a.g.e., 137-148.

göstermiş olduğu ilerleme sonucunda Macarların karşılaşacağı Panslavizm etkisinden korkmalarıdır.

1.6.3. Macarların Girişimiyle Turan Cemiyeti'nin Kurulması

XX. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde İstanbul'da Turancı bir kuruluşun açılması gerekli görülmüştür. Çünkü Balkanlar'daki heterojen yapı parçacıklara ayrılmaya başlamıştır. Balkanlardaki her etnik unsur kendi milliyetine dayanarak bağımsızlık bayrağını çekmiştir. Macarlar da Balkanlarda gelişen olaylar karşısında kendisini akraba ve soydaş olarak gördüğü Osmanlı Türklerinden taraf tutmaya devam etmiştir. Macarlar Panturanizm hareketini sürdürebilmek için İstanbul'da bir cemiyet açmaya karar vermişlerdir. 1910'lu yıllara doğru geldiğinde Macarlar İstanbul'da Turan Cemiyeti'nin açılışını yapmışlardır. Cemiyetin meydana getirilmesinde Alajos Paikert'in etkin gayretleri olmuştur¹⁰⁰. Kurulan bu cemiyet; Türk tarihine, kültürüne ve köklerine özel ilgi göstermiştir. Turan milletlerinin değerleri hakkında çalışma yapan itibarlı bir cemiyet olarak adından söz ettirmiştir. Turan Cemiyeti, Avrupa'da birçok dilde bilimsel çalışmalar ve yayınlar yapmıştır¹⁰¹.

Turan Cemiyeti kendisinden beklenen etkiyi sergileyememiştir. Cemiyeti oluşturan önemli denilecek kişiler Turan ve Turancılık kavramları arasında birliği sağlayamamıştır. Bu nedenle zaman içerisinde bölünmeler ve güç kaybı yaşanmıştır. Cemiyet tüm olumsuzluklara ve zayıflamasına rağmen 1944 yılına kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır.

1.6.4. Osmanlı Turancılığının Macar Turancılığından Farkı

XX. yüzyılın ilk çeyreğini içerisinde Osmanlı Devleti'nde Turancılık fikri gözle görülür ilerlemeler kaydetmiştir. Aristokrat ve entelektüel sınıf diyebileceğimiz aydınların oluşturduğu bu toplulukta Turan fikri etkili bir şekilde işlenmeye başlamıştır. Turan ideolojisi, tutkusu ve hayali gazetelerde ve romanlarda sınır tanımadan işlenmiş ve kamuoyuyla paylaşılmıştır. Aydınlar ve yazarların Türkçü ve Turancı düşüncelerini romantik bir üslupta kaleme almaları, toplumu ve özellikle gençleri derinden etkilemiştir. Böylece Türk edebiyat literatürüne yeni bir akım kazandırılmıştır. Osmanlı entelektüelleri bu vesileyle topluma üçüncü bir ideoloji ve tutku kazandırmıştır. Bunun adı da Turancılık olmuştur. Dönemin önemli kadın aktörlerinden olan Halide Edip Adıvar, Yeni Turan adlı kitabında, Turan ülküsünü gençlerin fikir ve hayal dünyasına şu sözleriyle işlemiştir: "Ey yeni Turan, sevgili ülke söyle, sana yol nerede?"¹⁰². Halide Edip Adıvar bu sözleriyle Turan'a gidecek olan yolun Anadolu'dan geçtiğini ifade etmek istemiştir.

¹⁰⁰ Önen, a.g.e., s. 59

¹⁰¹ Agoston, **Türkler Ansiklopedisi**, a.g.e., s. 137-148.

¹⁰² Halide Edip Adıvar, **Yeni Turan**, 8. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2018, s. 11.

Osmanlı-Macar aydınları Turan ideolojisini ve kapsadığı coğrafyayı farklı düşünmüşlerdir. Osmanlı entelektüel sınıfı daha çok Turan ismi altında toplanan “Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekler, Yakutları lisanda, edebiyatta, harsta birleştirmektedir”¹⁰³. Macarlar ise sadece ırk bazında Turanı değerlendirerek tüm Turani toplulukları birleştirmeyi hedeflemiştir.

1.7. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Türkçülüğün Gelişimi

1789’da meydana gelen Fransız İhtilali, 1830 ve 1848’de tekrardan Avrupa’yı kuşatan hukuksal dönüşüm, hürriyet, eşitlik, milliyetçilik, eşitlik gibi normlar dönemindeki sistemi değiştirmiş ve dahası gelecek yüzyılları da şekillendirmiştir¹⁰⁴. İhtilalle başlayan milliyetçilik hareketleri Napolyon seferleriyle birlikte özellikle Avrupa’dan başlayarak doğuya doğru dalga dalga yayılan bir akım olmuştur. Milliyetçilik hareketlerine yakından bakıldığında tüm milliyetçi hareketlerin birer etki ve tepkiden doğduğu fark edilecektir. Milliyetçi ideoloji büyük balık küçük balığı yer örneğindeki gibi bir harekettir. Bu nedenle milletler küçük balık olmamak için kendi milli ve ırki özelliklerini sistematik hale getirerek kendi savunma mekanizmalarını geliştirmişlerdir. Bahsettiğimiz tüm Pan ideolojileri diğer Pan ideolojilerine tepki olarak doğmuştur.

Osmanlı entelektüel sınıfının Türkçü ve Turancı fikirleri işlemelerinin tek bir amacı vardı, o da Türkleri ortak bir kültürde bir araya getirmek ve bir Türk milleti oluşturmaktır. Aydınların bu yolla ulaşmak istedikleri hedef, Türkleri belli bir kültür ve bilinç seviyesine çıkartmak ve dünyanın farklı coğrafyalarında dağınık yaşayan Türkleri bir araya getirebilmektir. Yalnız Osmanlı aydınları genellikle Türk ve Müslüman toplumları kastetmiştir. Ziya Gökalp’ın “Kızılelma” tabiri de düşünceyi desteklemek için ortaya atılmıştır. “Ömer Seyfettin de, “Kızılelma Neresi?” adlı hikâyesinde “Kızılelma’yı ulaşılması gereken büyük idealler olarak tanımlar. Kızılelma, bazen coğrafi bölge anlamında ulaşılması gereken bir hedefi sembolleştirirken bazen de ismi olup cismi olmayan fakat fethedilmesi gereken yerleri işaret eder”¹⁰⁵.

Ziya Gökalp’ın milliyetçilik anlayışı yani Türkçülük bilinci Türk, Kürt, Laz, Çerkez vs. kültürel açıdan ortak bir payda çerçevesinde homojen bir topluluk haline dönüştürmek istemiştir. Yusuf Akçura ise resmi milliyetçilik bağlamında Osmanlı Türklerini tüm Türkleri kapsayan siyasi Türk ulusunun bir parçası daha doğrusu etnik milliyetçilik olarak görmüştür¹⁰⁶. Ziya Gökalp, daha esnek bir bakış açısıyla Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak söylemi üzerinden hareket etmiş,

¹⁰³ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, haz.: Salim Çonoğlu, 7. Baskı, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2018 s. 43.

¹⁰⁴ Mehmet Ali Karaman, “Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 44, Ağustos, 2018, s. 62-79.

¹⁰⁵ Cengiz Karataş, “Turancılık Mefkûresi Bağlamında Halide Edib’in Yeni Turan’ına Dair”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 1, Nisan 2013, s. 39-52.

¹⁰⁶ Çiller, a.g.m.,s. 45-65.

Yusuf Akçura ise Türkçülük ve İslamcılık hususunda hangisinin daha makul olacağını cevapsız bırakmıştır¹⁰⁷.

XIX. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde Türkçü ve Turancı fikirlerin gelişmesi için aydınlar birçok faaliyette bulunmuştur. Bu faaliyetlerin gerçekleşmesinde 25 Aralık 1908 tarihinde kurulan Türk Derneğinin çabaları başta gelir¹⁰⁸. “Kurucuları arasında, Necip Asım Bey, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Rıza Tevfik Bölükbaşı”¹⁰⁹ gibi önemli aydınlar vardır. Türk Derneğinin amacı Türklerin yaşadığı coğrafyalarda onların sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel değerlerini araştırmak ve öğretmektir. Türk Derneği ancak üç yıl gibi kısa bir süre yayın hayatında bulunmuştur.

Türk Derneğinden sonra, Türk Yurdu Cemiyeti 31 Ağustos 1911’de kurulmuştur¹¹⁰. Kurucuları arasında Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp gibi şahıslar bulunmaktadır. Cemiyet, Türk Yurdu Dergisi ismiyle bir dergi çıkararak yayın hayatına katılmıştır. Derginin yazarlarına bakıldığında önemli şahsiyetleri bir araya getirmiştir. Ahmet Mithat, Yusuf Akçura, Ethem Nejat, Ahmet Ağaoğlu, Sadri Maksudi, Halit Ziya, Abdullah Cevdet, Ahmet Zeki Velidi, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Halide Edip vb. bunlardan sadece bazılarıdır.¹¹¹ Türk Yurdu Cemiyeti kurulduğu ilk günden itibaren amacının “Türklüğe hizmet etmek ve faydalı olmak” olarak belirtmiştir. Türk Yurdu Cemiyeti diğer derneklere göre en uzun ömürlü cemiyet olmuştur.

Osmanlı aydınları arasında gelişmeye başlayan Türkçülük düşünceleri ve çalışmaları hız kesmeden devam etmiştir. Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyetiyle aynı eksende başka bir cemiyet daha kurulmuştur. Kuruluşundan belli bir vakit sonrasında kendisiyle benzer gayeyi takip etmeyen ve daha geniş bir kuruluş olan Türk Ocağı’nın meydana getirilmesiyle faaliyetlerini askıya almış ve üyeleri Türk Ocağı’na kaymıştır. Bununla beraber Türk Yurdu Dergisi, Türk Ocağı’nın resmi anlamda yayın organı olmaya devam etmiştir¹¹².

Türk Ocağının kuruluşunun ilk kıvılcımını Askeri Tıbbiye öğrencileri başlatmıştır. Tıbbiye öğrencileri, Türk milliyet esaslarına göre bir cemiyet kurmak istediklerini önemli gördükleri Türkçü aydınlara bildirmişlerdir. Asıl maksatlarının Türk milletinin her yönüyle geliştirilmesi ve yükselmesi için faaliyette bulunmak olduğunu söylemişlerdir. Türk Ocağı heyeti arasında Ahmet

¹⁰⁷ a.g.m., s. 45-65.

¹⁰⁸ Gökalp, a.g.e., s. 250.

¹⁰⁹ a.g.e., s. 250.

¹¹⁰ Ümmet Erkan, “Türk Yurdu Dergisinde Milliyetçiliğin Analizi (1911-1931)“, **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Nisan 2016, s. 132-144.

¹¹¹ a.g.m.,s. 132-144.

¹¹² Asaf Özkan, “Millet-Milliyetçilik-Milli Tarih Bağlamında Türk Yurdu Dergisi’nde Milli Tarih Oluşturma Çabaları (1911-1918)“, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 37, Şubat 2008, s. 289-309.

Ferit, Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik, Halide Edip, Adnan Adıvar gibi önemli kişiler bulunmuştur. Türk Ocağı, Türkçü-Turancı hareketin asıl merkezi olmuştur.

Türk Ocağı İstanbul'da 1912'de Türk tarihini ve kültürünü araştırmak için kurulmuş ve Osmanlı Devleti'nde milli oluşumların gerçekleşmesine katkıda bulunmak için teşkilatlanmış bir cemiyettir¹¹³. Türk Ocağı neredeyse tam anlamıyla Turancı bir kimliğe bürünmüştür. Türk Ocağı'nın belirlemiş olduğu ilkeler İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin ana fikirlerini belirleyenlerin başında Ziya Gökalp gelmektedir. Ziya Gökalp, Turan fikirleriyle İttihat ve Terakki Cemiyetinin istikametini belirlemekte önemli etki bırakmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nda Turancılık düşüncelerinden beklentilerini de açıklamışlardır. Sadece Ziya Gökalp değil Munis Tekinalp de savaşın ana hedefinin Turan'ı kurtarmak olduğunu savunmuştur. Tekinalp bir şiirinde hayalini şu şekilde ifade etmiştir: "Turan, kutsal Turan! Her köşesi beni söylüyor, Efsaneler bana ilk atamdan, Eski kahramanlık günlerinden"¹¹⁴.

¹¹³ Gökalp, a.g.e, s .250.

¹¹⁴ Tekinalp, a.g.e., s. 101

İKİNCİ BÖLÜM

2. PRUSY KRALLIĞI'NIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Hohenzolern hanedanlığı tarafından idare edilen Prusya Krallığı, 18. yüzyılda kurulmuştur ve zamanla gelişerek Brandenburg, Prusya ve Kiev dukalıklarını bir araya getirmiştir¹¹⁵. Prusya'nın ilk kralı olan Brandenburg Elektörü Friedrich Wilhelm, uyguladığı akılcı politikalar sayesinde ülkesinin siyasi sınırlarını genişletmeyi başarmıştır¹¹⁶. Friedrich Wilhelm'in takip etmiş olduğu askeri ve siyasi politikaların başarıya ulaşmasıyla birlikte Berlin merkezli Prusya Krallığı Avrupa'da yeni ve önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır¹¹⁷.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Prusya Krallığı'nda sanayileşme ve merkezi idareyi kuvvetlendirme faaliyetleri fazla görülmemiştir. Aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra Prusya'nın yükselişini sağlayan endüstriyel faaliyetler ve merkezi idareyi birleştirme girişimleri olmuştur. Prusya'nın kuvvetlenmesi beraberinde tüm Alman devletçiklerinin tek bir çatı altında birleşmesini getirmiştir. 1871 yılında gerçekleşen bu birleşmede, Otto von Bismarck'ın özel ve önemli bir yeri olduğu herkesçe malumdur.

1871'de Almanya Şansölyeliği'ne gelen Otto Von Bismarck takip etmiş olduğu iç ve dış politikalarla Almanya'da birliği sağlamış ve diğer Avrupa ülkeleri karşısında Almanya'ya üstünlük kazandırmıştır. Almanya da diğer Avrupa devletleri gibi gelişen ekonomisine kaynak sağlamak için deniz aşırı sömürgeler elde etmeye yönelmiştir. Yalnız Bismarck bu politikaya ulaşmak için mümkün olduğu kadar barışçıl ve uzlaşmacı bir politika takip etmeyi tercih etmiştir. Bismarck izlediği politikalarla, Prusya'nın mükemmel olması gerektiği fikrini savunmuştur¹¹⁸. Fakat Prusya Krallığı'nın tahtına II. Wilhelm'in çıkmasıyla birlikte durum değişmiş ve¹¹⁹ II. Wilhelm-Bismarck ikilisi Almanya'nın güçlü ve emperyalist bir devlet olması için takip edilmesi gereken politikalarda anlaşamamışlardır. Sonuçta Bismarck istifa etmiş ve II. Wilhelm de onun uyum politikasından vazgeçmiştir. Böylece Almanya'nın daha saldırgan ve yayılcı bir politika takip etme dönemi başlamıştır. Başka bir deyişle II. Wilhelm'in "Weltpolitik" (Dünya politikası) dediği doğuya doğru yayılma politikası uygulamaya konulmuştur. Almanya'nın Weltpolitik'e yönelmesinin doğrudan

¹¹⁵ Uğur Kurtaran, "Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Regin'in Faaliyetleri (1755-1761)", *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 47, Aralık, 2015, s. 115-131.

¹¹⁶ G. Lacour Gayet ve M. Herbert Capes, *Bismarck*, 1th Ed., Melrose Publishing Company, Londra, 1919, s. 163.

¹¹⁷ Kurtaran, "Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Regin'in Faaliyetleri (1755-1761)", s. 115-131.

¹¹⁸ Henrietta Elizabeth Marshall, *A History of Germany*, 1. Baskı, Hodder & Stoughton, Londra, 1913, s. 437.

¹¹⁹ Gayet ve Capes, a.g.e., 224.

sonuçlarından biri de Osmanlı topraklarının Almanya'nın askeri ve iktisadi nüfuz alanı olarak belirlenmesi olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi, müttefik devletlerin tamamında iç karışıklıklar yaşanmasına neden olmuştur. Alman imparatorluğunu idare eden II. Wilhelm de bu karışıklıklardan etkilenmiştir. Bu yüzden II. Wilhelm temsil ettiği Hohenzoller hanedanlığının idaresinden uzaklaştırılmıştır. Böylece Almanya'da ilk kez cumhuriyet idaresinin kurulmasına yol açmıştır¹²⁰. Netice itibarıyla Prusya Krallığı 1701 yılında kurulmuş ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra sonlandırılmıştır. Alman monarşisinin yerine Weimar Cumhuriyeti kurulmuştur.

Prusya Krallığı'nın kuruluşundan Alman imparatorluğuna uzanan uzun süreçte Türk-Alman ilişkileri tarihi bir gelişme göstermiştir. Bu zaman zarfında her ne kadar iki millet arasındaki ilişkiler dostane bir çizgide ilerlemiş gibi görünse de Alman tarihinde önemli şahsiyetlerin Türkler hakkındaki fikirleri bu görüşü desteklememektedir. Yüzyıllar boyunca Türk-Alman mücadelesi Almanların tarihi kodlarında yer etmiş ve bu husustaki fikirlerini beyan etmeden çekinmemiştir. Türk-Alman ilişkilerine değinmeden önce bu konu hakkında bazı Alman aydın ve entelektüel kişilerin Türkler hakkındaki düşüncelerine değineceğiz.

2.1. Bazı Alman Düşünür ve Devlet Adamlarının Türkler Hakkındaki Görüşleri

Anadolu toprakları her dönemde Batılılar için cezbedici olmuştur. Gerek dini kaynaklı gerek verimli toprakların varlığı her daim seyyahları büyülemiştir. Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle bu algı ve merak asla değişmemiştir. Tarihin belli dönemlerinde yine Avrupalı gezginler bu topraklara gelerek amaçları doğrultusunda meraklarını gidermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü Anadolu topraklarında, Batılılar ezeli düşmanlarını yakından görmek ve tanımak için elçilik heyetleri göndermekten çekinmemişlerdir. Hatta rakiplerini yakından tanımak ve zaafalarını tespit etmek asıl hedefleri olmuştur. Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden veya hakkında düşüncelerini ifade eden üst düzey diyebileceğimiz Alman din adamı, bürokrat ve seyyahlar arasında Marthin Luther, Ogier Ghislain de Busbecq, Hans Dernschwam, Benedict Curipeschitz ve Salomon Schweigger gibi kişiler başta gelmektedir.

Martin Luther 10 Kasım 1483 tarihinde Almanya'nın bugünkü Saksonya eyaletine bağlı Eisleben kentinde dünyaya gelmiştir¹²¹. Martin Luther fakir bir ailenin üyesi olarak yaşamını sürdürmüştür. Hayat şartlarının ve aile yapısının çetinliği Luther'i disiplinli olmaya ve çok

¹²⁰ Cafer Tayyar Karadağ, "Alman Federalizminin Tarihsel Süreçteki Gelişimi", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, Haizran, 2015, s. 127.

¹²¹ Roland H. Bainton, **Here I Stand a Life of Martin Luther**, 1. Baskı, MCML by Pierce and Smith, New York, 1950, s. 17.

çalışmaya sevk etmiştir. Örneğin bir gün Luther çocukken bir yerden fındık çalmış, annesi Magrethe Luther bunu fark edince oğlunu affetmemiştir. Marthin Luther'i cezalandırmış ve çubukla sırtından kan gelene kadar dövmüştür¹²². Luther'in anne ve babasının sert ve disiplinli karakterleri çocuk yaştaki Luther'i bunaltacak derecededir. Yalnız bu durum Luther'e sonraki yıllarında büyük avantajlar sağlamıştır. Kurucusu olduğu Protestan mezhebinin ilke ve kuralları çocukluktan itibaren aldığı eğitimin ve karakterinin bir yansıması olmuştur.

16. yüzyıla kadar Hıristiyanlık dini, Papa ve kilise papazlarının tekelinde olmuştur. Ortaçağ Avrupa'sında her türlü güç, imtiyaz, ayrıcalık ve zenginlik ruhban sınıfının kontrolü altındaydı. Ortaçağ Avrupa toplumunun cehaleti, bilgisizliği ve teslimiyetçi tutumu ruhban sınıfına kolaylık sağlamıştır. Tarihi süreç içerisinde Katolik Kilisesi'nin vaaz ettiği dine bazı dönemlerde itiraz edilmiş olsa da pek etkili olmamıştır.

Hıristiyanlığın doğduğu ilk andan itibaren kendi inananlarını sömürmesi, zulüm etmesi ve savaştan savaşa sürüklemesi Avrupa toplumunu yıldırmaştır. En nihayetinde 16. yüzyıla gelindiğinde Katolik dünyasına başkaldıran bir isim ortaya çıkmıştır. Bu kişinin adı Martin Luther'dir. Martin Luther sadece kiliseye karşı isyan etmemiştir. Aynı zamanda Ortaçağ Avrupa'sının bozulmuş düzenine de karşı çıkmıştır.

Martin Luther kendi zamanında zihninde iki düşman belirlemiştir. Luther'in bu iki düşmanı Katolik Kilisesi ve Türkler olmuştur. Avrupa'nın ortasına kadar ilerleyen Osmanlı Türkleri neticede batılılar için büyük bir tehlike unsuru olmuştur. Martin Luther, Türklerin Orta Avrupa'ya bu kadar kolay ilerlemesinin nedeni olarak Katolik Kilisesini ve hükümdarları sorumlu tutmuştur. Luther, Katolik Kilisesinin tüm parayı elinde tutması yüzünden istenilen düzeyde güçlü bir ordunun vücuda getirilemediğini savunmuştur. Hükümdarları ise beceriksizlerinden ve gerekli askeri teçhizatı temin edemediklerinden dolayı eleştirmiştir. Luther, hükümdarların Türklere karşı yapılacak olası bir savaş durumunda yeni yasalar çıkardıklarını ve halktan para topladıklarını ancak bu paraları çaldıklarını ifade etmiştir. Bu durum karşısında Luther öfkesini şu şekilde dile getirmiştir:

Türkleri Saracen'e karşı savaşmak üzereymiş gibi davrandıklarında, para toplamak için elçiler gönderirler. Çoğu zaman Türklere karşı savaşmayı hoş karşılamazlar. Çünkü Almanların sonsuza dek bu şekilde aptalca davranacaklarını düşünürler. Bununla birlikte açıkça görülüyor ki bu tür yardımlar Türklere karşı kullanılmıyor¹²³.

Luther, Avrupa'da yaşanan tüm kaosa rağmen yine de Türklere karşı savaşılması gerektiğini savunmuştur. Luther görüşünü savunurken Türkleri cehennem şeytanlarıyla aynı kefeye

¹²² John H. Treadwell, **Marthin Luther**, 1. Baskı, Marcus Ward & CO, Londra, 1881, s. 31.

¹²³ Marthin Luther, **Works of Martin Luther**, VI. Bölüm A. J. Holman Company, Filedelfiya, 1915, s. 305.

koymuştur. Üstün güçlerine rağmen Türkleri küçümsemekten çekinmeyen Luther, Avrupalıların Türklerden her yönden üstün olduğunu savunmuştur¹²⁴.

Luther'in Türk algısı kendisinden öncekilerden ve sonrakilerden pek farklı değildir. Osmanlı Devleti döneminin en önemli güçlerinden bir olduğundan dolayı Martin Luther Türkler karşısında nasıl bir siyaset izleyeceğini belirleyememiştir. Luther kimi zaman Türkleri, tanrının kırbacı, deccal, şeytan ve savaşılmaması gereken mutlak bir düşman olarak yorumlarken kimi zamanda Avrupalıları özellikle de Almanların Türkler karşısındaki zayıflığını dile getirerek Türklere ancak itaat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Busbecq, 1522 yılında bugün ki Lille şehrinde soylu bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelmiştir¹²⁵. Busbecq'in annesi Busbecq malikânesinde bir hizmetçi ve aynı zamanda Busbecq'in babasının metresi idi¹²⁶. Bu gizli ilişki neticesinde Busbecq dünyaya gelmiştir. Yalnız Babası Joris van Busbecq oğlunu diğer evlatlarından ayırmamıştır. Busbecq'in iyi bir eğitim almasını sağlamıştır. Busbecq önemli bir ailenin ferdi olmasının sağladığı imkânlar sayesinde Avrupa'nın birçok yerini görme fırsatı elde etmiştir. Busbecq, Paris, Lorraine, Venedik, Bologna ve Padova'da eğitim görmüş ve gördüğü bu iyi eğitim sayesinde on farklı dil öğrenmiştir. Devrin önemli bilim ve ilim adamlarıyla görüşerek eski Yunan ve Roma medeniyetleri hakkında çalışmalar yapmıştır. Böylece Busbecq entelektüel kişiliğiyle de ön plana çıkmayı başarmıştır.

Busbecq iyi bir eğitim almış ve birkaç dil bilen aydın kişiliğiyle genç yaşta Alman İmparatorluğu'nun elçilik hizmetine girmeyi başarmıştır. Busbecq, Alman İmparatorluğu tarafından Osmanlı Devleti'ne bir elçilik heyetinin başı olarak görevlendirmiştir. Busbecq'nin bu görevdeki vazifesi iki devletin bozulan siyasi ilişkilerini yeniden tesis etmektir. Osmanlı Devleti'nin ve Alman İmparatorluğu'nun ilişkilerinin bozulmasına neden olan olay ise 1551 yılında iki devletin Transilvanya toprakları üzerinde anlaşmasına rağmen Alman İmparatorluğu'nun Transilvanya'yı işgal etmesi olmuştur. Bu işgal Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da bulunan Alman elçi Malvezzi'yi hapsedmesine yol açmıştır. Alman elçi Malvezzi'yi 1553 Ağustos ayına kadar zindanda tutmuştur¹²⁷.

Busbecq olağanüstü bir durumda İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti ve Alman İmparatorluğu arasında ortaya çıkan gerilimden dolayı Busbecq bu görevi çekinerek kabul etmiştir. Busbecq sekiz yıl Osmanlı Devleti topraklarında bilfiil bulunmuştur. Bu süre içerisinde gördüklerini ve duyduklarını yazma fırsatı elde etmiştir. Nitekim Busbecq de Avrupa eğitimi ve kültürü ile yetişmiştir ve onun da zihninde muhakkak Türklere karşı önyargıları bulunmaktadır.

¹²⁴ a.g.e., s. 239.

¹²⁵ Charles Thornton Forster ve F.H. Blackburne Daniell, **The Life And The Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Volume: I**, Londra, 1881, s. 43.

¹²⁶ a.g.e., s. 43.

¹²⁷ a.g.e., s. 55.

Busbecq'in kaleme aldığı dört mektup bulunmaktadır. İlk mektubu 1555 yılında İtalya'dan okul arkadaşı ve Portekiz Mahkemesi temsilcisi Nicolas Michault'a göndermiştir¹²⁸.

Busbecq ve heyetinin İstanbul'a geldiği 1554 yılında padişah sarayında değildi. Kanuni Sultan Süleyman o sıra Anadolu'da bulunmaktaydı. Busbecq'te padişahı görmek için Amasya'ya gitmiştir. Busbecq Amasya'ya padişahı görmek için yola çıktığında belli başlı şehir ve kasabalardan geçmiştir. Yol boyunca Busbecq'e eşlik eden Türk memurları olmuştur. Busbecq yolculuk sırasında merak ettiği ve gördüğü ilginç şeyleri yanındaki Türklere sormuştur. Anlaşıldığına göre bir ara önemli bir türbe yanından geçmiştir. İnsanların türbeyi ziyaret ederek dilekte bulunmalarını Busbecq şöyle değerlendirmiştir: *"Bu tür mezarlara gelerek yardım isteyenler mucizelerin günlük olarak gerçekleşeceğini söyleyerek bizi ikna etmeye çalıştılar. Türkler sadece dinî veya manevi olarak geri kalmamışlar aynı zamanda sosyal bilimler alanında da zayıftırlar."* diyen Busbecq Türklerin en ufak bir kronoloji veya farklı çağ fikrine sahip olmadıklarını ve tüm tarihi olayları birbirine karıştırdıklarını ifade etmiştir¹²⁹.

Busbecq'in Osmanlı topraklarındaki birkaç yıllık macerasında sadece olumsuz eleştiri ve önyargılar yoktur. Osmanlı ordusunun içerisinde bulunması onda hayranlıklar uyandırmasına neden olmuştur. Busbecq, Türk ordusunda gördüğü düzen, disiplin ve cesareti Alman ordusuyla karşılaştırmaktan çekinmemiştir. Busbecq, Osmanlı ordusunu şu sözlerle tarif etmiştir: İmparatorluğun zengin kaynakları, askerlerin silah kullanmadaki tecrübe ve uygulamaları, kesintisiz bir zafer serisi, zorluklara dayanmaya hazır olmaları, birliktelikleri, düzenleri, disiplinleri, tasarruf ve uyanıklıkları tarif edilemeyecek mükemmelliktir¹³⁰. Busbecq, Hıristiyan ordusunu tarif ederken, askerler disiplinsiz, liyakate önem verilmiyor, rüşvet ve iltimas atamalarda etkin rol oynuyor, sefer esnasında sıradan yemekleri reddediyorlar gibi ifadeler kullanmıştır¹³¹.

Busbecq'in Osmanlı Devleti'nde kaldığı yıllarda edindiği gözlemler Almanların Türklere bakış açısını yansıtmıştır. Busbecq'in Osmanlı topraklarında bulunduğu dönem Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemdir. Busbecq bu dönemde Osmanlı Devleti'ni değerlendirirken Türklerin toplumun örf ve ananelerini beğenmez bir tavır sergilemiştir.

Fallmerayer, 10 Aralık 1790 tarihinde Avusturya'nın Tirol şehrinde dünyaya gelmiştir. Fallmerayer gazeteci, siyaset yazarı, seyyah, dilbilimci ve tarihçidir. Fallmerayer de tıpkı Luther gibi fakir bir ailenin ferdiydi. İlk eğitim hayatına bir manastırda başlamıştır. Yaşamış olduğu bölgede kültürel seviyenin yüksek olması Fallmerayer'a katkı sağlamıştır. Fallmerayer de her Hıristiyan çocuğun eğitim gördüğü kiliseye gitmiştir. Kilise eğitimi sayesinde Grekçeyi

¹²⁸ a.g.e., s. 58.

¹²⁹ a.g.e., s. 149.

¹³⁰ a.g.e., s. 221.

¹³¹ a.g.e., s. 221.

öğrenmiştir. Fallmerayer sosyal bilimlere ilgi duyduğundan Münih kentinde bir lisede tarih ve filoloji dersleri vermiştir. Fallmerayer Almanya’da bulunduğu süre zarfında tarih dersleri vermeye devam etmiş ve tarih alanında ön plana çıkmayı başarmıştır.

Fallmerayer’in uzmanlık alanının sosyal bilimler olması Osmanlı Devleti hakkında da bilgi sahibi olması anlamına gelmektedir. Nitekim Fallmerayer’in tarih alanında yetkin olduğunu gösteren bir çalışması vardır. Trabzon İmparatorluğu üzerinde bir çalışma yapmıştır. Fallmerayer’in Trabzon İmparatorluğu hakkında yazdığı eserin adı, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt* dur¹³².

Alman tarihçi ve dilbilimci Fallmerayer de Türkleri zihninde canlandırırken önyargılarını bir kenara bırakmamıştır. Fallmerayer’in Yunan tarihi üzerine yazdığı bir kitapta Yunanistan’ın siyasi tarihi anlatılmaktadır. Tarihî süreçte Yunanistan’ın farklı devletlerin hâkimiyetine girişi kısa bir kronolojik sıra ile anlatılmıştır. Hatta Türk hâkimiyeti de kronolojik sıra içerisinde normal bir üslupla ifade edilmiştir. Ne zaman ki tarihler 1821 Yunan isyanını gösterdiğinde müellifin üslubu değişmiştir. Fallmerayer 1821 Yunan isyanını şu şekilde ifade etmiştir:

Sonunda 1821’de kurtuluş için savaş başladığında ülkenin en güzel yerleri ıssızlaştı ve nüfus azaldı. Birkaç yıl boyunca Türkler ve Rumlar arasında yok etme savaşı sürdü. İbrahim, savunmasız çocuklardan ve kadınlardan ölüm meleği gibi intikam alıyordu. Geriye kalan birçok şehirlerdeki evler harabeye dönmüştü ve dumanlar içindeydi¹³³.

Batılı yazarların, Rönesans ve reformla birlikte başlayan Yunan sevdaları onlara tarihin her aşamasında Yunanlıları savunma gereği hissettirmiştir. Yunanlılar ile Türklerin her karşı karşıya gelmesinde Batılıların zihinlerindeki kötü Türk algısı uyanmıştır. Böylece Batılılar Türkler hakkındaki önyargılarını çekinmeden dile getirmiştir.

Fallmerayer, Yunan İsyanı sonrasında bölge hakkında istatistiksel bilgi vermiştir. Sözde Yunan kurtuluş savaşında bölge nüfusunun beş mislinin telef edildiğini söylemiştir. Geriye kalan yerli ahalinin olağan savaş koşullarından ötürü göç ettiğini ifade etmiştir. Osmanlı ordusunun yerli ahaliyi katlettiğine dair bilgi vermemiştir. Ancak Fallmerayer dile getirdiği cümlelerde Türk ordusunun yerli ahaliyi yok ettiğine getirmeye çalışmıştır. Fallmerayer bölgenin nüfusu ve geriye kalan şehirlerin görüntüsü hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir:

Kurtuluş savaşından önce Tripoliçe’de otuz altı bin kişi yaşamaktaydı. Şimdi neredeyse altı bin kişi yaşamaktadır. Peloponez’in her yerinde İbrahim’in yaktığı köylerden geriye harap olmuş duvarlar ve moloz yığınları kaldı. Köle çocuklar Mısır’a satıldı. Bunların az bir kısmı ayrıldı, geri kalanları Mısır’ın göz hastanesinde kör edildi¹³⁴.

¹³² Jakob Philipp Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, 1. Baskı, Münih A. Weber, Münih, 1825, s.1.

¹³³ a.g.e., s.12.

¹³⁴ a.g.e., s. 9.

Görüldüğü üzere incelediğimiz Alman düşünürler Türkler hakkındaki önyargıları ve düşmanca tavırlarını hiç çekinmeden ifade etmiştir. Tarihsel süreçte meydana gelen askeri, siyasi ve iktisadi rekabet Almanların zihninde Türkler hakkındaki düşüncelerini negatif yönde şekillendirmiştir. Bu perspektiften hareket ederek XIX. yüzyılda Türk-Alman yakınlaşması ve müttefikliğinin kaynakları dostane olmaktan ziyade stratejik ve çıkar odaklı olduğunu sonraki bölümlerde inceleyeceğiz.

2.2. Osmanlı-Prusya Münasebetlerinin Başlaması ve Gelişmesi

Osmanlı Devleti, diğer Avrupa devletleri gibi 18 Ocak 1701 tarihinde kurulan Prusya Krallığı ile ilgilenmiş ve Krallığın kuruluşunu kutlamıştır. Bu amaçla Sultan II. Mustafa tarafından Asım Said Efendi başkanlığında bir elçi heyeti Berlin'e gönderilmiştir¹³⁵. Prusya'nın Osmanlı Devleti'ne sınırının bulunmaması ve bu devletin Protestan olması gibi nedenlerle iki ülke arasındaki ilişkiler uzun yıllar dostane bir havada devam etmiştir. Çünkü Prusya Protestan olması nedeniyle Osmanlı topraklarındaki Ortodoks ve Katolik Hıristiyanlarla doğrudan bir bağ kurma ihtiyacı duymamıştır.

Prusya Krallığı açısından Osmanlı Devleti önemli bir konuma sahip olmuştur. Diğer Avrupa devletleri gibi Prusya Krallığı da Osmanlı Devleti ile yakından ilgilenmiştir¹³⁶. Osmanlı-Prusya ilk münasebetlerinden sonra karşılıklı ilişkiler devam etmiştir. Sözcüleri Prusya Krallığı 1721 yılında Johannes Jurgowsky'yi at satın almak üzere İstanbul'a göndermiştir¹³⁷. Aslında elçi, at satın almak için değil, Osmanlı Devleti'nden ticari imtiyazlar elde etmek için gelmiştir¹³⁸. Osmanlı-Prusya ilk diplomatik ilişkileri at satın almak yoluyla gerçekleşmiştir. Fakat Osmanlı padişahı Prusya elçisinin resmi gelişini kabul etmemiştir. Prusya kralı, mektubu Kırım Hanı vasıtasıyla padişaha ulaştırmak istemiş ama başarılı olamamıştır¹³⁹.

XVIII. asrın ilk yarısında Osmanlı Devleti ve Prusya Krallığı arasında gerçekleşen ilk diplomatik temaslardan istenilen netice alınmamıştır. 1740 tarihinde Prusya tahtına II. Friedrich'in çıkmasıyla Türk-Alman ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. II. Friedrich, Avrupa siyasetinde önemli bir rol almayı planlamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Yalnız I. Mahmut bu girişimlere pek sıcak bakmamıştır. I. Mahmut'un vefatından sonra tahta çıkan III. Osman ile Prusya Kralı'nın ümitleri artmıştır. Prusya Krallığı yeşeren ümitleri somut hale getirmek için Silezyalı Gottfried Fabian Haude adlı bir elçiyi

¹³⁵ Kurtaran, "Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Rexin'in Faaliyetleri (1755-1761)", s. 115-131.

¹³⁶ Frank Preston Stearns, *The Life of Prince Otto von Bismarck*, 1. Baskı, J. B. Lippincott Company, Londra, 1899, s. 63.

¹³⁷ F. Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1968, s. 117.

¹³⁸ a.g.e., s. 117.

¹³⁹ Stearns, a.g.e., s. 63.

Osmanlı Devleti'nin başkentine göndermiştir. Prusyalı elçi Haud'en İstanbul'da uzun bir müddet kalarak Türk kültür, gelenek ve adetlerini de inceleme fırsatı elde etmiştir¹⁴⁰.

Prusya Krallığı'nın, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini geliştirmek istemesinin asıl maksadı, ileride Rusya ve Avusturya arasında meydana gelecek bir savaşta Osmanlı Devleti'nin yardımıyla iki devleti mağlup etmektir.

Görüldüğü üzere Prusya Krallığı ile Osmanlı Devleti'nin siyasi ilişkilerinin köklü bir tarihi vardır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti Batılılaşma politikalarını uygulamaya koymaya karar verdiğinde Alman uzmanlardan da faydalanmak istemiştir. Nitekim II. Mahmut, Avrupa'dan sadece Fransız subaylarının gelmesini istememiş aynı zamanda Alman subaylarının Osmanlı ordusunda görev almasına da izin vermiştir. II. Mahmut'un bu tutumunun asıl nedeni iki ülke arasında var olan köklü tarihi ilişkiler olmalıdır¹⁴¹. Alman ordusunda görev yapan subaylardan Baron von Moltke bu uzmanlardan bir tanesidir¹⁴². O, Prusya Krallığı'ndan, 1835 yılında Osmanlı ordusunu düzenlemek için İstanbul'a gelmiştir¹⁴³ ve burada birkaç yıl görev yaptıktan sonra Prusya'ya dönmüştür.

XIX. yüzyıldan itibaren Rusya ve Avusturya, Osmanlı topraklarında yayılma siyaseti takip etmeye başlamıştır. Prusya Krallığı bu gelişmelerden rahatsız olmuş ve bölgede etkin olmanın yollarını aramaya başlamıştır. Bu bağlamda kısa sürede uluslararası bir mesele haline gelen Yunan Bağımsızlığı meselesi Prusya için önemli bir fırsat teşkil etmiştir. 1827 tarihindeki Yunan isyanını Çarlık Rusya desteklemiştir¹⁴⁴. Çarlık Rusya'nın Yunan isyanını desteklemekteki amacı Balkanlarda Türk nüfuzunu azaltıp Rus yayılmacılığını Balkanlara daha kolay ulaştırmaktır. Prusya, Çarlık Rusya'nın Balkanlardaki yayılmacı tehdidine karşı Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurmayı uygun görmüştür ve Osmanlı Devleti de Çarlık Rusya karşısında yalnız kalmamak adına Prusya'nın diplomatik adımlarını karşılıksız bırakmamıştır.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa devletlerinin kendisine karşı yürüttüğü düşmanca askerî, siyasi ve iktisadi politikalara karşı Osmanlı Devleti fazla direnç gösterememiştir. Bunun sonucu olarak Avrupalı devletlere bağımlı hale gelen Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'na İngiltere ve Fransa'nın yanında girmiştir. Osmanlı Devleti bu savaşla birlikte ilk kez borç para almış ve kısa bir süre sonra da günü gelen borçları ödeyemediği için 1875'te mali iflasını ilan etmiştir.

¹⁴⁰ Unat, a.g.e., s. 119.

¹⁴¹ Lothar Ratmann, **Alman Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, çev: Ragıp Zarakolu, 3. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2001, s. 26.

¹⁴² Streamns, a.g.e. s. 72.

¹⁴³ John S. C. Abbott, **Prussia and the Franco-Prussian War**, 1th Ed., A. H. Hoyey Publishers, Toronto, 1871, s. 148.

¹⁴⁴ a.g.e., s. 234.

İflasın ilanından sonra 1877/1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan ağır yenilgi gelmiş ve 1878 Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Balkanlarda önemli topraklar kaybetmiştir. Nihayetinde alacaklı Avrupa devletlerinin baskısıyla 1881 yılında Muharrem Kararnamesi yayınlanmış ve bu suretle borçlar yeniden yapılandırılmıştır¹⁴⁵. Bu kararname ile Duyun-u Umumiye idaresi kurulmuş ve devletin kaynakları bu kurumda toplanarak borçların ödenmesi gerçekleştirilmiştir¹⁴⁶. Başka bir deyişle Avrupa devletleri, devletin gelirlerine doğrudan el koyarak alacaklarını tahsil etme yoluna gitmişlerdir. Tüm bu süreçte İngiltere, Osmanlı Devleti'nin ayakta tutma siyasetinden vazgeçmiş ve Rusya'nın, Osmanlı aleyhine yürüttüğü politikalara ses çıkarmadığı gibi 1877/1878 savaşında Osmanlı Devleti'nin istediği krediyi de vermemiştir. Sonuçta Avrupa devletler sisteminde yalnız kalan Osmanlı Devleti, varlığını sürdürmek için Almanya ile yakın ilişkiler kurmaya yönelmiştir¹⁴⁷. Çünkü bu aşamada Prusya, Osmanlı Devleti'nin parçalanması taraftarı değildi. (Paragrafla bütünlüğünü bozan cümle. Paragraftan çıkarılması veya anlamsal olarak paragrafa bağlanması tavsiye edilir.)

II. Abdülhamit döneminde Türk-Alman münasebetleri daha belirgin hale geldi. İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle iki devlet arasındaki ilişkiler çok daha farklı bir boyut kazandı. Çünkü XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde büyük Avrupa devletleri arasında Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü savunan tek ülke Almanya kalmıştı. Zira Almanya, Balkanlardaki etnik gruplarla doğrudan ilgilenmemiştir. Bununla birlikte Almanya bazen Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği genel siyasetin tersini de dile getirmiştir. Bu bağlamda bazı Alman siyasetçileri Osmanlı Devleti'nin parçalanması durumunda Almanya'nın izlemesi gereken siyaseti şu sözlerle ifade etmişlerdir: “Mezopotamya, Mersin ve İskenderun’u alacağız. Akli başında olan Türklerin de bunu tevekkül ile karşılamaya hazır olduklarını şimdiden biliyorum”¹⁴⁸. Neticede Osmanlı Devleti idarecileri Almanya'nın takip edeceği her türlü politikayı tahmin etmiştir. Ancak Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne daha fazla fayda sağlayacağı bilindiğinden Almanya ile olan ilişkiler devam ettirilmiştir.

2.2.1. Otto Von Bismarck'ın Osmanlı Politikası

Bismarck, Almanya'nın birliğini 1871'de “kan ve demir” politikasıyla kurduktan¹⁴⁹ sonra, bu birliği barış yoluyla bir arada tutabileceğine inanmıştır. Bundan dolayı Avrupa'da barışçıl bir politika takip etmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ni Anadolu topraklarından atabilmek için Şark Meselesi sürekli dile getirilmiştir¹⁵⁰. Başta Avusturya ve Rusya, Şark Meselesi ile yakından

¹⁴⁵ Saffet Kartopu, “Duyun-u Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler”, *Global Journal of Economics and Business Studies*, Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran, 2012, s. 32-40.

¹⁴⁶ a.g.m., s. 32-40.

¹⁴⁷ James Wycliffe Headlam, *Bismarck*, 1. Baskı, DeFau Company, New York 1899, s. 104.

¹⁴⁸ Fischer, a.g.e., s. 34.

¹⁴⁹ Headlam, a.g.e., 165.

¹⁵⁰ Cevdet Küçük Doğu Sorununu, “Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı imparatorluğunu iktisadi ve siyasi nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin

ilgilenmişlerdir. Bismarck, Şark meselesinin Almanya imparatorluğunun barışına gölge düşürecek ve savaşlara yol açacak bir paylaşım olduğunu düşündüğünden dolayı Şark Meselesine sıcak bakmamıştır. Bu nedenle Bismarck, Şark Meselesine karşı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması gerektiğine inanmıştır. Buna bağlı olarak Bismarck, Türk-Alman ilişkilerini genel anlamda Avrupa'daki dengeleri bozmamak üzerine belirlemiştir. Ancak 1880'li yıllardan itibaren o, Türk-Alman ilişkilerini politik çıkardan ziyade ekonomik menfaatleri gözeterek sürdürmeyi tercih etmiştir.

Bismarck Almanya'nın endüstrileşmesi için sömürgelere ihtiyacı olduğunu farkında olmakla birlikte bu yarışa girmekten çekinmiştir. Bismarck, sömürge yarışından ziyade Alman birliğinin menfaatlerini gözetmiştir. Ancak Alman kamuoyunun baskıları karşısında Güney ve Batı Afrika'da sömürgeler elde etmeyi de ihmal etmemiştir.

Almanya İmparatorluğu'nun kurulmasıyla ihtiyaç duyulan barışın ve endüstrileşme sürecinin üzerinden on yıl geçtikten sonra Bismarck, Osmanlı Devleti ile olan politikalarını değiştirmiştir. Osmanlı ülkesi, sanayileşen Almanya için artık bir pazar olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Yıllardır siyasi temasta bulunduğu Osmanlı Devleti, Almanlar için büyük bir fırsat olarak düşünülmüştür. Bismarck, Osmanlı Devleti'ne silah satmanın ve Osmanlı Devleti'ni güçlendirmenin planlarını yapmıştır. Böylece Almanya silah satarak para kazanacaktır. Diğer taraftan güçlenen Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı kullanacaktır. Neticede Bismarck, Osmanlı Devleti'ni silahlandırarak ve askeri uzmanlar yerleştirerek ileride Rusya ile çıkabilecek bir savaşta kullanmayı planlamıştır¹⁵¹.

2.2.2. II. Wilhelm Dönemi Osmanlı-Alman İlişkileri

Belirtildiği üzere Bismarck, Almanya'yı Avrupa devletleri karşısında tehlikeye düşürmemek ve yalnız bırakmamak için uyum politikalarını takip etmişti. Onun döneminde izlenen bu barış ve uyum siyaseti Almanya'yı, Rusya ve Fransa'nın herhangi bir saldırısına karşı korumuştur. Bu süreç içerisinde Almanya, sanayisini ve birliğini kuvvetlendirerek büyüyüp güçlenme fırsatını elde etti.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa devletleri dünyanın diğer bölgelerinde koloniler kurma ve sömürgeler elde etme yarışını hızlandırmışlardı. Ancak Almanya, Bismarck'ın siyasi anlayışı yüzünden bu koloni elde etme sürecinde yavaş hareket etmişti. 1888 tarihinde Alman İmparatorluğu tahtına, Bismarck'ın politikalarını onaylamayan II. Wilhelm çıkmıştı ve o "Bismarck'ın pusuda beklettiği Almanya'dan" sıkılmıştı. Ona göre Almanya'nın daha cesur ve

istiklallerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne birden Şark meselesi diyoruz." demek suretiyle tanımlamaktadır; Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **Tarih Dergisi**, Sayı: 32, Haziran 1979, s. 607-638.

¹⁵¹ Ratmann, a.g.e, s. 20.

atılan davranarak sömürge yarışına katılması gerekmektedir. Bu yüzden, II. Wilhelm “Weltpolitik” kavramını ortaya atarak Almanya’ya bir hedef göstermiştir. Böylece Almanya Weltpolitik söylemi ile sömürge yarışına dâhil olmuştur. Almanya ve II. Wilhelm’i “Weltpolitik” stratejisine iten en büyük neden gelişen dünya ekonomisi olmuştur¹⁵².

Görüldüğü üzere II. Wilhelm ve Bismarck’ın Almanya için belirledikleri politika birbirinden oldukça farklıydı. Bundan dolayı II. Wilhelm ve Bismarck arasında ciddi krizler yaşanmıştır. II. Wilhelm’e göre Bismarck’ın politikaları Almanya için bir tehdit olarak değerlendirilmeliydi¹⁵³. Ortaya çıkan bu siyasi fikir ayrılığı sonucunda, Bismarck kendisine yapılan baskılara dayanamamaya 19 Mart 1890 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştır.

Bismarck 1890 yılında istifa ettiğinde II. Wilhelm Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini daha da geliştirmeye başladı¹⁵⁴. Almanya’nın fabrikalarına gerekli olan hammadde ve mamullerin Osmanlı Devleti’nden temin edilmesini planlamaktaydı. II. Wilhelm’in Almanya’sı, Weltpolitik siyasetinin kendisine büyük kârlar getireceğine inanıyordu. Elde edilecek nüfuz alanları ve koloniler sayesinde Alman sanayisi gelişecek, maliyetler azalacak, refah düzeyi yükselecekti¹⁵⁵. Böylece Almanya sanayisi hammadde sıkışıklığından kurtulacaktı¹⁵⁶. Bunu bilen II. Wilhelm ve Alman sanayicileri Bismarck’ı desteklemişti.

Öte yandan kendisine bir müttefikin mutlak gerekli olduğunu bilen ve XIX. yüzyılın son çeyreğine yalnızlaşmış bir şekilde giren Osmanlı Devleti, Almanya ile ilişkilerini iyileştirmek ve sıkılaştırmak için çabalamaktaydı. Bu nedenlerle Osmanlı-Almanya ilişkileri II. Wilhelm döneminde doruk noktasına ulaşmıştı. Bu bağlamda II. Wilhelm’in 1890 yılı Ekim ayında İstanbul ve Kudüs ziyaretlerini gerçekleştirmişti. Böylece II. Wilhelm, Osmanlı sultanının konuğu olarak İstanbul’a giden ilk Avrupalı hükümdar olmuştur¹⁵⁷. II. Wilhelm’in Osmanlı topraklarını ziyaret eden ilk Avrupalı hükümdar olması büyük heyecan yaratmış ve o Osmanlı topraklarında ziyaret ettiği her yerde coşkuyla karşılanmıştı. II. Wilhelm, önce İstanbul’da daha sonra da Hayfa ’da coşkulu büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştı. Bölgedeki yönetici, bürokrat, askerî makam sahipleri, halk ve dinî liderler imparatoru karşılamak için adeta bir kargaşanın yaşanmasına neden olmuştu¹⁵⁸. Alman imparatoru II. Wilhelm Kudüs’te kutsal kabul edilen Yahudi ve Hıristiyan ibadethanelerini ziyaret ettikten sonra seyahatine Şam üzerinden devam etmişti. Burada Emeviye Camii’ni ve Selahaddin Eyyubi’nin kabrini ziyaret ettikten sonra onun anısına bir plaket

¹⁵² Karl Helfferich, **Die Deutsche Türkenpolitik**, 1. Baskı, Vossische Buchhandlung, Berlin, 1921, s. 9.

¹⁵³ Charles Grant Robertson, **Bismarck**, 1. Baskı, Constable and Co., Londra, 1918, s. 466.

¹⁵⁴ Karl Helfferich, **Die Vorgeschichte Des Weltkrieg**, 1. Baskı, Ullstein & Co, Berlin 1919. s. 15.

¹⁵⁵ “Alldeutsche Bestrebungen“, **Mährisches Tagblatt**, (16.04.1897), s. 3-4.

¹⁵⁶ “Deutschland“, **Salzburger Wacht**, (17.08.1900), s. 32-33.

¹⁵⁷ Robertson, a.g.e.,s. 466.

¹⁵⁸ Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, s. 97.

bırakmıştı¹⁵⁹. II. Wilhelm Şam'da kendisini karşılayan ve hayranlık duyan onca Müslümanın önünde şu konuşmayı yaptı:

Burada bütün zamanların en kahraman askeri Sultan Selahaddin'in mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamit'e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek Majeste Sultan, gerekse Halifesi olduğu dünyanın her tarafındaki üç yüz milyon Müslüman bilsinler ki, Alman imparatoru onların en iyi dostudur¹⁶⁰.

II. Wilhelm, Müslümanlara hitaben yapmış olduğu bu etkili konuşmayla Müslümanların takdirini ve gönünü kazanmıştır. II. Wilhelm'in İslam dünyası ve II. Abdülhamit üzerinden bir takım stratejik politikaları olmuştur. Zaten II. Wilhelm'in Ortadoğu seyahatinin başlıca amacı bu politikalar. Almanya, Müslümanların halifesi ve Türklerin hakanı olan II. Abdülhamit'in manevi gücünden istifade etmek istemiştir. Bu yüzdendir ki Almanya siyasi, iktisadi ve sosyal ilişkilerini ve anlaşmalarını Osmanlı Devleti ile belli bir seviyede tutmuştur. II. Wilhelm gerçekleştirdiği Ortadoğu ziyaretlerinde sürekli dinî ve manevi değerler üzerinden konuşmalarını yapmıştır. II. Wilhelm'in bu şekilde hareket etmesinin temel nedeni Batı Avrupa ülkelerine karşı siyasi yönden bir üstünlük kurmak istemesidir¹⁶¹. Almanya bu stratejiyle, Orta Asya'da Rusları, Hindistan ve Orta Doğu'da İngiltere ve Fransa'yı sömürge yarışında saf dışı bırakmayı hedeflemiştir. II. Wilhelm döneminde Osmanlı Devleti üzerinden yürütülen bu politikalar Bismarck'ın politikalarından tamamen farklı olmuştur. II. Wilhelm Osmanlı Devleti'ni ve manevi gücünü kullanarak Bağdat demir yoluyla Basra'ya ulaşmayı oradan da Hint okyanusuna açılarak Hindistan sömürgelerine ulaşmayı hayal etmiştir¹⁶².

Almanya sadece Orta Asya'da halife üzerinden iki manevi gücü kullanmak istemiştir. Bu manevi güçler hilafet ve Türkçülüktür. Almanya'nın ümmetçi politikalarını belirleyen en önemli isimlerden biri Max Freiherr von Oppenheim olmuştur¹⁶³. Oppenheim, Almanya'nın mutlak derecede Müslümanların gücünden yararlanması gerektiğini vurgulamıştır. Zaten II. Abdülhamit 1880'li yıllardan itibaren Panislamizm politikasını takip etmiştir¹⁶⁴. Böylece güçlenen Panislamizm aracı Oppenheim için ideal bir politikaya dönüşmüştür ve bu hususta sürekli II. Wilhelm'e politik görüşlerini sunmuştur. Oppenheim, İslamcı siyasetin kesinlikle başarıya ulaşması için bizzat Ortadoğu'da casusluk faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu dönemde İngiltere de Almanya'nın planlarından haberdar olduğundan dolayı Osmanlı coğrafyasında Almanya'nın tersine bir politika

¹⁵⁹ a.g.e., s. 98.

¹⁶⁰ a.g.e., s. 98.

¹⁶¹ Salih Kış, "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Haçlı Rüyası ve 1898 Kudüs Seyahati" **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 42, Kasım 2017, s. 486-506.

¹⁶² Roberston, a.g.e., s. 500.

¹⁶³ Max Freiherr von Oppenheim (1860-1946), diplomat ve arkeolog. 15 Temmuz 1860'ta Köln'de doğdu. 1891 yılından itibaren İspanya, Fas, Suriye, Irak, Anadolu ve İç Afrika'ya birden fazla araştırma gezileri yaptı. 1896-1919 yılları arasında Kahire'deki Alman Konsolosluğu'nda ateşe sıfatı ile bulundu. Kayzer, II. Wilhelm'in İngiltere ve Rusya'ya karşı Müslüman halkları ve "panislam" ideolojisini kullanma düşüncesinin oluşmasında Oppenheim'in Alman Dışişlerine veya bazen de başbakana göndermiş olduğu raporların büyük tesiri olmuştur. (Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, 2. Baskı, TTK, Ankara, 2014, s. 27.)

¹⁶⁴ "Der Panislamismus", **Bukowinaer-Volks-Zeitung**, (16.01.1908), s.1-2.

takip etmiştir. İngiltere, Hindistan’da ve Ortadoğu’da Müslümanları halifeye karşı kıskırtmıştır. İngiltere’nin aksi yönde bir politika takip etmesindeki nedeni Osmanlı Devleti’nin olası bir cihat çağrısında tüm sömürge bölgelerinde zor anlar yaşayacağını bilmesidir.

2.2.3. Osmanlı-Alman Ticari İlişkileri

Osmanlı Devleti ve Prusya Krallığı arasındaki ilk ticari ilişkiler XVIII. yüzyıla kadar dayansa da gerçek anlamda iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin ciddiyet arz ettiği dönem XIX. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Almanya, kapitalist dünyanın iki öncü gücü olan İngiltere ve Fransa’nın aksine XIX. yüzyıl ortasından itibaren başlayan sömürge yarışına hemen başlayamamıştır¹⁶⁵. II. Wilhelm’in Weltpolitik idealleri doğrultusunda Almanya kendisine yeni yayılma alanı olarak Osmanlı Devleti’ni tercih etmiştir. Zaten iki devlet arasındaki yakınlık da ticari faaliyetlerin gerçekleşmesinde kolaylık sağlamıştır. XIX. yüzyılın sonunda ticari faaliyete geçen Alman şirketleri, Osmanlı topraklarında ticari yatırımlarını hayata geçirebilmek için öncelikle demiryolu ve liman yapımına önem vermiştir. Bu yatırımların gerçekleşmesi için Alman bankaları ciddi derecede şirketlere destek vermiştir.

Osmanlı Devleti ve Almanya arasındaki ticari girişimlerin somut adımlara dayanması ancak II. Wilhelm’in 1890 yılında İstanbul, Şam ve Kudüs ziyaretiyle başlamıştır. Bu ziyaret iki ülke arasında ticari ilişkilerinde gelişmesine neden olmuştur. Ziyaretten önceki Türk-Alman ticaret anlaşmalarının hükümleri iyileştirilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı pazarlarındaki İngiliz etkisi bu anlaşmalarla yerini Almanya’ya bırakmıştır. Almanya böylece Osmanlı şehir, kasaba ve köylerinde mallarını daha kolay satma fırsatı elde etmiştir. Osmanlı tüccarları da Almanya’ya mal satmaktan geri durmamıştır. Hatta Almanya, Türk tüccarlarına diğer Avrupalı tüccarlara nazaran daha yüksek bir statü vermiştir.

Bu dönemde Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri Osmanlı Devleti’ne silah satmak için yarışmıştır. Fakat Amerika’nın payı ve etkisi daha fazla olmuştur. Çünkü Almanya daha birliğini sağlamadan önce bir takım savaşlar gerçekleştirmiştir. Almanya’nın bu dönemde içinde bulunduğu koşullar nedeniyle üretim fazlası silahları ihraç etme şansı olmamıştır. Almanya, birliğini kurup ve endüstriyel anlamda geliştikten sonra Osmanlı ordusuna silah satışında Amerika’yı geride bırakmayı başarmıştır.

Osmanlı Devleti, Almanya’dan birçok alanda meta satın almıştır. Ancak alınan metaller arasında en dikkat çekici ve en büyük oranı oluşturan temel kalem askeri harcamalar olmuştur. 1870’li yıllardan sonra Alman silah fabrikaları Osmanlı Devleti’ne büyük oranda silah satmaya başlamıştır. Alman silah fabrikalarının sahipleri ellerindeki silahları düşük fiyata Osmanlı

¹⁶⁵ Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi*, çev., Ragıp Zarakolu, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s. 24.

Devleti'ne satmıştır. Bu silah tüccarlarından bir tanesi Alfred von Kaulla'dır. Von Kaulla, İstanbul'a Mauser silah fabrikası için kârlı siparişler almış ve Osmanlı hükümetiyle sıkı ilişkiler kurmuştu¹⁶⁶. Alfred von Kaulla'dan başka Osmanlı Devleti'ni silah almak için ikna etmeye çalışan Colman von der Goltz olmuştur¹⁶⁷. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne bu denli silah satmaktaki başarısı, Alman subaylarının Osmanlı idarecileri ile kurduğu yakın temastan kaynaklanmıştır. Ayrıca Alman subaylarının eğittikleri Türk subayları da Alman hayranlığı ile yetişmiş olduğundan dolayı Osmanlı Devleti'ne silah satmak kolay olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman subaylarının başarısı bir süre Almanya tarafından tartışılmıştır. Bu yüzden Almanya, Osmanlı ordusunda görev yapan subaylarını geri çağırmayı düşünmüştür. Ancak bu ihtimal karşısında Goltz Paşa devreye girmiştir. Goltz Paşa'nın kendi hükümetini böyle bir hamle yapılması durumunda Almanya'ya büyük zararları olacağı hususunda uyarmasının ardından Almanya, bu siyasetten vazgeçmiştir. Goltz Paşa, Osmanlı ordusunda her yaşta subayla iyi ilişkiler içerisinde olmuştur¹⁶⁸.

Jön Türk ihtilaliyle birlikte Osmanlı Devleti'nde Alman etkisi artmıştır. Böylece Almanya, Jön Türkler üzerindeki etkisi sayesinde doğu politikasında daha rahat hareket etme şansı bulmuştur¹⁶⁹. Almanya, kendi subaylarının Osmanlı ordusunda işgal ettikleri mevkiiler sayesinde askeri, siyasi ve iktisadi avantajlar elde etmiştir. Alman subaylarının geri çekilmesi durumunda ise bu mevkiilerin diğer devletler tarafından doldurulacağı bilinmekteydi. Almanya, kendi subayları vesilesiyle Osmanlı Devleti'ne silah satışına devam ederek ekonomisini güçlendirmiştir. Bir de Osmanlı ordusundaki mevkiilerin Avrupalı devletlerce ele geçirilmesini önlemiştir. Bu sayede Almanya, Ortadoğu'da Osmanlı Devleti üzerinden kendi siyasi emellerini gerçekleştirme imkânını elinde tutmayı başarmıştır.

Türk-Alman ilişkileri sadece siyasi ve iktisadi alanda kendisini göstermemiştir. Osmanlı subayları, Almanya'ya gönderilerek eğitim almaları sağlanmıştır. Buna karşılık Alman subaylar da Osmanlı ordusunu yeniden tanzim etmek için İstanbul'a gönderilmiştir.

2.2.4. Türk-Alman Dostluk Nişanesi Olarak Bağdat Demir Yolu İhalesi

Alman imparatoru II. Wilhelm, tahtta kaldığı süre boyunca daima yurt içi ve yurt dışı gezilerine önem vermiştir¹⁷⁰. II. Wilhelm İskandinav devletlerini, Rusya, İtalya, Akdeniz ülkelerini

¹⁶⁶ a.g.e., s. 38.

¹⁶⁷ Birgül Demirtaş, "Fahri Türk, Alman Silah Sanayii'nin 1871- 1914 Arasında Türkiye'yle Ticari İlişkileri, Krupp Firması, Mauser Silah Fabrikası ve Alman Silah ve Mühimmat Fabrikaları", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dersisi**, Cilt: 8, Sayı: 32, Aralık, s. 121-125.

¹⁶⁸ Rathmann, a.g.e., s. 28.

¹⁶⁹ a.g.e., s. 28.

¹⁷⁰ O. Kürşad Karacagil, "II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Ziyareti ve Mihmandar Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898)", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 24, Sayı: 2, Aralık, 2014, s. 73-97.

ve Osmanlı İmparatorluğu'nu birkaç kez ziyaret etmiştir¹⁷¹. II. Wilhelm'in bu denli ziyaretleri gerçekleştirmesinin ardında bir hakikatin olduğu bilinmektedir. Alman imparatoru gerçekleştirdiği ziyaretlerle kurduğu siyasi dostluklar neticesinde Weltpolitik hedefine ulaşmayı hedeflemiştir¹⁷².

Prusya Krallığı ile başlayan siyasi ilişkiler sonrasında Türk-Alman diplomatik faaliyetleri gerçek manada Alman imparatoru II. Wilhelm zamanında gerçekleşmiştir¹⁷³. II. Wilhelm İstanbul, Şam ve Kudüs ziyaretinde bulunmuştur. Alman imparatorunun Müslüman beldelerini ziyaret etmesi tüm İslam dünyasında coşku ve ümitle karşılanmıştır. Fakat Müslümanların ümitleri ile II. Wilhelm'in ümitleri farklı olmuştur. II. Wilhelm'in Şam'da Müslümanlara konuşma yapmasının tek bir amacı olmuştur. O da Müslümanların Halife II. Abdülhamit'e bağlı kalmalarını sağlamaktır. Böylece Almanya tüm Müslüman coğrafyalarını sömüren rakiplerine karşı avantaj elde etmenin peşinde koşmuştur.

II. Wilhelm'in ziyareti sadece bir seyahat mahiyetinde gerçekleşmemiştir. Alman imparatoru hem ziyaret hem ticaret anlayışıyla Türk topraklarına gelmiştir. II. Wilhelm'in ziyaretiyle Ortadoğu'nun kapılarının Alman politikalarına açılması sağlanmıştır. Ziyaretin gerçekleşmesine Osmanlı hükümeti çok sevinmiştir. Türk-Alman dostluğu bu sayede perçinlenerek karşılıklı imtiyazlar tanınmıştır. Ziyaret öncesi Türk-Alman ticaret anlaşmalarının şartları her iki taraf için daha avantajlı hale getirilmiştir. Kendi pazarlarındaki yabancı devletlerin öncelikleri ikinci plana itilmiştir. Almanya için hayati önem taşıyan ve politikalarını hayata geçirmesini sağlayacak olan mesele Bağdat demiryolu ihalesi olmuştur. Nitekim Almanya, Bağdat demiryolu ihalesini almayı başarmıştır¹⁷⁴. Karl Helfferich, Bağdat demiryolu ihalesinin önemini şu şekilde ifade etmiştir:

Bu geniş demiryolu hattı, İstanbul'dan Küçük Asya ve Mezopotamya'ya oradan da Basra körfezine bağlanacak. Bu sadece Türkiye'nin ana hattı olmayacaktır. Türkiye'nin en önemli ekonomik ve stratejik demir yolu hattı olacaktır. Aynı zamanda Avrupa ile Hindistan arasındaki en kısa bağlantı olduğu gibi dünyada birinci derecede önem arz edecektir¹⁷⁵.

Bağdat demiryolu projesinin Almanya için hayati önemine bu şekilde işaret eden Karl Helfferich, bu suretle Almanya'yı Weltpolitik'e götürecek yolun haritasını çizmiştir ve Almanya bu politikadan hiç vazgeçmemiştir. Bir bakıma, Almanya'nın savaş öncesi Asya politikası savaş boyunca aynı kalmıştır¹⁷⁶.

Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu yapımı Rumeli'de gerçekleşmiştir. Rumeli'deki ilk faaliyetler İngiliz-Fransız ortaklığı neticesinde gerçekleşmiştir. Yalnız ilerleyen dönemde devlet

¹⁷¹ a.g.m., s. 73-97.

¹⁷² a.g.m., s. 73-97.

¹⁷³ Osman Kubilay Gül, "Bir Amerikalı Diplomatin Gözüyle Bağdat Demir Yolu Projesi (ABD Sivas Konsolosu Henry M. Jewett'in Raporu)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 41, Mart, 2014, s. 1-16.

¹⁷⁴ "Lezte Post", *Vorarlberger Landes-Zeitung*, (29.11.1899), s. 3-4.

¹⁷⁵ Helfferich, *Die Vorgeschichte Des Weltkrieg*, a.g.e. s. 125.

¹⁷⁶ Fischer, a.g.e., s. 583.

demiryolu yapımını kendisi üstlenmek istemiştir. Böylece Haydarpaşa ve İzmit arasındaki hat Osmanlı Devleti'nin ilk demiryolu eseri olmuştur. Fakat bu tecrübe ile Osmanlı Devleti demiryolu yapımının masraflı ve pahalı olduğunu ve devletin o dönemki koşullarda bu yatırımların üstesinden gelemeyeceğini fark etmiştir. 5 Haziran 1880'de Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa, bir rapor hazırlayarak II. Abdülhamit'e sunmuştur¹⁷⁷. Raporda demiryolu yapımı için mutlaka yabancı sermayeye ihtiyaç duyulduğunu ve yabancı sermayenin devletin çıkarlarına zarar getirmeyeceğini ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti, Duyun-u Umumiye'in kurulmasıyla Avrupalı sermaye sahiplerine tekrar bir güven vermiştir. Bu güven duygusu içerisinde İngiliz-Fransız şirketleri Osmanlı demiryolu projelerini elde etmek için birbirleri ile rekabet etmiştir. Ancak Avrupa'da demiryolları yapımında yeni bir güç olarak doğan bir de Almanya vardır. Bismarck'ın çekişen dünya politikalarına rağmen II. Abdülhamit'in kişisel alakasından dolayı Almanya'yı kısmen de olsa Türk topraklarında demiryolu yapımına ikna etmiştir. Böylece 1888 yılında Haydarpaşa-Ankara demiryolu yapımı ve işletmesi Almanlara verilmiştir. Demiryolu ihalesi Alman Banker ve silah tüccarı Alfred von Kualla'ya verilmiştir. II. Abdülhamit'in ihaleyi Alfred von Kualla'ya vermesinin nedeni ise Osmanlı Devleti'ne silah satışı yapmasından kaynaklanmaktadır. Böylece, Deutsche Bank nezdinde idare edilen Anadolu Demiryolu Şirketi 14 Mart 1889 yılında kurulmuştur¹⁷⁸. 1872 yılında yapımına başlanmış olan demiryolu hattı gecikmeli de olsa tekrar başlamıştır.

Osmanlı Devleti, demiryolu yapımında Almanlara tanıdıkları imtiyazları devletin aleyhine olmuştur. Çünkü demiryolunun geçtiği her bölgenin belli bir kilometre karesinde Almanlar pay elde etmiştir. Ormanların, madenlerin ve tüm mülkiyetin karşılıksız bir şekilde Almanlar tarafından kullanılmasına izin verilmiştir. Nitekim Almanlar demiryolu inşasının geçtiği güzergâhlarda arkeolojik kazıları ve maden arama çalışmalarını rahatlıkla sürdürmüştür. Ayrıca arkeolojik kazılar sonucunda çıkan tarihi eserler de Almanya'ya kaçırılmıştır.

Osmanlı Devleti, Almanya'ya bu imtiyazları bilinçli vermiştir. Çünkü devletin siyasi ve iktisadi gücü yoktur. Diğer taraftan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Ortadoğu topraklarındaki emelleri devleti zorunlu olarak çözüm üretmeye sevk etmiştir. Osmanlı Devleti İstanbul, Bağdat ve Basra'yı birbirine bağlayacak bir demiryolu hattının getirileri göz önüne almıştır. Bu hatla iktisadi ve siyasi kazançlar elde etmeyi istemiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin siyasi sınırları önceki dönemlere göre daha az bir yüz ölçümüne sahip olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin

¹⁷⁷ Hüseyin Yürük, "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Adliye Nazırlarından Hasan Fehmi Paşa'da Adalet Anlayışı ve Devlet Teşkilatı'na Katkıları", **Ombudsam Akademik**, Cilt: 5, Sayı: 10, Haziran 2019, s. 190-213.

¹⁷⁸ Sercan Özgencil Yıldırım, "Anadolu ve Bağdat-C.F.O.A. & Baghdad-Aleppo-Nusaybin- B.A.N.P- Railway Companies Passenger Buildings, Typologies", **Beykent University Journal of Science and Engineering**, Cilt 5, Sayı: 1, Mayıs, 2015, s. 69-93.

siyasi sınırları içerisinde Anadolu, Balkanların bir kısmı ve Ortadoğu bölgesi gibi büyük bir coğrafya kalmıştır. Böylesi devasa bir coğrafyanın her tarafına demiryolları inşa etmek doğal olarak dönemin şartlarına uygun değildir. Osmanlı Devleti her ne kadar demiryolu ihalelerini Almanlara vermiş olsa da Almanlar, iktisadi yetersizlikten dolayı Bağdat'tan Basra'ya uzatılacak demiryolunun üstesinden gelememiştir. Bu yüzden Almanya'nın İstanbul büyükelçisi Marshall, ihaleyle gerekli imtiyazlar elde ettikten sonra Bağdat Demiryolu Şirketini kurmuştur. Şirket Marshall sonrasında demiryolu yapımının devamı için Fransız, İtalyan, İsveç ve Türk sermayelerinden istifade etmiştir. Yalnız sermaye sahibi ülkeler arasında Almanya %40 oranındaki hissesiyle ağırlığını hissettirmiştir.

Almanya üstlenmiş olduğu demiryolu hatlarının yapımını büyük ölçüde tamamlamıştır. Fakat inşa edilen hatların birleştirilmesinde bir takım problemler yaşanmıştır. Başta coğrafi şartların etkisi tüm planlamaların zamana yayılmasına neden olmuştur. I. Dünya savaşının başlaması ve savaştan yenilgiyle ayrılan Türk-Alman ittifakı binlerce kilometrelik hatları birleşmesine engel olmuştur.

2.3. II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Meselesinin Türk-Alman İlişkilerine Etkisi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'yla Türk-Ermeni siyasi ilişkileri açısından geri dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Berlin konferansının sonuçları Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokmuştur¹⁷⁹. 13 Temmuz 1878 tarihinde gerçekleşen Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlık uluslararası bir meseleye dönüşmüştür. Berlin Antlaşmasında 61. madde dikkat çekmiştir¹⁸⁰. 61. maddeye göre Osmanlı Devleti, Ermenilerin yoğunlukta olduğu yerlerde ıslahatlar yapacaktır. Ayrıca Ermenileri, onları rahatsız eden ve güvenliklerini tehlikeye sokan Çerkez ve Kürtlere karşı da koruyacaktır. Bu konuda alınacak tedbirler ve yürütülecek faaliyetler Batı Avrupa devletlerine haber verilecektir. Böylece Ermeni meselesi bir iç meseleyken Berlin Antlaşmasıyla birlikte uluslararası bir boyut kazanmıştır¹⁸¹.

Ermeni meselesi, ilk başta Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi gibi görülmüştür ancak zamanla uluslararası bir enstrüman haline gelmiştir. Konuya ilişkin Almanların tutumları pek farklı olmamıştır. Ancak Almanlar her ne kadar kendi içlerinde Ermeni meselesi hakkında eleştiriler getirse de Türk-Alman diplomatik ilişkilerinin bozulmaması için siyasi bir yaptırıma gitmemiştir. Çünkü Almanya'nın doğrudan Ermenilerle organik bir bağı olmamıştır. Almanya'nın bu hamleleri sadece politik çıkarlar elde etmek için olmuştur. Almanya, İngiltere'nin Ermeni politikasından

¹⁷⁹ "Das Verhalten Der Pforte, *Tages Post*, (18.07.1880), s. 1-2.

¹⁸⁰ Serdar Sakin, "Minas Çeraz'ın (Minasse Tcheraz) Avrupa Temasları ve Berlin Kongresi İzlenimleri", *Akademik Bakış*, Cilt: 8, Sayı: 16, Eylül 2015, s. 237-258.

¹⁸¹ a.g.m., s. 237-258.

rahatsız olmuştur. Onun için Bismarck, Osmanlı Devleti'ni, İngiltere karşısında Ermeni politikası konusunda desteklemiştir.

İngiliz hükümeti de kamuoyunun baskıları neticesinde Ermeni meselesiyle yakından ilgilenmek zorunda kalmıştır. İngilizler, Ermeni meselesine kendi kamuoyu tarafından itilmesine rağmen politikalarını hemen kendi menfaatleri doğrultusunda geliştirmekte zaman kaybetmemiştir. Aynı zamanda, Ermeni Meselesinin bu denli büyük ilgi görmesinde ve Ermeni isyanlarında hiç şüphesiz kilisenin faaliyetleri de etkili olmuştur¹⁸². Böylece 1890'lı yıllarda İngiliz kamuoyu Ermeni meselesinin en ateşli taraftarı ve destekçisi olmuştur.

Berlin anlaşmasına göre Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahatların yapılması kararlaştırılmıştır. İngiltere, ıslahatların yapılması için Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaktan geri durmamıştır. İngiltere'nin ıslahat hareketiyle asıl amacı devletin idari yapısında değişiklikler meydana getirerek parçalanmasını sağlamaktır.

Osmanlı Devleti'nde herhangi bir ıslahat yapılması durumunda İngiltere bir kargaşanın çıkacağını bilmektedir. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla devlet bu tür tecrübeleri yaşamıştır. Nitekim her iki fermanın bir sonucu olarak Kuleli Vakası yaşanmıştır. Almanya, İngiltere'nin ıslahat baskılarıyla ne yapmak istediğinin farkındadır. Bu nedenle İngiltere'nin baskılarına karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemiştir. Fakat II. Wilhelm, hem İngilizleri doğrudan karşısına almamak hem de ıslahat çalışmalarını destekleyerek Osmanlı Devleti'nin güvenini kaybetmemek için İngilizlerin Ermeni meselesindeki politikalarına doğrudan müdahale etmemiştir.

Almanya, Ermeni meselesi konusunda Osmanlı Devleti'nden yana tavır takınmıştır. Ancak 1895'teki Zeytun isyanından sonra Almanya fikrini değiştirmiştir. Çünkü Avrupa basınında 1895 ve 1896 tarihlerinde yüz binden fazla Hristiyan Ermeni'nin, inançları uğruna Abdülhamit tarafından öldürüldüğü propagandası yapılmıştır¹⁸³. Bu propaganda Avrupa'da büyük bir tepki uyandırmıştır. Ermenilerin masum olduğuna ve Türkler tarafından eziyet gördüğüne inanmışlardır. Aslında Almanların fikirlerini etkileyen ve değiştiren yine bir Alman olmuştur. Rahip Johannes Lepsius adındaki bir Alman'ın başlatmış olduğu Ermeni propagandası sadece Almanya'da değil tüm Avrupa'da yankılanmıştır. Lepsius, Ermenilerin en ateşli savunucusu olmuştur. Lepsius Almanya'nın Potsdam şehrinde gazetelere yazılar yazarak sözde Ermeni katliamlarını anlatmıştır¹⁸⁴. Hatta Lepsius'un Ermeni meselesinde göstermiş olduğu gayret ona Ermenilerin koruyucu meleği unvanının verilmesine neden olmuştur.

¹⁸² Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14, Aralık, 2003, s. 143-163.

¹⁸³ Arnold Toynbee, **Viscount James Bryce, The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916 Documents Prese to Viscount Grey of Fallodon, Secretary of State for Foreign Affairs, by Viscount Bryce**, 1. Baskı, H.M. Stationery Off, Londra, 1916, s. 26.

¹⁸⁴ "Eingelaufene Büscher", **Jüdische Presse**, (31.12.1920), s. 6-7.

Lepsius'un etkisiyle Avrupa kamuoyu da Ermeni meselesi hakkında yazıp çizmekten geri durmamıştır. Almanya'nın Hıristiyan bir devlet olması Ermenilerin katlediyor haberleri karşısında tepkisiz kalamamasına neden olmuştur. 1895 tarihinde II. Wilhelm'e Ermeni katliamı yapıldığına dair bir rapor verilmiştir. Wilhelm, bunun üzerine öfkelenerek, şöyle demiştir: "Bu artık fazla oluyor. Zira onlar da Hıristiyan"¹⁸⁵. Lepsius Ermeni meselesinde sadece Ermeni katliamı propagandası yapmamıştır. Katliam propagandasının dışında bir de İstanbul'daki Ermeni doktor, avukat, yazar ve din adamlarının hapsedildiği veya sürgün edildiği haberlerini de yaymıştır¹⁸⁶.

Avrupa basını Türklerin sözde Ermenileri katletmesi olayını bir Panturanizm hareketi olarak değerlendirmiştir¹⁸⁷. Bu bağlamda Avrupa kamuoyunun Türklerin aleyhinde yaptıkları Ermeni katliamı propagandası Avrupa insanı tarafından kabul görmüştür. Geçmişten gelen barbar Türk imgesi sözde Ermeni katliamının kabullenmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin stratejik ortağı olmaktan ziyade çıkar ortağı olan Almanya'nın da Ermeniler hakkındaki düşünceleri zaman içerisinde değişmiştir. Almanya, I. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası kamuoyunun Almanya'yı Ermeni meselesinde sorumlu tutacağını tahmin etmiştir. Almanya'nın Ermeni meselesindeki tutumu I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti aleyhinde bir politika haline dönüşmüştür. Ancak Almanların, Ermenilere karşı tutumunun değişmesi suçluluk psikolojisinden kurtulmak için olmuştur.

2.3.1. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Almanların Sevk ve İskân Kanunundaki Etkileri

1915 yılındaki Ermeni tehciri Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı şartlarında gerçekleşmiştir. Anadolu'nun farklı bölgelerinde Rusya ile iş birliği yapan Ermeniler isyanlar çıkarmış ve Osmanlı Devleti tarafından bölgenin güvenliği için sevk edilmiştir¹⁸⁸.

I. Dünya Savaşı'nın şartları Osmanlı Devleti'nin aleyhinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Ermeniler Batı Avrupa devletleriyle ittifak kurmaktan kaçınmamıştır. Ermeniler arkalarına aldıkları destek sayesinde Anadolu'daki sivil ve masum Türklere karşı silahlı saldırılarda bulunmuştur. Böylece Ermeniler tekrar silahlı isyanlara tekrar başlamıştır. Anadolu'daki Ermeni çetelerinin meydana getirilmesinde Batı Avrupa ve Rusya dışında bir de değişik ülkelerdeki Ermeni kiliselerinin aktif rol oynadığı bilinmektedir. Kilisenin önderliğinde gönüllü Ermeniler teşkilatlandırılmıştır¹⁸⁹. Bu Ermeni gönüllüleri Rus ordusuna katılarak Doğu cephesinde Osmanlı birliklerine karşı savaşmıştır. Aralık 1914 ve Ocak 1915 tarihleri arasında Osmanlı ordusunun

¹⁸⁵ Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", Ed: Hasan Celal Güzel vd., **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 13, Ankara, 2002, s. 62-91.

¹⁸⁶ "Die Armenischen Greuel", **Salzburger Chronik für Stadt und Land**, (31.07.1919), s. 5-6.

¹⁸⁷ "Das Schicksal Der Kurden", **Salzburger Wacht**, (20.11.1925), s. 2-3.

¹⁸⁸ Hacer Çelik, "Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu" **Çağdaş Türkiye Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 17, Haziran, 2008, s. 143-163.

¹⁸⁹ Bülent Çıkır, "Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlarda Ermeni Seferberliği ve Ermeni Gönüllüleri", **Celal Bayar Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, Ekim, 2015, s. 227-258.

Sarıkamış'ta mağlup olmasından sonra Van, Bitlis, Erzurum gibi doğu vilayetlerinde isyanlar artmıştır. Rus işgali altındaki Kars ve Ardahan'da binlerce Müslüman, Ermeni komiteciler tarafından öldürülmüştür. Osmanlı Devleti bu isyanları önlemek için bazı tedbirler almıştır. 1915 yılında Osmanlı Devleti Ermeni Komitelerinin kapatılması ve Ermenilerin silahsızlandırılması için emir çıkartmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı nüfusunun büyük bir çoğunluğu cephelerde görev almıştır. Böylece Doğu Anadolu'daki vilayetler savunmasız kalmıştır. Ermeni Komiteleri de bu boşluktan istifade ederek katliamlar yapmıştır. Anadolu'da gerçekleşen Ermeni saldırıları karşısında Osmanlı Devleti, 23 Mayıs 1915'te devletin ve halkın güvenliği için memleket genelinde sevk ve idare kanununu çıkartmıştır¹⁹⁰. Kanunla birlikte Doğu Anadolu'daki Ermeniler güneye yani savaşın dışındaki güvenli bölgelere sevk ve iskân edilmiştir. İlk etapta devlet, sevk ve idare yasasını cepheleri tehlikeye düşüren bölgelerde uygulamıştır. Fakat Ermenilerin İç Anadolu'daki bazı şehirlerde isyanlara devam etmesi sonucunda tehcir çemberi genişletilmiştir.

Mareşal Limon von Sanders, Almanya tarafından Osmanlı ordusunun modernize edilmesi ve güçlendirilmesi için atanmıştır. Salzburger Wacht gazetesi Limon von Sanders'in Osmanlı ordusuna atanmasında Enver Paşa'nın etkisi olduğunu iddia etmiştir¹⁹¹. Limon von Sanders görev süresi boyunca Osmanlı ordusunda Alman nüfuzunu arttırmak için çalışmıştır. 1913 tarihinde General Sanders'in önderliğinde Alman askeri heyeti sadece Osmanlı Devleti'nin askeri kanadında değil devletin her kurumunda Alman etkisi artmıştır¹⁹². I. Dünya Savaşı öncesinde dahi Osmanlı ordusunun Alman subaylarının nüfuzunda olduğu bilinmektedir. Almanların elde ettikleri ayrıcalıklar, onların ordunun önemli mevkilerine geçmesine neden olmuştur. Almanya, I. Dünya savaşı boyunca Osmanlı Devleti'nin kendisine daima askeri yönden bağımlı kalmasını istemiştir. Bu düşünceden hareketle Almanlar, Türk subaylarından emir almadan hareket etmek istemiştir. Ancak Osmanlı ordusuna bakıldığında Türk subaylarının da önemli görevlerde buldukları görülmektedir. Ancak Almanlar Osmanlı subaylarının bu mevkilerine göstermelik makam işgali gözüyle bakmıştır. Almanya Osmanlı ordusundaki nüfuzunu I. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar korumak istemiştir. Almanya'nın Osmanlı ordusundaki stratejisine dikkat edildiğinde Osmanlı subaylarının planlarını genelde kâr ve zarar hesabı üzerinden değerlendirerek kabul ettikleri ya da geri çevirdikleri görülmektedir¹⁹³.

Almanlar bölgede kendi çıkarlarına aykırı gördükleri Rus-Ermeni yaklaşması neticesinde sevk ve idare kanunun çıkarılmasında öncü olmuştur. Ancak Ermeni tehciri, dönemin şartları

¹⁹⁰ Ebru Güher, "Arşiv Belgeleriyle Cebel-i Bereketler Sancağı'nda 1915 Yılındaki Ermeni Tehciri", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2018, s. 241-260.

¹⁹¹ "Limon von Sanders Für Türkische Rüstungen!", **Salzburger Wacht**, (20.03.1914), s. 3-4.

¹⁹² İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 72.

¹⁹³ Nejdet Keleş, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Almanlarda Türk İmgesi", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 24, Ocak, 2016, s. 113-142.

dâhilinde incelendiğinde tehcir esnasında Ermenilerin güvenliğinin bütün gayretlere rağmen Osmanlı ordusu tarafından tam anlamıyla sağlanamadığı görülmektedir. Fakat Emeni tehcirinin teklif ve onayında Alman subayların etkinliği ve nüfuzunun ağırlığı inkâr edilemez¹⁹⁴. Bir bakıma sevk ve iskân kanununun azmettiricisi Alman subaylar ve resmi temsilciler olmuştur.

2.3.2. Sevk ve İskân Kanunu Sonrası Almanya'nın Tutumu

I. Dünya savaşında mağlup olan Almanya'nın Ermenilere olan bakış açısı tamamen değişmiştir. Savaş esnasında Almanya, İtilaf devletlerinin tüm emellerini boşa çıkartmak için Türklerin sevk ve iskân yasasını çıkartmalarında başrol oynamıştır. Ancak savaştan sonra Almanlar kendilerini aklamak için Ermenilerden yana politikalar takip etmiştir. Almanya'nın bu şekilde bir politika takip etmesinin bir nedeni de savaş sonrası Almanlara imzalatılan Versailles (Versay) Barış antlaşmasından kaynaklanmaktadır. İtilaf devletleri bu antlaşmayla Almanya'ya ağır tazminatlar ödetmiştir. Almanya Versailles Barış Antlaşması'nın getirmiş olduğu ağır sorumluluklardan dolayı Hiperenflasyon denilen büyük bir ekonomik krizle boğuşmak zorunda kalmıştır. Bu şartlar altında Almanya bir de I. Dünya Savaşı sırasında sevk ve iskân yasası yüzünden Ermenilerle ve de İtilaf devletleriyle karşı karşıya gelmek istememiştir. Bu nedenle Almanlar kendilerini Ermeni tehcirinden azat etmeye çalışmıştır. Bu hususta Almanya Ermenilerin koruyucu meleği olan Alman Rahip Johannes Lepsius'e talimat vermiştir. Lepsius da bir Alman olmasından dolayı bu görevi kabul etmiştir. Lepsius, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın arşivine gitmiş ve dönemin tüm yazışmalarını tarayarak Almanların masum olduğunu ispat etmek için mücadele etmiştir. Netice itibarıyla Lepsius Almanya'nın Potsdam kentinde Mayıs 1919'da "Deutschland und Armenien, 1914-1918: Sammlung diplomatischer Aktenstücke" adlı kitabı yazmıştır¹⁹⁵. Kitap, belgeler ışığında Almanların Ermeni tehcirinde masum olduklarını ve tüm sorumluluğun Osmanlı subaylarına ait olduğunu yazmıştır.

Lepsius tarafından yazılan "Deutschland und Armenien, 1914-1918: Sammlung diplomatischer Aktenstücke" kitabında Osmanlı Devleti'ndeki Alman elçiliklerinden gelen belgelerin güvenilirliğinden şöyle bahsetmektedir:

Alman Konsolosluklarının Anadolu, Suriye ve Mezopotamya, Yamuk, Erzurum, Samsun, Adana, İskenderiye, Halep, Şam, Musul'daki raporları buna tanıklık ediyor. Konsolosların, bölgelerinde bulunan tüm önemli, kontrol edilebilir süreçleri sürekli, titiz ve vicdanlı bir şekilde yürütmelerini Alman büyükelçiliğine ve Şansölye'ye siyasi ve ahlaki çerçevede bildirmiştir¹⁹⁶.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesine yakın İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri Talat, Enver ve Cemal paşalar memleketi terk etmenin yollarını aramışlardır. Talat ve Enver paşaların

¹⁹⁴ Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, a.g.e., s. 110.

¹⁹⁵ "Die Ausrottung Der Armenier, Arbeiter Zeitung", (1.08.1919), s. 5-6.

¹⁹⁶ Johannes Lepsius, **Deutschland und Armenien, 1914-1918: Sammlung diplomatischer Aktenstücke**, 1. Baskı, Der Tempelverlag, Potsdam, 1919, s. 7.

memleketi terk etmesine Alman Büyükelçisi Bernstroff yardım etmiştir. 27 Ekim 1918’de Alman Büyükelçisi Bernstroff’un aracılığıyla Alman Dışişleri Bakanlığı’na başvurulmuştur. Alman Dışişleri Bakanlığı’ndan gelen cevapta İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önderlerinin savaş boyunca Almanya’ya bağlı kaldıkları ifade edilmiştir. Bu bağlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önderlerinin Almanya’ya gelmelerinde bir sakınca olmadığı söylenmiştir¹⁹⁷. Alman Dışişleri Bakanlığı cemiyet önderlerinin yardım istemeleri durumunda bu kişilere her türlü desteğin verileceğini bildirmiştir. İleride hiçbir şekilde Osmanlı Devleti’ne iade edilmeyecekleri garantisi verilmiştir¹⁹⁸. Ancak Almanya’nın Türk subaylarına verdiği vaatler karşılıksız kalmıştır. Ermeniler, Nemesis¹⁹⁹ ismini verdikleri operasyonla tetikçilerini, Avrupa’da bulunan İttihat ve Terakki mensubu kişilerin peşlerine düşürmüşlerdir. Ermeniler’e sevk ve iskân kanunu çıktığı esnada Talat Paşa, Osmanlı Devleti’nin dâhiliye nazırı olarak görev yapmaktaydı. Bu yüzden Ermeniler Talat Paşa’yı sevk ve iskân kanunundan sorumlu tutmuştur. 15 Mart 1921 tarihinde Talat Paşa Berlin’de bir Ermeni suikastçısı olan Solomon Tehlirian tarafından öldürülmüştür²⁰⁰. Solomon Tehlirian cinayetten birkaç gün sonra mahkemeye çıkarılmıştır. Solomon Tehlirian işlediği cinayeti inkâr etmemiş ve mahkemede kendisini savunurken şu cümleleri dile getirmiştir: “Ben halkımın intikamını almak için bu cinayeti işledim ve halkımın intikamının aldım²⁰¹.” Berlin mahkemesi Tehlirian’ı suçsuz bularak beraat kararı vermiştir.

II. Wilhelm’le yoğunlaşmaya başlayan Türk-Alman askeri, siyasi ve sosyal ilişkiler I. Dünya Savaşı sonrasında tam tersi politikalara dönüşmüştür. Almanya sadece diplomatik açıklamalarıyla Osmanlı Devleti’ni Ermeni meselesinde yalnız bırakmamış aynı zamanda Talat Paşa’nın öldürülmesi hadisesinde tarafsız bir politika takip etmekten ziyade Ermenilere şirin görünmeye çalışmıştır. Almanya kendisini affettirmek, uluslararası camiaya masum olduğunu ispat etmek için cinayetin failine beraat kararı vermiştir.

Netice itibarıyla Ermenilerin masum olmadıklarının Batılı devletler de farkına varmıştır. Ancak Amerikalı tarihçi Justin McCharty gibi tarafsız tarihçiler de Ermeni meselesine değinme ihtiyacı duymuştur. McCahrtı “Ölüm ve Sürgün” kitabında şöyle demektedir:

Müslümanların uğradığı kayıpların tarihsel önemine rağmen, bu kayıplara, ders kitaplarında değinilmez. Bulgarların, Ermenilerin ve Rumların uğradığı kıyımları anlatan ders kitapları ve tarih kitapları, Türklerin uğradığı aynı tür kıyımları anmamışlardır. Müslümanların başına gelen sürülme ve ölümler, bilinmemektedir²⁰².

¹⁹⁷ Murat Bardakçı, **Enver**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2019, s. 43.

¹⁹⁸ a.g.e., s. 43.

¹⁹⁹ Nemesis bir Yunan intikam tanrıçasıdır. Kelime anlamıya Nemesis, adaletsiz şeylerde öfkenin ortaya çıkmasıdır. (Roger D. Woodard, **Greek Mythology**, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 156.)

²⁰⁰ Bardakçı, a.g.e., s. 232.

²⁰¹ “Talaats Mörder Freigesprochen“, **Das Interessante Blatt**, (16.06.1921), s. 2-3.

²⁰² Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, çev.: Bilge Umar, 7. Baskı, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s. 2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ALMAN DIŞ POLİTİKASINA YÖN VEREN MAX VON OPPENHEİM

Max von Oppenheim, 15 Temmuz 1860 yılında Almanya'nın Köln şehrinde banker olan Albert von Oppenheim'in çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Albert von Oppenheim, köklü bir Yahudi ailesinden geldiğinden dolayı Almanya'nın hemen hemen her yerinde tanınıyordu. Ancak Albert von Oppenheim evlenmeden önce (1858) Yahudi dinini terk ederek Hıristiyanlığın Katolik mezhebine geçmiştir. Anne Paula Engels da Köln şehrinde Katolik bir aileye mensuptu²⁰³.

Oppenheim'in Orta Doğu ve İslam dinine olan ilgisi daha çocuk yaşta başlamıştır. Sekiz yaşındayken kendisine hediye edilen ve dört ciltten oluşan “1001 Gece Masalları” adlı eser onun Şark ve İslam dünyasıyla tanışmasına ve hayranlık duymasına neden olmuştur. Oppenheim'in bu tutkusu ömrünün sonuna kadar devam edecekti.

Max von Oppenheim babasının tavsiyesiyle 1879 yılında Hukuk Fakültesine giriş yapmıştır. Elzas bölgesinde bulunan Strasburg'dan hemen sonra Berlin, Köln ve Göttingen'de hukuk eğitimini sürdürerek 1883 yılında hukuk doktoru unvanını almıştır²⁰⁴. Max von Oppenheim hukuk eğitimini tamamladıktan sonra 1883 tarihinde devlet memuru olarak ilk görevine başlamıştır²⁰⁵. Mesleki hayatını Bergsheim, Wiesbaden ve Rüdeshheim'daki mahkemelerde belli bir süre sürdürmüştür. Özellikle Wiesbaden'da tanıştığı kişilerle sıkı dostluklar kurarak ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir.

Oppenheim mesleki hayatına başladığı yılın sonbaharında çocukluğundan beri hayalini kurduğu Şark seyahatine dayısı Alexander Engels ile birlikte çıkmıştır. Napoli, Atina, İzmir ve oradan İstanbul'a geçerek Doğu dünyasını ilk kez kendi gözleriyle görmüştür. Fakat Oppenheim seyahatinde düşlediği Şark'ı bulamamıştır. Bunun başlıca nedeni seyahat ettiği yerlerde daha çok Avrupalı ve gayrimüslim insanlarla vakit geçirmesinden kaynaklanmıştır. Oppenheim, Şark seyahatini tamamladıktan sonra Almanya'ya geri dönmüştür. Ancak Şark'a karşı olan tutkusu dinmediğinden dolayı 1886 yılında ikinci Şark seyahatine çıkmıştır. Bu kez Fas'ı ziyaret ederek burada altı ay kalmıştır. Oppenheim, Fas seyahati dönüşünde bu bölgenin mutlaka Almanya'nın

²⁰³ Kadir Kon, “Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu”, **Tarih Dergisi**, Sayı: 53, Aralık 2013, s. 211-252.

²⁰⁴ a.g.m., s. 211-252.

²⁰⁵ İbrahim Sarıtaş, “Alman İmparatorluğu'nun Türk Dünyasına Yönelik Propaganda Faaliyetleri: Arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı”, **Türk Dünyası ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 91, Ocak 2019, s. 113-135.

Doğu Afrika politikaları kapsamında ele alınması gerektiği fikrinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1892 yılında Oppenheim bu kez üçüncü Şark seyahatini gerçekleştirmek için 1892 yılında Mısır'a gitmiştir. Bu seyahatinde Oppenheim Şark'ı daha yakından takip etmek ve öğrenmek için Arapçasını geliştirir, çarşı ve pazarlarda bolca vakit geçirir, çöl gezileri düzenler ve El-Ezher'deki tartışmaları yakından takip ederek İslam dünyasını anlamaya çalışmıştır²⁰⁶.

Alman imparatoru II. Wilhelm, Almanya'nın "Weltpolitik" idealine ulaşmak için İslam dünyasını kontrol altına alması gerektiğini biliyordu. Ancak İslam coğrafyasında İngiltere ve Rusya kolonileşme faaliyetlerine Almanya'dan daha önceki yıllarda başlamıştır. Bundan dolayı İngiltere ve Rusya bu coğrafyalarda Almanya'nın en çetin rakibi ve en büyük düşmanı olmuştur. Almanya, İngiltere ve Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetini ve İslam dünyasının stratejik sahasını incelemek ve bilgi edinmek için çok önemli adımlar atmıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı bu hususta gerekli adımları atarak bölgede, İngiltere ve Rusya'nın nasıl zayıflatılacağı, ne tür propaganda faaliyetleri yürütüleceği hususunda araştırmalar yapmak için Orta Doğu ve Orta Asya'ya birçok bilim insanı ve bürokrat göndermiştir²⁰⁷.

İslam coğrafyasına tayin edilen Alman bilim insanları, bürokratlar ve askeri sınıf mensupları içerisinde Max von Oppenheim da bulunmuştur. Max von Oppenheim, İslam coğrafyasında bulunduğu süre boyunca İslam dininin siyasal bir silah olarak kullanılması gerektiği fikrini geliştirmiştir. Max von Oppenheim'a göre İslam stratejisi Birinci Dünya Savaşı boyunca bölgede Almanya'nın en önemli kozu ve silahı olacaktır²⁰⁸.

Max von Oppenheim, Almanya'nın "Weltpolitik" idealine gönülden inanan bir bürokrattır. Almanya'nın dünya gücü veya hâkimiyeti idealine ulaşması için birtakım raporlar hazırlayıp II. Wilhelm'e sunmuştur. Raporların maksadı, Almanya'nın rakibi olan İngiltere ve Rusya'yı sömürge bölgelerinde zayıflatmak, etkisiz hale getirmek ve saf dışı bırakmaktır.

Max von Oppenheim, 1895 yılında İstanbul'a gelerek II. Abdülhamit ile görüşmüştür. Bu görüşme sonrasında Max von Oppenheim 1896 yılından itibaren Alman Dış İşler Bakanlığı bünyesinde çalışmalarını sürdürmüştür²⁰⁹. Oppenheim, "Auswärtiges Amt" kurumunu temsil ederek Almanya'nın İslam coğrafyasındaki her türlü siyasi, iktisadi, askeri çıkar ve üstünlüğünü kollamıştır²¹⁰. Max von Oppenheim, 1896 yılında Kahire'de başladığı görevi sırasında buradaki tüm gözlem ve tecrübelerini Almanya'nın çıkar ve menfaatlerine göre rapor edip Berlin'e göndermiştir. Max von Oppenheim, İslam coğrafyasında bulunduğu zaman zarfında Orta Doğu ve

²⁰⁶ Kon, a.g.m., s. 211.252.

²⁰⁷ Çolak, a.g.e., s. 26.

²⁰⁸ Kadir Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, 1. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 49.

²⁰⁹ Sarıtaş, a.g.m., s. 113-135.

²¹⁰ Lionel Gossman, **The Passion of Max von Oppenheim: Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler**, Cambridge, 2013, s. 20.

Afrika’da birçok bölgeye geziler gerçekleştirmiştir. Bu geziler neticesinde Oppenheim, İslam coğrafyasıyla ilgili yaptığı analizleri sürekli Berlin’e rapor ederek bildirmiştir. Oppenheim, 1898 yılında Alman yetkililer için hazırladığı raporunda İslam dünyası için, Müslümanların birbirleriyle ilişkilerinin sıkı bir bağa dayandığını, Osmanlı halifesine gönülden bağlı olduklarını ve eğer Osmanlı halifesini cihat çağrısında ikna edebilirlerse milyonlarca Müslümanın Almanya’nın yanında savaşa katılabileceğini belirtmiştir²¹¹.

Max von Oppenheim, Panislamist ideolojinin dünya genelindeki etkisine değinen raporunu Alman imparatoru II. Wilhelm’in 1898 yılında Şam ziyaretinin gerçekleştirmeden önce kaleme almıştır²¹². II. Wilhelm’in İslam dünyasına yapmış olduğu ziyaretler ve bu ziyaretler esnasındaki konuşmalarının hiçbiri doğaçlama veya tesadüfi değildir. Almanya’nın Ortadoğu’da attığı her bir adımın belgeler ve raporlar doğrultusunda bir nedeni ve amacı vardır. Almanya’nın gayesi, İslam dünyasını Emperyalist devletlerin pençesinden kurtarmak değildir. Almanya sadece diğer Avrupalı emperyalist güçleri, İslam coğrafyasından İslam stratejisiyle saf dışı bırakıp bölgede kendi çıkarlarını garanti altına almanın peşindedir.

Max von Oppenheim, görevde bulunduğu süre boyunca Müslümanları Osmanlı Devleti’nin aracılığıyla bir savaşın içine çekmenin peşinden koşmuştur. Almanya, İngiltere ve Rusya’yı bir savaşın içine çekmek ve savaş sonrasında sömürgelerini ele geçirmek için planlar yapmıştır. Haritalar üzerindeki stratejileri destekleyecek fikri yine Max von Oppenheim ortaya koymuştur. İslam dünyasının ve Türklerin İtilaf devletlerine karşı ne şekilde ve hangi yöntemlerle ayaklandırılması gerektiğini Max von Oppenheim Ekim 1914’te Alman Dışişlerine sunduğu 136 sayfalık memorandumuyla ortaya koymuştur²¹³. Böylece Almanya’nın 136 sayfalık memorandumuyla Birinci Dünya Savaşı süresi boyunca dış politikada takip edeceği stratejilerin ana hatları çizilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan hemen sonra 2 Ağustos 1914’te Türk-Alman ittifak antlaşması imzalanmıştır. Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’nın kaderini belirleyecek olan Türk-Alman ittifakından önemli beklentileri olmuştur. Almanya, Türk hükümetinden beklentilerini karşılayacak en önemli siyasal silahı olan Pan-İslamist ve Pan-Turanist hareketler üzerinden İtilaf devletlerine saldırılacaktır²¹⁴. Almanya bu hareketlerle Türk ordusundan İtilaf devletlerine karşı çok mühim askeri harekâtları sürdürmesini istemiştir.

Almanya, Kafkasya bölgesinde Pan-Turanist hareketlerle Türk ordusunu yerli ahali ile desteklemenin planlarını yapmıştır. Almanların Pan-Turanist stratejisi sayesinde Türk ordusunun,

²¹¹ Çolak, a.g.e., s. 27.

²¹² Kon, **Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslam Stratejisi**, s. 49.

²¹³ a.g.e., s. 51.

²¹⁴ Michael Howard, **The First World War A Very Short Introduction**, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2002, s. 96.

Kafkasya’da Rus orduları karşısında üstün hale gelmesi hedeflenmiştir. Böylece Türk ordusu Kafkasya’yı hâkimiyeti altına almış olacaktır. Almanların diğer bir beklentisi ise Halife’nin manevi gücünden istifade ederek Osmanlı halifesinin cihat ilan etmesi ile Pan-İslamist hareketi aktif hale getirmektir²¹⁵. Böylece Almanya bir taraftan İngilizleri diğer taraftan Rusları Pan-İslamist ve Pan-Turanist hareketlerle sıkıştırmış olacaktır. Bu sayede Avrupa’daki cephelemleri yararak üstünlüğü elde edecektir.

Oppenheim’in Almanya’ya sunmuş olduğu rapor anlaşılacağı üzere II. Wilhelm tarafından da kabul görmüştür. II. Wilhelm, Oppenheim’in İslam stratejisi aracılığıyla Pan-İslamist ve Pan-Turanist kitleleri harekete geçirmeyi hedeflemiştir²¹⁶. Böylece Almanya karşısındaki rakipleri olan İngiltere ve Rusya’ya karşı kullanacağı etkili stratejiyi belirlemiş oldu. Almanya, İngiltere ile Ortadoğu ve Hindistan’da, Rusya ile de Kafkasya ve Orta Asya’da Pan-İslamist ve Pan-Turanist stratejisi ile mücadele edecektir. Bununla birlikte konunun sınırları gereği Alman-İngiliz rekabetinden ziyade Alman-Rus mücadelesine değinilecektir. Almanya’nın Pan-İslamist fikri içerisinde Kafkasya ve Orta Asya’daki Müslüman Türkleri, Türkçü-Turancı ideolojisi kapsamında Rusya’ya karşı siyasi ve askeri bakımdan teşkilatlandırmıştır.

Oppenheim, ortaya koyduğu Pan-İslamist düşünceyle İslam dünyasına yerleşmiş olan İngiltere ve Rusya’yı ihtilaller ve isyanlar neticesinde zayıflatmak sonra da askeri saldırılarla bölgeden atmak istemiştir. Ancak Oppenheim’in Alman dış politikasındaki stratejileri genel manada başarılı olmamıştır. Çünkü Oppenheim’in İslam stratejisi özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın birinci yarısında başarı gösterirken ikinci yarısında aynı başarıyı gösterdiğini söylemek mümkün değildir²¹⁷.

3.1. Panislamizm Hareketi İçerisinde Türkçü-Turancı Fikirler

Osmanlı Devleti’nde Panislamizm fikriyle tüm Müslümanları Osmanlı padişahı etrafında toplamak ve batı sömürüsüne karşı bir kalkan olarak kullanmak amaçlanmıştır. Ancak Panislamizm hareketinin özü dini bir hareketten ziyade Emperyalist güçlere karşı bir Müslüman ittifakı oluşturmaktır²¹⁸. Diğer bir taraftan Panislamizm hareketi, milliyetçi duyguların da kabarmasına dolaylı yoldan etki etmiştir. Panislamizm düşüncesinin II. Abdülhamit tarafından etkin bir biçimde işlendiği ortadadır. II. Abdülhamit dönemindeki Pan-İslamist siyaset Orta Asya’da da talep ve ilgi görmüştür. Pan-İslamist siyaset neticesinde Orta Asya’dan İstanbul’a öğrenci getirilmiştir. Aynı zamanda Orta Asya’daki Türk kökenli Müslümanlara İstanbul’dan kitaplar gönderilerek Pan-

²¹⁵ a.g.e., s. 52.

²¹⁶ Agoston ve Masters, a.g.e., s. 230.

²¹⁷ a.g.e., s. 53.

²¹⁸ **The Rise of The Turks - The Pan-Turan Movement**, 1. Baskı, Foreign Office Publishers, Londra, 1917, s. 5.

İslamist propaganda ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu denli zayıf gayretler dahi Osmanlı Türklerinin zihninde Orta Asya kavramı ve düşlerinin canlanmasına vesile olmuştur²¹⁹.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na sonuna kadar Panislamizm fikri içerisinde Türkçü-Turancı fikirleri birlikte işleyerek düşmanlarına karşı üstünlük kurmayı hedeflemiştir²²⁰. Ancak Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslüman Türkler salt bir milliyet düşüncesi etrafında toplanacak kadar entelektüel bir bilgi birikime sahip olmamıştır. Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra ırk ve milletin, kavim ve toplulukları birleştirmesinden ziyade dinin kutsal değerleri üzerinden hareket ederek bir araya gelmişlerdir. Bundan ziyade Osmanlı Türkleri de dâhil olmak üzere milliyet idealinin yıldızını parlatarak tüm Türklerin birleşmesi veya ittifak oluşturması fikri, çoğunlukla bürokrat, entelektüel, aydın ve seçkin zümrelerin oluşturduğu cemiyetlerde görülmüştür.

Osmanlı aydınları olsun, Alman dış politika yapıcıları olsun Osmanlı tebaasının eğitim, kültür ve fikir bazında ne seviyede olduğunu iyi bildiklerinden ötürü Türkçü-Turancı idealleri açık oynamaktan ziyade Panislamizm fikri içerisinde gizlemişlerdir. Böylece Müslüman Türk kitlelerini harekete geçirmenin daha kolay olduğu kanaatine varmışlardır.

Nitekim dönemin ümmet ve milliyet anlayışına bakıldığında ümmet bilinci ve inancının milliyet düşüncesine göre daha ağır geldiği bilinmektedir. Neticede milliyetçilik, ümmetçilikle beraber işlenerek Türklerin yaşadığı coğrafyalarda aktif hale getirilmeye çalışılmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'na doğru olgunlaşan milliyet ideali meyvelerini vermeye başlamıştır. Böylece Almanya, İkinci Dünya Savaşı sırasında bu kez Kafkasya ve Orta Asya'daki savaş politikalarını gerçekleştirmek için Türk milliyetçiliğini tamamen ırk üzerinden yürütmüştür.

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında Türk ülküsü tamamen gizli kapılar ardında konuşulmamıştır. Bu hususta yayın faaliyetleri ve konferanslar yapılmıştır. Fakat Türk ülküsü açıktan Osmanlı Devleti'nin resmi politikası haline bürünmemiştir. Bu Osmanlı Devleti'nin sadece Türklerin yaşadığı bir devlet olmamasından kaynaklanır. Osmanlı Devleti birçok etnik kökenin yaşadığı bir imparatorluktur. Doğal olarak devletin ırk üzerinden hareket ederek imparatorluğu savunmaya çalışması realiteye uygun değildir. Zaten Enver Paşa'nın da Birinci Dünya Savaşı'nda takip etmiş olduğu politikalar bunu kanıtlamaktadır. Örneğin Arapların yoğun olarak yaşadığı Orta Doğu bölgesinde Panislamizm vurgusu yaparken Türklerin çoğunlukta olduğu özellikle Kafkasya bölgesinde Panturanizm veya Pantürkizm propagandasını etkin hale getirecek memurlar göndermiştir²²¹. Neticede bölgeye gönderilen propagandacılar vasıtasıyla Kafkasya ve Orta Asya'daki Pan-Turan hareketini başarıya ulaştırmayı planlamıştır²²².

²¹⁹ Bardakçı, a.g.e., s. 302.

²²⁰ **The Rise of The Turks - The Pan-Turan Movement**, s. 5.

²²¹ a.g.e., s. 12.

²²² Howard, a.g.e., s. 43.

3.2. Almanya'nın Propaganda Faaliyetlerine Önem Vermeye Başlaması

Propaganda sözcüğünün kökenine bakıldığında kelimenin Latincedeki "propagare" kelimesinden geldiği görülmektedir. Kelimenin manası, "bir düşünceyi veya bir eylemi yaymak" olarak kullanılmaktadır²²³. Propaganda genel anlamıyla şahıslardan ziyade kitleleri etkilemek, ikna etmek ve harekete geçirmek için başvurulan çok stratejik bir hamledir. Genel anlamda devletlerin savaş esnasında propagandaya başvurma nedenleri kendi kamuoyunun desteğini alarak kuvvet kazanmak ve düşman devlet üzerinde uluslararası camiada meşruiyet kazanmak içindir.

Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nda propagandanın insanları etkileme gücünü sonradan keşfetmiştir. Almanya'nın sonradan propagandaya yönelmesinin başlıca nedenleri savaşın kısa süreceği inancı ve propaganda araçlarının etkileme gücünün tarafsız ülkeleri rahatsız etmesini hesaba katmasıdır. Almanya'nın propaganda hususundaki bu hatalı hesabının arkasında yatan neden ise Fransa'nın kısa sürede savaşta mağlup edileceğini düşünmesidir. Ancak Fransa'nın Almanya karşısında direnmesi ve İngiltere'nin de savaşa katılmasıyla birlikte Almanya'nın mecburen propaganda araçlarına daha fazla ağırlık vermesi gerekmiştir. Savaş öncesinde Belçika tarafsız kalacağını ilan etmiştir ama Almanya, Fransa'yı işgal edeceği sırada Belçika'yı kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmıştır. Nitekim Almanya'nın bu hareketi uluslararası camiada tepkilere neden olmuştur. Almanya'nın Belçika'yı kendi emelleri doğrultusunda kullanması neticede diğer Avrupa devletlerinin Almanya'ya karşı birlikte hareket etmesine neden olmuştur²²⁴.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Almanya hiç vakit kaybetmeden propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Almanya, kartpostal ve broşürler basarak kendi ideolojisini, fikrini ve düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Almanya bu yolla İtilaf ve İttifak Devletleri'nin kamuoyunu etkilemeyi başarmıştır. İtilaf Devletleri'nde negatif etki yaratırken İttifak Devletleri'nde pozitif etki yaratmıştır. İngiltere, Almanya'nın başvurduğu propaganda araçlarının etkisinin hemen farkına vararak karşı önlem alma yoluna girmiştir²²⁵. İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber kendi kamuoyunda ve uluslararası kamuoyunda ağırlığını hissettirmek amacıyla İngiltere Dışişleri Bakanlığı içerisinde Savaş Propaganda Bürosu'nu oluşturmuştur²²⁶. Bu Savaş Propaganda Bürosu ilerleyen yıllarda Wellington House adını almıştır²²⁷. Wellington House'un diğer ülkelerin propaganda faaliyeti yürüten servislerinden farklı olarak değersiz görülen malzeme ve bilgileri ustalıklı işleyerek dünya kamuoyunu etkileme gücünü yansıtmıştır.

²²³ Caner Çakı, "Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman Propaganda Kartpostallarından Kullanılan Karikatürlerde Türklerin Sunumunun Gösterge Bilimsel Açıdan İncelenmesi" **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 29, Ocak, 2018, s. 73-94.

²²⁴ Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, s. 76.

²²⁵ a.g.e., s. 76

²²⁶ Caner Çakı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Propaganda Amaçlı Kullanılan Posterlerin Korku Çekiciliği Bağlamında İncelenmesi", **Büyük Britanya Örneği, Atatürk İletişim Dergisi**, Sayı: 15, Kasım 2018, s. 111-136.

²²⁷ a.g.m., s. 111-136.

3.3. Almanya'nın Doğu İstihbarat Birimi Olan Nachrichtenstelle für den Orient'in Üstlendiği Görev

Almanya'nın yurt dışında tüm menfaat ve çıkarları doğrultusunda askerî, siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan politika, siyaset ve strateji yürüten ve takip eden kurumun başında hiç şüphesiz Alman Dış İşleri Bakanlığı gelmektedir²²⁸. Alman Dış İşler Bakanlığı bünyesinde sahada propaganda faaliyetlerini yürüten, haber eden ve yöneten kurumun başında Nachrichtenstelle für den Orient gelmektedir.

Nachrichtenstelle für den Orient'in kurulması, savaşın başlangıcında askerî ve sivil liderliğin stratejik Orta Doğu planlarından kaynaklanmaktadır. Bu kurum, Alman Federal Dışişleri Bakanlığı, Ordu Genel Kurmay Başkanlığı ve İstanbul Büyükelçiliği ile birlikte hareket ederek Orta Doğu'ya yönelik gerekli görülen tüm organizasyon ve propaganda faaliyetlerini yürütmekle yükümlüydü. NFO sadece Orta Doğu'da etkili olmamıştır. Aynı zamanda Avrupa'da İtilaf devletlerine karşı propaganda argümanları geliştirmiştir. NFO'nun Orta Doğu'da belirlemiş olduğu propaganda araç, gereç ve fikirleri eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti yetkilileriyle paylaşılmıştır.

Almanların ortaya koyduğu propaganda fikirleri ve oluşturdukları kartpostal ve afişlerle Türk-Alman ittifakının birlik, beraberlik, kahramanlık ve cesareti ön planda tutulmuştur. Propaganda araçlarının bu yönde mesaj vermesinin bir kaç amacı vardır. Bu amaçlardan bir tanesi, Orta Doğu'da İngilizler tarafından kısıpıtılan Araplara, Türk-Alman ittifakının İtilaf Devletleri'nden daha güçlü olduğunu ispat etmek ve böylece Arapları bağımsızlık hareketlerinden vazgeçirerek Osmanlı halifesinin yanında savaşta yer almalarını sağlamak olmuştur. Alman propaganda faaliyetleriyle Türk-Alman ittifakını güçlü göstererek Osmanlı halifesinin karizması arttırılmak istenmiştir. Böylece İslam dünyasında halifenin cihat çağrısının hemen karşılık görmesi hedeflenmiştir. Almanların yapmış oldukları propaganda faaliyetleri neticesinde gerçekleşecek olan cihat hareketi ile İngilizlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki bölgelerinden atılarak Almanların bu bölgelere yerleşmesi planlanmıştır. Almanların yürüttükleri propaganda faaliyetlerinin diğer bir amacı da Kafkasya'daki yerli Türk unsurları Pan-Türkist ve Pan-Turanist propagandalarla Ruslara karşı kullanmaktır. Böylece Türk-Alman ittifakı için Ruslar bir tehdit olmaktan çıkacak ve Türkistan yolu Türk-Alman ittifakı için açılmış olacaktır.

NFO, Orda Doğu, Kafkasya, Orta Asya ve diğer sömürge bölgelerinde sömürgeciler arasında kıyas yoluna başvurmuştur. Geliştirmiş oldukları propaganda fikirleriyle iyi ve kötü emperyalist karşılaştırması yapmıştır. Bu karşılaştırmada Alman emperyalist hâkimiyetinin Rus, İngiliz ve Fransız emperyalizminden daha iyi olduğu savunulmuştur. Almanlar oluşturdukları algı yöntemiyle birlikte bir de Müslümanları birleştirme ve tek vücut haline getirme yönünde çaba göstermiştir.

²²⁸ Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, s. 76.

Dili, dini, rengi ne olursa olsun Müslümanların kendi aralarında dayanışma içerisinde hareket etmeleri için propaganda materyalleri geliştirmişlerdir.

3.4. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman İttifakının Gerçekleşmesi

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının temel nedeni Avusturya-Macaristan imparatoru veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna'da Sırp bir genç tarafından öldürülmesidir²²⁹. Avusturya-Macaristan imparatorluğu François Ferdinand'a yapılan suikast karşısında Sırbistan'a hemen savaş ilan etmiştir²³⁰. Savaşın başlamasıyla Osmanlı Devleti tarafsız kalacağını açıklamıştır fakat kutuplaşan dünya düzeninde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanları hedeftedir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, batılı devletler karşısında daha da zayıf bir konuma gelmiştir. Balkan savaşları neticesinde Osmanlı Devleti, ordu ve donanmasındaki zaaf ve eksiklikleri gidermek için bir takım ıslah faaliyetlerine girişmiştir. Osmanlı Devleti orduyu ıslah girişimlerinin yanında bir de ittifak arayışına yönelmiştir. Osmanlı Devleti iki kutba ayrılan Avrupa ülkeleri arasında öncelikle geleneksel dostu olan İngiltere ile temasa geçmiştir. Fakat İngiltere, Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifini reddedince bu kez Fransa'ya yanaşmış ancak Fransa'dan da beklediği cevabı alamamıştır. Avrupa'nın önde gelen iki önemli gücü olan İngiltere ve Fransa'dan ümit ettiği desteği bulamayan Osmanlı Devleti doğal olarak Almanya'ya yanaşmak zorunda kalmıştır. Nitekim Almanya da çıkabilecek kapsamlı bir savaş olasılıklarına karşı kendisine yakın gördüğü ve ilişkilerinin de gayet iyi olduğu Osmanlı Devleti ile ittifak pazarlıklarının detaylarını görüşmek üzere bir araya gelmiştir²³¹. Zaten son yarım yüzyıldan itibaren Türk-Alman münasebetlerinin seyri ittifakın gerçekleşmesi için uygundur.

Osmanlı Devleti'ni idare eden İttihat ve Terakki Cemiyeti de bir Alman ittifakına sıcak bakmıştır. Türk-Alman ittifak bloğunun bir araya gelmesi için ilk adım Avusturya-Macaristan imparatorluğundan gelmiştir. Osmanlı Devleti bu teklif üzerine Temmuz 1914'te ittifak için Almanya'ya başvurmuş ve Almanya, Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifini değerlendirmek için görüşmelere başlamıştır²³². Türk-Alman ittifak görüşmeleri netice itibarıyla 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir antlaşmayla karara bağlanmıştır ve böylece Türk-Alman İttifak antlaşması yürürlüğe girmiştir²³³.

²²⁹ Fahri Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 23. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 95.

²³⁰ Agoston ve Masters, a.g.e., s. 64.

²³¹ Mehmet Biçici, "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, Ocak 2014, s. 693-722.

²³² Armaoğlu, a.g.e., s. 103.

²³³ Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, s. 29.

3.5. Almanya'nın İslam Dünyasında Bıraktığı Etki

II. Wilhelm'le başlayan Alman Weltpolitik ideali Birinci Dünya Savaşı'ndan önce neredeyse tamamen şekillenmiştir. II. Wilhelm'in Weltpolitik ortağı uzun yıllardır iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu Osmanlı Devleti olacaktır²³⁴. Bu bağlamda Almanlar açısından bakıldığında savaş yılbaşına kadar bitecektir. Böylece Almanya'nın en büyük ve korkutucu düşmanları olan Rusya, İngiltere ve Fransa tüm sömürgelerini kaybedecektir. Böylece tarih sahnesine bu kez Alman imparatorluğu yeni bir vizyonla katılacaktır. Nitekim Almanya, II. Wilhelm'le Müslüman dünyasına bu yeni vizyonu göstermiş ve kabul ettirmiştir. II. Wilhelm'in 1890'daki Ortadoğu ziyareti, Müslümanlar nezdinde batılı ve Hıristiyan olan Almanya'nın ayrıcalıklı bir konuma yükselmesine neden olmuştur. Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ve Hindistan bölgelerinde yaşayan Müslümanların zihninde Almanlar kurtarıcı olarak tasvir edilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus sömürü, baskı ve acımasızlıklarından bıkmışlardır. XIX. yüzyılda alışılagelmedik bir sloganla ortaya çıkan II. Wilhelm'in tarihi şahsiyetlere atıfta bulunması ve Müslümanların halifesini referans göstererek dostluk vurgusu yapması Müslümanların zihin dünyasında yeni ümitlerin doğmasına neden olmuştur. Müslümanların gönlündeki ümit, zaman içerisinde kontrolsüz duygu ve düşüncelerin doğmasına yol açmıştır. Bu sayede Müslümanların bazıları Almanları kutsamaya başlamış ve bir takım efsanelerin doğması kaçınılmaz olmuştur. II. Wilhelm'in toplum arasında "Hacı Wilhelm" olarak anılmasının yanında bir de Türk-Alman dostluğunun Hz. Muhammed döneminde kadar dayandıran efsaneler halk arasında yayılmaya başlamıştır²³⁵.

Alman imparatorluğu, Müslümanların Almanya'dan büyük beklentileri olduğunu bilmektedir. Savaş sırasında Müslümanların Almanya'yı desteklemeleri Almanlar açısından Birinci Dünya Savaşı'nın fazla uzamayacağı inancını pekiştirmiştir. 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir antlaşmayla gerçekleşen Türk-Alman ittifakı Almanya açısından Pan-İslamist hareket için büyük bir anlam ifade etmiştir. Özellikle Alman imparatoru II. Wilhelm, Pan-İslamist hareketle Müslümanları İngiliz ve Rus devletlerine karşı isyan ve ayaklandırma gayesini gerçekleştirmek için Osmanlı halifesinin manevi gücüne daha da yakınlaştırmıştır. Tüm stratejik hesaplamalar kâğıt üzerinde Almanların istedikleri gibi ilerlemiştir. Ancak savaşın başlamasıyla birlikte Almanlar beklemedikleri gelişmelerle de karşı karşıya kalmışlardır.

3.6. Almanya'nın Kafkasya Coğrafyasındaki Beklentileri

Kafkasya; doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Manych ve Kuma nehirleri ve Rus ovaları, güneyde Anadolu ile çevrili dağlık bir bölgedir²³⁶. Kafkasya'nın bu

²³⁴ Agoston ve Masters, a.g.e., s. 231.

²³⁵ a.g.e, s. 31.

²³⁶ Agoston ve Masters, a.g.e., s. 124.

jeopolitik ve jeostratejik konumu Kafkasya'ya özellikle siyasi, askerî ve iktisadi açıdan önem kazandırmaktadır. Nitekim tarihi süreç boyunca Kafkasya'daki siyasi ve askerî gelişmeler dikkate alındığında Kafkasya'nın pozisyonu daha iyi anlaşılmaktadır²³⁷. Kafkasya'nın Türk coğrafyası içerisinde özel bir yeri vardır. Kafkasya kültürel ve manevi değerler bakımından Türklüğün vazgeçilmez bir parçasıdır. Ayrıca Kafkasya tarihi boyunca Asya ve Avrupa arasında bir köprü vazifesi yapmıştır. Ticaret yollarının önemli kısmının bu coğrafyadan geçmesi ve kültürel zenginliği birçok devleti bu bölgeye çekmiştir²³⁸.

Alman imparatorluğu Kafkasya coğrafyasında mevcut bulunan yeraltı madenleri ve petrol kaynaklarına sahip olmak isteyerek dünyadaki güçler dengesinde bir sıçrama gerçekleştirmeyi planlamıştır. Almanya, Kafkas kilidini açtıktan sonra Orta Asya ve Hindistan'a kadar ulaşmayı hedeflemiştir. Almanya bu coğrafyalarda Rusya ve İngiltere'nin hegemonyasına son vermeyi amaçlamıştır. Böylece Almanya, Kafkasya, Orta Asya ve Hindistan üçgeninde kendisinden başka güç tanımayarak dünya hâkimiyetine doğru ilerleyecekti.

Almanya; Rusya'nın Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'daki Ruslaştırma politikasına tek başına cevap veremeyeceğinden dolayı Osmanlı Devleti'nin Turancı kanadına ihtiyaç duymuştur. Rusya'nın Ruslaştırma politikasını tüm dünya için bir tehdit olarak tanımlayan Almanya, bu tehdidi her daim Panturanizm ile aşmayı hedeflemiştir. Almanya, Panturanizm hareketiyle dünya için zararlı olan Slavizm politikasını mağlup ederek yerine dünya halkalarına barış ve hoşgörüyü getirecek Cermen kültürünü aşılmasını hedeflemiştir²³⁹. Böylece Almanya, Kafkasya'daki Müslümanları Osmanlı halifesi vasıtasıyla Pan-İslamist ve İttihat ve Terakki idaresinin Pan-Türkist ve Pan-Turanist stratejiyle teşkilatlandırarak bölgede Ruslara karşı kullanmanın hesaplarını yapmıştır. Diğer taraftan Almanya Gürcüleri de Alman subay ve casuslar aracılığıyla eğiterek Ruslara karşı kullanmayı hedeflemiştir.

Almanya'nın Kafkasya'da takip edeceği stratejilerin vasıtası Osmanlı Devleti olacaktır. Böylece Kafkasya mücadelesinde Almanların göndereceği silah ve mühimmat desteğinin bölgeye ulaşması Osmanlı Devleti vasıtasıyla daha kolay olacaktır²⁴⁰. Neticede Osmanlı Devleti Kafkaslardaki mücadelelerinde daha önce Çarlık Rusya'ya kaptırdığı bölgeleri de geri almış olacaktır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Doğu cephesinden büyük beklentileri olduğu kesindir. Osmanlı Devleti sadece Kafkaslardaki topraklarını geri almak istememiştir, aynı zamanda İslam

²³⁷ Sinan Ateş, "Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 5, Ocak, 2013, s. 163-178.

²³⁸ Mesut Erşan, "Kafkasya'da Son Türk Zaferleri", Ed: Hasan Celal Güzel vd., **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 13, Ankara, 2002, s. 773-784.

²³⁹ PA AA, P 47, **Turanische Frage**, 1916-1922.

²⁴⁰ Nurhan Aydın ve Kübranur Öztürk, "İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası", **Tarih ve Günce**, Cilt: 2, Sayı: 5, Temmuz 2019, s. 469-504.

dünyasındaki otoritesini korumayı, devletin devamlılığını sağlamayı ve Türkleri, Pan-Turanizm çatısı altına toplamayı hedeflemiştir²⁴¹.

Almanya sadece Kafkasyalı Müslümanları Ruslara karşı kullanmak istememiş ayrıca Rusların göstereceği aşırı dirence karşılık Gürcüleri de kendi saflarına çekmek istemiştir. Almanya özellikle Kafkasya'da Türklerden sonra Gürcülere karşı ılımlı bir siyaset takip etmiştir. Almanya, Gürcüleri Kafkasya'da sadece isyan etmekte kullanmamıştır. Örneğin Çarlık Rusya'dan kaçıp Osmanlı Devleti'ne sığınan ve Alman esir kamplarında bulunan Gürcü subaylardan gönüllü birlikler oluşturulmuştur²⁴².

3.6.1. Almanya'nın İstanbul'u Merkez Alarak Kafkasya'ya Hâkim Olma Düşüncesi ve İstanbul'un Almanya'ya Şüpheyle Bakması

XX. yüzyılın başında dahi Osmanlı Devleti'nin siyasi sınırları geniştir. Bir bakıma gövdesi büyük, başı küçük kalmış ve bu yükü tek başına taşıyamayacak derecede hantallaşmıştır. Osmanlı Devleti uzun yıllar bu problemle mücadele etmiştir. Devlet gücünü, hâkim olduğu topraklarda eşit derecede yaymaya çalışmış olsa da pek başarılı olamamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin tek başına varlığını sürdüremeyeceğini gören ve bilen batılı devletler, kendi çıkar ve menfaatlerine göre Osmanlı Devleti'ne karşı görünüşte dostane ve bazen de açıktan düşmanca politikalar takip etmiştir.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin onca cephe arasında Kafkasya Cephesi'nin önemi ve gelecek stratejileri açısından değeri farklı olmuştur. Bu değer yüzünden Osmanlı idarecilerinin Pan-Turanist hayalleri Kafkasya'yı vazgeçilmez yapmıştır²⁴³. Kafkas halklarının önemli bir kısmı Müslüman Türklerden oluşmakta ve bu halklar aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne karşı bağlılıklarını da korumuşlardır. Almanya, Kafkas bölgesindeki Müslümanların düşünce ve inanç yapılarını iyi analiz ettiğinden dolayı Kafkasya'ya İstanbul üzerinden hükmetmek istemiştir. Fakat Osmanlı bürokratları Almanya ile ilk etapta aynı fikirde olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin önemli siyaset adamları Almanya'yı Kafkasya hususunda eleştirmiştir. Almanların bölgeyi İngiltere kadar detaylı bilmediğini ve otoritesinin de az olduğunu düşünmüşlerdir. Bu konuda Almaların da Türklerin düşüncelerini dikkate aldıkları bilinmektedir. 11 Eylül 1917 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığına Almanlar tarafından bir rapor gönderilmiştir²⁴⁴. Bu raporda Almanlar, neden Osmanlı Devleti'nin kendilerine güvenmediğini rapor etmiştir. Raporun ifadesi şu şekildedir:

²⁴¹ a.g.m., s. 469-504.

²⁴² Çolak, a.g.e., s. 74.

²⁴³ Erşan, a.g.e., s. 773-784.

²⁴⁴ Çolak, a.g.e., s. 40

Doğu politikasını yürütebilmek için her şeyden önce Doğu insanının karakterini ve düşünce yapısını anlamak gerekir. Türkiye, Mançurya sınırına kadar, Hindistan'a ve hatta Japonya'ya kadar bütün Doğunun anahtarı konumunda olduğu için, her şeyden önce Türkiye'yi öğrenmeye çalışmak ve onu kazanmak gerekir. Kim Türkiye'yi kazanırsa bütün Doğuyu kazanır²⁴⁵.

Coğrafyayı bilmemek demek askeri, siyasi ve idari faaliyetlerin kısır ve etkisiz kalacağı anlamına gelmekteydi. Bir bölgeyi veya coğrafyayı fethetmeden, işgal etmeden veya ilhak etmeden önceki en önemli strateji o bölgede yaşayan tüm etnik unsurlar ve coğrafi özellikler hakkında detaylı bilgi sahibi olmaktan geçer. Böylece faaliyet alanı daha kısa bir zamanda ve daha az maliyetle ele geçirilmiş olur. Eğer o coğrafyada yaşayan etnik unsurlar hakkında malumat az ise bu da iktisadi ve askeri harcamaların gereksiz yere israf edilmesi anlamına gelmektedir. Zaten Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı ortadadır. Bu nedenle Osmanlı bürokratları Almanları uyarmaktan çekinmemiştir.

3.7. Birinci Dünya Savaşı'nda Savaş Esirleri

Esir kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup "isare"den türetilmiştir. Savaş sırasında kendi rızasıyla teslim olan, yakalanan kişilere savaş tutsağı manasında kullanılır. Bu kelime Türkçeye Arapçadan girmiştir. Geniş anlamda manası: *"savaşta düşman eline geçen kimse, kul, köle, cariye, birinin veya bir durumun hükmü ve buyruğu altına girmiş kimsedir"*²⁴⁶.

Dünyada ilk medeniyetlerin var olmasıyla birlikte devletler çeşitli nedenlerden dolayı karşı karşıya gelmiştir. İktisadi, siyasi ve sosyal sebepler her daim savaşların ana kaynağı olmuştur. Savaşlar esnasında birçok asker ölmüş ve birçoğu da esir düşmüştür. Bu süreç içerisinde esirler insanlığa yaraşmayan davranışlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle harp tarihi boyunca savaşlarda esirler önemli roller oynamıştır. Esir alınan askerler etkisiz eleman gibi görünse de arka planda asla öyle olmamıştır. Esirler diplomatik ilişkilerde pazarlık aracı ve koz olarak görülmüştür. Bundan dolayıdır ki devletler, savaş esnasında en asgari düzeyde kayıp ve esir verme stratejileri üzerine hesaplar yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar dünya tarihinde esir sayıları normal bir düzeydeyken Birinci Dünya Savaşı ile esir sayısı daha önce hiç görülmemeyen boyutlara ulaşmıştır. Esir sayısı neredeyse on milyon insana kadar ulaşmıştır²⁴⁷. İtilaf ve İttifak devletleri savaş sırasında bu kadar askerin esir edileceğini asla tahmin etmemiştir. Savaşın ilk yıllarında esir alınan milyonlarca askerin devletlere iktisadi açıdan yük olmaya başlamasıyla birlikte esirlerin insani ihtiyaçlarını karşılamak belli bir zaman sonra problem haline dönüşmüştür. Savaşın getirmiş olduğu iktisadi ve sosyal zorluklara bir de milyonlarca esirin ihtiyaçları eklenince devletler farklı çözüm yollarına başvurmuştur. İtilaf ve

²⁴⁵ a.g.e., s. 40.

²⁴⁶ Ali Kaşiyuğun, "I. Dünya Savaşı'nda Esirler Meselesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, Ocak 2018, s. 74-98.

²⁴⁷ Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, s. 113.

İttifak devletleri esirleri endüstride, tarımda ve cephelerde istihdam etmeye başlamışlardır. Bir bakıma esirler pasif durumdan aktif duruma geçirilerek ekonomiye katkıda bulunmaları sağlanmıştır.

3.7.1. Almanya'ya Esir Düşen Askerler

Savaşın başlamasıyla birlikte değişik nedenlerden dolayı teslim olan askerler veya ele geçirilen askerler olmuştur. Bu bakımdan Birinci Dünya Savaşı, ölenlerin değil aynı zamanda esir kalanların da savaşı olmuştur. Savaşta hayatını kaybeden askerlerin görevi sonlanırken esir düşenlerin görevi ise devam etmiştir. Esaret süresi boyunca esirlere farklı propaganda yöntemleri uygulanarak saf değiştirmeleri sağlanmıştır. Savaştan önceki manevi değerlerini göz önünde bulundurarak cepheye giden askerler savaş ve esaret hayatının getirmiş olduğu psikolojik travmalar ve algı yöntemleri yüzünden aynı manevi değerlere düşman olmuştur. Böylece esir sahibi devletler güçlerine güç katmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'da çok sayıda esir mevcuttur. Bu hususta Almanya diğer ülkelere göre en fazla esire sahip olan ülke olmuştur. Tahmini rakamlar neredeyse üç milyon esiri işaret etmektedir²⁴⁸. Almanya bunca esiri Haziran 1915 tarihinde Avusturya-Macaristan imparatorluğu ile birlikte Ruslara karşı gerçekleştirdiği saldırılarda elde etmiştir²⁴⁹. Almanya esir ettiği milyonlarca kişiyi hem Almanya'daki hem de Avusturya'daki esir kamplarında barındırmıştır²⁵⁰. Almanlara esirleri Fransız, Belçika, Rus, Ermeni, Rum, Arap ve Türk askerlerden olmuştur²⁵¹. Ancak Almanların elinde bulunan esirlerin çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda Almanlardan da Kafkas Cephesi'nde Ruslara esir düşen binlerce asker olmuştur. Rusya ve Almanya açısından bakıldığında her iki tarafta da esirler olağanüstü sayılara ulaşmıştır. Esir sayısının bu denli yüksek olmasının sebeplerinden bir tanesi de Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının askerlerinin etnik kökenleriyle alakalıdır. Birçok farklı etnik kökenden gelen askerler buldukları devlete sadakat ve bağlılıklarının zayıf olmasından ötürü savaşmakta gevşeklik göstermişler ve bu nedenden dolayı askerler karşılıklı yer değiştirmiştir. Örneğin Rus ordusunda yer alan Tatar, Fin, Ukrayna kökenli askerler Rus ordusundan ayrılarak Almanlara esir düşmüştür²⁵².

²⁴⁸ a.g.e., s. 113.

²⁴⁹ Gary Sheffield, **All About History First World War**, 1. Baskı, Imagine Publishing, Londra 2015, s. 80.

²⁵⁰ Yaşar Demir, "Birinci Dünya Savaşı'nın Müslüman Esirleri: Alman Kamplarında Tutulan Müslüman Esirler ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu", **Türk Dünyası ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 76, Ocak 2016, s. 139-158.

²⁵¹ PA AA, R 21249, 26 Temmuz 1915.

²⁵² Fischer, a.g.e., s. 137.

3.7.2. Almanya'daki Müslüman Esir Kampı

Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordularında çok sayıda Müslüman Türk kökenli askerler savaşmıştır. Ancak bu Türk kökenli Rus askerleri Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı yapmış oldukları mücadelelerde Almanlara esir düşmüştür²⁵³. Böylece esirler Birinci Dünya Savaşı açısından en can alıcı eylem planlarından birini oluşturmuştur. Esir devşirme eylemini II. Wilhelm'in aklına sokan Alman dış politikasını derinden etkileyen ve kilit isimi olan Max Von Oppenheim olmuştur. Oppenheim büyük memorandumunda Şark ve İslam stratejisini açıklamıştır. Oppenheim'in bu memorandumunda üzerinde önemle durduğu hususlardan birisi de daha evvel ifade edildiği üzere İtilaf devletleri safında Almanya'ya karşı savaşan Müslüman askerlerin Osmanlı-Alman ittifakı lehine kazanılması konusu idi²⁵⁴. II. Wilhelm, Max von Oppenheim'in ifade etmiş olduğu planı desteklemiş ve böylece Doğu Haber Ajansı'nın sorumlulukları dâhilinde Müslüman esirlere doğrudan propaganda faaliyetleri uygulanmıştır²⁵⁵.

Bu propaganda faaliyetlerine dâhil olanlar sadece Rus ordusundan alınan Türk kökenli esirler olmamıştır aynı zamanda Almanya ve Fransa arasındaki savaşlarda Mağrip ülkelerinden ele geçirilen Arap Müslümanlar da vardır. Almanya savaş esirlerini propaganda yöntemleriyle kendi amacına hizmet ettirmek istemiştir. Bu hizmetin temel amacı, Fransızları Afrika'da, Rusları Kafkasya ve Orta Asya'da, İngilizleri de Hindistan coğrafyasında mağlup etmektir²⁵⁶.

Almanya'da bulunan esir kamplarındaki esirler ilk etapta milletlere göre ayrılmadan barındırılmıştır. Ancak bu durumun bazı problemlere yol açtığı görülünce esirler kendi milletlerine göre sınıflandırılmıştır²⁵⁷. Esirlerin milletlere göre ayrılmasındaki asıl sebep Alman propaganda faaliyetlerinin İngiliz ve Fransız esirleri tarafından sekteye uğratılmasıdır. İngiliz ve Fransız esirler, Müslüman esirlerin Alman propagandasına maruz kalacaklarını bildiklerinden dolayı Müslüman esirlerin Almanlardan etkilenmemeleri için çalışmışlardır. Uzun süre geçmeden Alman yetkililer, İngiliz ve Fransız esirlerin Müslüman esirlere fısıldadıkları propagandaların farkına varmıştır. Almanya, Tatar ve Arap esirleri İngiliz ve Fransız esirlerin etkisinden uzaklaştırmak için ayır birer kamp inşa etmiştir. Alman yetkilileri bu amaçla Tatar ve Arap esirleri Wünsdorf ve Zossen kasabalarındaki Halbmondlager Kampı ve Weinber Kampı'na yerleştirmiştir²⁵⁸.

²⁵³ Demir, a.g.m., s. 139-158.

²⁵⁴ Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, s. 113.

²⁵⁵ Sarıtaş, a.g.m., s. 113-135.

²⁵⁶ a.g.m., s. 113-135.

²⁵⁷ Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, s. 114.

²⁵⁸ Sarıtaş, a.g.m., s. 113-135.

3.7.3. Esir Kamplarında Müslümanlara Yönelik Propaganda Faaliyetleri

Alman esir kamplarında toplanan binlerce Müslüman esir, Almanya'nın "*Weltpolitik*" siyasetine bilinçsiz bir halde dâhil edilmiştir. Müslüman esirler gerçekte neler olup bittiğinin farkında olmadan Almanların propaganda söylemlerine gönülden inanarak Türk-Alman ittifakı saflarında kendi rızalarıyla tekrar cepheye gitmeyi kabul etmiştir.

Müslüman esirlerin bulunduğu Wünsdorf esir kampında propaganda amaçlı öğretiler genel anlamda cihat eylem planı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Müslüman esirlere halifeye biat ve sadakatin önemine ve gerekliliğine vurgu yapan konuşmalar yapılmıştır. Bu konuşmalar dâhilinde Türk-Alman ittifakının güçlülüğü, birlik ve beraberliği üzerinde durulmuştur. II. Wilhelm'in Müslüman coğrafyasını ziyaret etmesi, Halife ile olan yakın ilişkisi, kutsal beldeleri ziyaret ederek tarihi şahsiyetlere referans göstermesi gibi her türlü olumlu davranışlar dikkate alınarak esirlere anlatılmıştır. Kamplarda yürütülen eğitimin içeriğinde İslam'ın önceki dönemlerdeki gücü, Doğu ve Batı arasındaki kültürel etkileşimler, Almanya'nın siyasi, iktisadi ve bilimsel gücü gibi konular da yer almıştır²⁵⁹. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinin Türk-Alman ittifakı içerisinde yer alan müttefik devletler olacağına propaganda etkili olmuştur²⁶⁰.

Almanlar tarafından yürütülen esir devşirme planı sadece sözlü ve görsel yöntemlerle gerçekleştirilmemiştir. İnsanları etkilemek, fikirlerini değiştirmek, onlara güven vermek sadece konuşmakla olmamıştır. Propagandaya maruz kalan taraf işittiği ve gördüğü nesnelere fiiliyata dönüştüğü andan itibaren gerçek anlamda zihnini karşıki tarafa teslim etmeye başlar. Zaten propaganda yapımcıları da bunun farkında olduklarından dolayı Müslüman esirlerin düşüncelerini çelmek için bir takım girişimde bulunmuşlardır²⁶¹. Nitekim esaret hayatı yaşayan insanların en çok muhtaç olduğu şey, sosyal yaşamlarındaki iyileştirmelerdir. Zaten Almanlar bu noktadan hareket ederek Müslüman esirlerin yaşam koşullarını, kılık, kıyafet, yemek, içmek gibi temel ihtiyaçlarını gidermiştir. Ayrıca Almanlar ilk kez Afrika ve Asya kökenli esirlere ibadetlerini gerçekleştirmek için Wünsdorf'ta bir cami inşa etmişlerdir²⁶². Bu hareketle Almanlar esir kamplarındaki mahkûmların manevi değerlerine saygı göstermiştir. Almanlar sadece camii inşa ederek Türk ve Arap Müslümanların gönlünü kazanmaya çalışmamıştır. Bunların dışında Alman subaylar odalarını Türk ve Arap esirlerin saygı göstereceği kutsal eşya ve resimlerle de süslemiştir²⁶³.

Almanların esirlere gösterdikleri ilgi ve alakadan rahatsız olan İngiliz ve Fransız basını Almanya'nın esirlere yönelik insanlık dışı davranışlarda bulunduğunu iddia eden haberler yazmıştır. İngiliz ve Fransız basınının haberlerine göre Almanya'nın esir kamplarındaki hayat

²⁵⁹ a.g.m., s. 113-135.

²⁶⁰ a.g.m., s. 113-135.

²⁶¹ a.g.m., s. 113-135.

²⁶² Sidi, "Der Turko", *Mühlviertler Nachrichten*, (23.10.1915), s. 168-169.

²⁶³ PA AA, R 21249, 26 Temmuz 1915.

koşullarını iyileştirilmesinin nedeni Asya ve Afrika kökenli esirlere yapılan muameleleri yalanlamak içindir²⁶⁴. Görüldüğü üzere Avrupa’da esirler üzerinde büyük hesaplar dönmektedir. Bir taraftan Almanya, esirleri kendi tarafına çekmeye çalışırken diğer taraftan İngiltere ve Fransa, esirler üzerinden Almanların insanlık suçu işlediklerini iddia ederek dünya kamuoyunda Almanya’ya karşı tepkilerin oluşmasını sağlamışlardır.

3.7.4. Cihat Eylem Planı Dâhilinde Müslüman Türkleri Ruslara Karşı Harekete Geçirme Düşüncesi

Almanya ve Osmanlı Devleti esir kamplarındaki Tatarların Panturanizm propagandası ile devşirilmesine önem vermiştir. Türk-Alman ittifakının Tatarlar üzerinde hassasiyetle durmasının önemli gerekçeleri vardır. Tatarlar, Çarlık Rusya tarihi içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Çünkü Çarlık Rusya, Turan topraklarına yayılmaya başladığından itibaren bu topraklarda yaşayan Turani kavimleri Ruslaştırmaya çalışmış ve belli bir oranda da başarı elde etmiştir. Çarlık Rusya, Turan topraklarında Ruslaştırdığı Türklere sosyal statü elde etme hakkı tanımıştır. Turani kavimler içerisinde Tatarlar Çarlık Rusya tarihi içerisinde askerî, siyasi, iktisadi, sosyal ve entelektüel sahada mühim işler yapmıştır²⁶⁵.

Tatarlar Çarlık Rusya tarihi içerisinde eğitilmiş, aydın ve entelektüel şahsiyet bakımından gayet iyi bir konumdadır²⁶⁶. İşte bu yüzden esir kamplarındaki Tatarlar, Türk-Alman ittifakı için daha da önemli hale gelmektedir. Esir kamplarındaki Tatarlar askeri donanım ve kabiliyet açısından Türk-Alman ittifakının Panturanizm ideolojisini yerine getirecek seviyededir. Geriye sadece Tatarların Ruslaştırılmış zihin kodlarının değiştirilmesi kalmıştır. Böylece Almanlar, esir kamplarında bulunan Tatar esirleri Pantürkizm ve Panturanizm vurgusu ile eğitmiştir. Almanlar, Tatarların milli şuurunu yeniden kazanmaları için bir takım propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Almanlar bu faaliyetler içerisinde esir kamplarında kütüphaneler inşa ederek Tatar tarihi, kültürü ve edebiyatı gibi önemli eserleri hazır bulundurmıştır²⁶⁷. Bu bağlamda Alman esir kamplarına Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri olan Yusuf Akçura, Abdürreşid İbrahim, Osman Tokumbent, Mehmet Akif Ersoy, Şeyh Tunusi, vs. gibi tanınmış Türkçü ve İslamcı aydınlar gönderilmiş ve davet edilmiştir²⁶⁸. Netice itibarıyla bu kişiler tarafından Panturanizm ideolojisi ile hazır hale getirilen bin dört yüz Tatar esiri Osmanlı ordusuna katılmayı kabul etmiştir²⁶⁹.

²⁶⁴ “Aus Stadt Und Land”, *Salzburger Wacht*, (22.10.1916), s. 4-5.

²⁶⁵ François Georjeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930*, çev.: Ali Berktaş, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 5

²⁶⁶ PA AA, P 47, *Turanische Frage*, 1916-1922.

²⁶⁷ Çolak, a.g.e., s. 126.

²⁶⁸ PA AA, P 47, *Turanische Frage*, 1916-1922.

²⁶⁹ PA AA, P 47, *Turanische Frage*, 1916-1922.

Esirler Berlin'den İstanbul'a tren yolu vasıtasıyla bölükler halinde gönderilmiştir. İstanbul'a gönderilen esirler burada Osmanlı Devleti'nin ikinci veya beşinci Ordusu'na dâhil edilmiştir. Tatar esirlere uygulanan eğitimin yanı sıra elbise ve silah verilip maaş bağlanmıştır. Ancak maaşlarını cepheye vardıklarında almışlardır. Ayrıca esirler savaş sonrası düzende de kullanılmıştır. Savaştan sonra esirler gittikleri bölgelerde kalarak görevlerine devam etmişlerdir.

3.8. Alman Kamplarında Türklerin Çıkarmış Olduğu Gazeteler

Birinci Dünya Savaşı yıllarında haberleşme araçları olarak posta, telgraf, dergi ve gazeteler kullanılmıştır. İnsanlar etrafında olup bitenleri öğrenme ve bilgi ihtiyacını gidermek hususunda bu iletişim araçlarına başvurmuşlardır. Haberleşme araçlarına başka bir açıdan bakıldığında bunların propaganda vasıtası olarak kullanıldığı da görülür.

Nachrichtenstelle für den Orient ilk kurulduğu andan itibaren Oppenheim'dan sonra göreve gelmiş olan Schabinger esir kamplarında bir esir gazetesinin çıkartılması meselesini Nachrichtenstelle für den Orient'in en önemli icraatı olarak ifade etmiştir²⁷⁰. Böylece Alman Dışişlerinin girişimiyle birlikte Müslüman esir kamplarında bir gazetenin çıkarılması fikri ortaya konulmuştur. Bu düşünce doğrultusunda Max von Oppenheim Şeyh Salih ile beraber çalışmalara başlamıştır²⁷¹. Müslümanların dinî hassasiyetleri dikkate alınarak esir kampının ilk gazetesinin adı "El-Cihat" olmuştur²⁷². Gazete aslen Arapça olarak yayınlanmıştır fakat Müslüman esir kamplarını birçok farklı etnik kökenden gelen kişiler oluşturmuştur. Bundan dolayı El-Cihat gazetesi tek bir dilde çıkartılmayarak Arapçanın dışında Urduca, Hintçe, Rusça ve Türkçe olarak da basılmıştır. Gazetenin Arapça ve Türkçe basımında bazı Müslüman ve Alman yetkililer birlikte çalışmış ve gazetenin Türkçe basımında Mehmet Akif Ersoy da görev almıştır.

Mehmet Akif Ersoy İngiliz, Fransız ve İtalyan sömürgeci anlayışına karşı Almanya'yı daha sempatik görmüştür. Bu nedenle de Berlin'e gidip Müslüman Esir kamplarında Pan-İslamist propagandaya destek vermiştir. Gazetede yayınlanmak üzere hazırlanan her türlü yazı, içerik ve resim başıboş bırakılmamıştır. Bu hususta El Cihat gazetesi yazarları tarafından bitirildiği andan itibaren Dış İşleri Bakanlığı yani Nachrichtenstelle für den Orient (Doğu Haber Ajansı) devreye girerek yazıları incelemiştir²⁷³.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru savaşın dengeleri tamamen değişmiştir. Savaş İttifak devletlerinin aleyhine dönmüştür. Bu durumda El-Cihat gazetesinin faaliyetleri devam etmemiştir. Ancak Almanya savaş sonrası da hesaplarını devam ettirmiştir. Almanya sanayicileri

²⁷⁰ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, s. 170.

²⁷¹ a.g.e., s. 170.

²⁷² a.g.e., s. 125.

²⁷³ Sarıtaş, a.g.m., s. 113-135.

hammadde ve yeni pazarlar arayış ve araştırmaları için Orta Asya'dan vazgeçmemiştir. Bu amaç doğrultusunda faaliyetlerinin Orta Asya'ya varacak biçimde teşkilatlandırılması bakımından 14 Haziran 1918 tarihinde Doğu Haber Ajansı üyesi olan Cosack'dan bir teklif gelmiřtir²⁷⁴. El-Cihat gazetesinde Tatar ve Gürcüler için çıkartılan kısımların az bir bütçeyle devam edilmesini istemiştir. Alman propagandasının yani Pan-Türkist ve Pan-Turanist propagandanın Kafkasya ve Orta Asya'da mutlaka devam etmesi gerektiğini savunmuştur. Neticede Alman Dışışleri Bakanlığı Cosack'ın teklifini Temmuz 1918'de kabul etmiştir. Böylece yeni çıkacak olan Tatar gazetesinin adı "Yeni Suz" (Yeni Söz) olarak kararlařtırılmıřtır²⁷⁵. Fakat teklif kabul görmesine rağmen Tatarca yeni gazetenin çıkması hemen gerçekteşmemiştir. Çünkü Tatar harflerini bulmak ve kullanmak kolay olmamıştır. Bu yüzden belli bir müddet El-Cihat gazetesinin yayınlanmasına devam edilmiştir.

Yapılan tüm etüt ve araştırmalara rağmen Herald Cosack'ın Doğu Haber Ajansı'na teklif ettiği "Yeni Söz" gazetesi kabul edilmemiştir. Gazetenin adının "Tan" olacağı hususundaki öneriler kabul edilmiştir. Yalnız bu kez de Alman Savaş Bakanlığı gazetesinin içeriğini beğenmemiştir. Gazetenin dili ve üslubu ağır ve anlaşılabilirlikten uzak olduğu için reddedilmiştir. Doğu Haber Ajansı tekrar bir gazetenin çıkartılması için çalışmalar başlatmıştır. Bu kez gazetenin içeriğinin daha sade ve anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. "Tan" adı ile hiçbir zaman bir gazete basılmazken Yana Turmus (Yeni Yol) ismiyle ve yeni bir içerik ile hazır hale getirilen gazetenin ilk sayısı 1918 yılının sonuna doğru çıkartılmıřtır²⁷⁶. Yana Turmus gazetesi de yapılan tüm çalışmalara rağmen devam ettirilememiştir.

3.9. Teşkilat-ı Mahsusa ve Alman Esir Kampları

Osmanlı Devleti, Almanya'nın elinde bulunan esirlerden haberdardı. Teşkilat-ı Mahsusa mensupları bu bağlamda Enver Paşa'nın emriyle esir kamplarına gitmiştir. Ancak Teşkilat-ı Mahsusa çalışanlarının hangi mahiyette bu kamplara gittiği hususunda net bir görüş yoktur. Bir görüşe göre Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri kampları denetlemek için gitmiştir. Başka bir iddiaya göre ise Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri, esirleri eğitmek için gitmiştir. Höpp'e göre;

Hasan Fehmi, Maliye Nazırı Cavit Bey, Milli Eğitim Nazırı Nazım Bey, Dış İşleri Nazırı Halil Bey, Fuat şerafetin, Abbas Halim, İbrahim Hakkı Paşa, Mareşal Fuat Paşa, Mehmet Talat Paşa, Gazeteci Celal Nuri, Tatar Gazeteci ve Siyasetçi Ahmet Agayev, Halim Sabit, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Arap Muhammed Farid, Muhammed Fehmi, Ali şemsi ve Ali Paşa bu kamplarda eğitimler verdiler. Mehmet Akif Ersoy'un da aynı kamplara gitmesinin ardında yatan sebep de benzerdi. Demir ve Keleşyılmaz ise İttihat ve Terakki üyelerinin ve Teşkilat-ı Mahsusa görevlilerinin bu kamplara sadece inceleme için gittiğini iddia etmektedirler²⁷⁷.

²⁷⁴ Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, s. 177.

²⁷⁵ a.g.e., s. 178.

²⁷⁶ a.g.e., s. 178.

²⁷⁷ Sarıtaş, a.g.m, s. 113-135.

Alman esir kamplarındaki Müslümanlar ikiye ayrılmıştır. Birincisi, Mağrip ülkelerden oluşan Arap kökenli esirlerdir, ikincisi de Kafkas ve Orta Asya ülkelerinden oluşan Türk kökenli esirlerdir. Anlaşılacağı üzere Almanlar, Arap kökenli esirleri eğiterek tekrar Mağrip ülkelere gönderecektir. Arap esirlerin Osmanlı Devleti safında Pan-İslamist ideoloji çerçevesinde tekrar savaşa dâhil edilmesi planlanmıştır. Böylece Mağrip ülkelerdeki İngiliz ve Fransız sömürge güçlerine karşı savaştırılarak Türk-Alman İttifakının kazanmasına katkıda bulunmuş olacaktıdır. Türk-Alman İttifakı Mağrip kökenli Müslüman esirler üzerinde yürütülen strateji hakkında bir itiraz olmamıştır. Ancak Türk kökenli esirler Türk-Alman İttifakını çıkmaza sokmuştur. Enver Paşa, Almanya'nın Türk kökenli esirleri iade etmemesi üzerine itirazını beyan etmiştir. Enver Paşa tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir:

Biz Tuttuğumuz Alman üserasını bila kayd u şart Almanya'ya veriyoruz ve Almanların bunları ne suretle kullanacaklarını sormuyoruz. Binaenaleyh Almanlar aldıkları Müslüman Tatar üserayı bize göndersinler ve bizim bunları ne yapacağımızı sormasınlar. General Losov'a bu yolda cevap verilmesini rica ederim. Bence bunların depo alaylarına tevzi olunarak bizim orduda istihdamlarında hiçbir mahzur yoktur²⁷⁸.

Türk-Alman İttifakının esirler konusunda beraber çalışarak stratejiler yürüttüğü ortadır. Ancak bazı noktalarda iki ülke arasında görüş ayrılığı olduğu görülmektedir. Almanya'nın Türk kökenli esirleri iade etmemesindeki nedenlerden bir tanesi Almanların savaş sonrası Türk kökenli esirlerle Kafkasya ve Orta Asya'da kendi propaganda faaliyetlerini devam ettirmek istemesidir. Başka bir neden de Osmanlı Devleti'nin Turan yolundaki adımlarını engellemek istemesidir. Görüldüğü üzere Almanya Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmasından sonra tesis edilecek bir Turan birliğinden ve Osmanlı Devleti'nin kuvvetlenmesinden endişe duymuştur²⁷⁹. Eğer bir Turan birliği meydana gelecek olursa Mançurya'dan Macaristan'a kadar olan devasa bir coğrafyada kültürel ve ekonomik bir birliktelik oluşacaktır ve böyle bir durumda artık Turan halkların Avrupa'nın gücünden korkmasına gerek kalmayacaktır²⁸⁰. Almanya Panturanizm hareketinin kendisini dünyanın efendisi yapacak güçte olduğunun farkındadır. Ancak Almanya Panturanizm'in bu potansiyelini Türklerin eline bırakmaktan kaçınmıştır. Böylece Almanya, Panislamizm ve Panturanizm'i sadece kendi hedeflerine ulaşmak için kullanmayı uygun görmüştür. Bu stratejiden hareketle Almanya hiçbir şekilde bir Panturanizm hareketinin kendisinden bağımsız bir şekilde hareket etmesini istememiştir²⁸¹.

Bu yüzden Almanya, Teşkilat-ı Mahsusa çalışanlarının Alman esir kamplarındaki Tatarları Osmanlı Devleti'ne iade etme hususundaki girişimlerini engellemek istemiştir. Tatarların iadesi Türk-Alman ittifakını stratejik anlamda çıkmaza sokmuştur. Almanlar esir Tatarları iade etme konusunda savaş sonrası çıkarlarını korumayı hedeflemiştir. Ancak Osmanlı yöneticileri ve esir

²⁷⁸ Demir, a.g.m.,s. 139-158

²⁷⁹ a.g.m., s. 139-158.

²⁸⁰ "Das Ist Kein Witz", **Danzers Arme-Zeitung**, (1.05.1913), s. 10-11.

²⁸¹ Vahdet Keleşyılmaz, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 21, Ocak 1998, s. 67-80.

kamplarındaki Tatarlar aynı fikirde olmamıştır. Osmanlı idaresi Tatarları emperyalist çıkar aracı görmekten ziyade din ve kan bağına dayanan duygusal bir safhada değerlendirmiştir. Tatar esirler de Osmanlı Devleti'ne karşı aynı duyguları besleyerek bir an önce İstanbul'a gitmek istemiştir²⁸². Osmanlı Devleti soydaşlarına, Osmanlı topraklarında iskân etme ve ticari faaliyette bulunma hakkı tanımıştır. Bu hususta Hakkı Paşa bir açıklamada bulunmuştur. Hakkı Paşa yapmış olduğu açıklamadaki ifadelerinde şöyle demektedir:

Meslek ve sanat erbabının Türkiye'ye yerleşmesinin kapsam ve mahiyet itibariyle cihada iştiraktan daha önemli olarak görülmesi, cihada gidenlerden gayrisinin askerî hizmete alınmayacaklarına ve Türkiye'de evlenmek isteyenlerin kendilerine hiçbir masraf gerektirmeyecek şekilde evlendirileceklerine ilişkin söz verilmiş olması kalıcı bir iskân tasarlandığının işareti ve aynı zamanda amaçlananın yalnızca savaşla sınırlı askerî bir kazanım elde etmekten ibaret olmadığına kanıtıdır²⁸³.

Görüldüğü üzere Türk-Alman ittifakı Tatar esirleri farklı bir açıdan ele alarak değerlendirmiştir. Almanya, Tatar esirleri Kafkas cephesinde çıkarlarının bir aracı olarak görünken, Osmanlı idarecileri ise Tatarları maddi ve manevi yönden değerlendirerek Panturanizm hareketinin vazgeçilmez parçası olarak ele almıştır.

3.10. Şeyh Abdürreşid İbrahim'in Panturanizm Düşüncesi

XIX. yüzyılın başından itibaren Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında Rus yayılcılığına karşı birçok Müslüman Türk şahsiyet, siyasi ve askerî mücadelelerde bulunmuştur. Bunlardan Molla Muhammed, Şeyh Şamil, Zeki Velidi Togan, Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Mustafa Kırımı vs. gibi tanınmış kişiler başta gelmektedir.

Rus yayılcılığına karşı koyan aydın, seyyah ve maceracı kişiliğiyle ön plana çıkan Şeyh Abdürreşid İbrahim olmuştur. Abdürreşid İbrahim 1857 yılında Sibiry'a da dünyaya gelmiştir. Türkmen bir aileye mensup olan Abdürreşid İbrahim, ilköğrenimi Rusya'da görmüştür. Abdürreşid İbrahim daha sonra hac vazifesi için kutsal topraklara gitmiştir. Hac vazifesi bitince de memleketine geri dönmeyerek Medine'de İslami ilimler üzerine eğitim almaya devam etmiştir. Altı yıl Medine'de kaldıktan sonra tekrar memleketine geri dönerek müderrislik hizmetinde bulunmuştur²⁸⁴.

Abdürreşid İbrahim, birçok kez farklı coğrafyalara seyahat etmiştir. Bunlardan bazıları Avrupa, Anadolu, Orta Asya ve Uzak Doğu bölgeleridir. Abdürreşid İbrahim, Orta Asya'ya üç yıllık bir seyahat gerçekleştirmiştir. Abdürreşid İbrahim, bu üç yıllık Orta Asya seyahatini Türkçü fikirlerini Türk halklarına yayarak Rus karşıtı destek elde etmek, İslam'ın yayılması, savunulması

²⁸² PA AA, R 21249, 26 Temmuz 1915.

²⁸³ Keleşyılmaz, a.g.m.,s. 67-80.

²⁸⁴ a.g.m., s. 67-80.

ve farklı bölgelerdeki vaziyetini analiz, tahkik ve gözlemlemek için gerçekleştirmiştir. Orta Asya gezisinden sonra İstanbul'a gelerek Enver Paşa ve diğer cemiyet üyeleri ile iyi dostluklar kurmuştur. Abdürreşid İbrahim'in entelektüel kişiliği onun İstanbul'da sevilmesine ve yakın dostluklar kazanmasına neden olmuştur²⁸⁵.

Abdürreşid İbrahim milliyetçi fikirlerin en gelişmiş düşünce olduğuna inanmıştır. Tüm ulusları her türlü ezilmişlik, işgal ve sömürüden kurtaran duygu ve düşüncenin milliyet fikri olduğunu savunmuştur²⁸⁶. Bu bağlamda Abdürreşid İbrahim'e göre Panturanizm hareketi Panislamizm'in tamamlayıcısıdır. Abdürreşid İbrahim'in Panturanizm'den asıl maksadı, İslam dünyasındaki tüm Müslümanları tek bir çatı altında toplamaktır. Abdürreşid İbrahim çıkartmış olduğu Teârûf-i Müslimîn dergisinde Panturanizm hareketlerinden bahsederken şu ifadeyi kullanmıştır:

Öncelikle Panslavizm ve Pancermenizm'den bahseder. Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın kurulmasında Panslavizmin; Alman birliğinin oluşmasında Pancermenizm fikrinin etkili olduğunu ifade eder. Panislamizm fikrinin ise sadece sözde kaldığı görüşündedir. Rusya'da "Müslümanlar İttifakı" teşkilatı bir ara etkili olmuşsa da Çarlık rejimi bunu sindirmiştir. Oysa bu fikir büyük bir potansiyele sahiptir. Dünyada sayıları 300 milyonu aşan Müslümanlar birlikte hareket edecek olurlarsa çok büyük bir siyasi güç oluşturabilirler. Yüz milyon kadarını Müslüman Türklerin oluşturduğu bu büyük kitleye Osmanlı Devleti'nin rehber olması gerekir²⁸⁷.

Görüldüğü üzere Abdürreşid İbrahim, Panturanizm hareketine karşı büyük bir sempati ve inanç beslemektedir. Abdürreşid İbrahim, Türklerin ve Müslümanların sömürgecilerin pençesinden kurtulmak için Panturanizm ideolojisine destek vermeleri gerektiğini savunmaktadır.

3.10.1. Abdürreşid İbrahim'in Ortak Bir Türkçe'nin Kullanması Yönündeki Düşünceleri

Panturanizm'in en önemli unsurlarından bir tanesi Türk kökenli ırkların tek bir çatı altında toplanması ve birleşmesidir. Ancak bu koca birliğin birbiriyle iletişim problemleri de dikkate alınmıştır. Çünkü bazı Türk toplulukları Türkçenin farklı lehçelerini kullanmaktadır. Bu durumda aynı kökten gelip farklı lehçeleri konuşan Türki toplulukları bir bakıma birbirleriyle iletişimi verimsiz hale getirmiş ve bu yüzden dil birliği savunulmuştur.

Abdürreşid İbrahim de Panturanizm hareketinin önündeki engellerden birinin Türkçenin ortak bir lehçesinde ittifak edilmesi suretiyle ortadan kaldırılacağını ileri sürmüştür. Panturanizm hareketinin gerçek anlamda bir harekete dönüşmesi için ilk yapılacak işin dil birliğini kurmak

²⁸⁵ Ahmet Kanlıdere, "Hilafet Merkezinde Pan-İslamist Bir Tatar Dergisi Teârûf-i Müslimîn (1910-1911)", **İslam'ı Uyardırmak**, Sayı: 2, Cilt: 1, Ekim 2018, s. 423-456.

²⁸⁶ a.g.m., s. 423-456.

²⁸⁷ a.g.m., s.423-456.

olduğunu savunmuştur. Bunun için öncelikli hedef İstanbul Türkçesi olmuştur. İstanbul Türkçesi yabancı kelimelerden arındırılarak Türk topluluklarının genel ve ortak bir dili haline getirilmesini savunmuştur. Ortak bir dilin tesis edilmesi durumunda tüm Türk kökenli toplulukların her türlü dergi, kitap ve gazeteyi takip etme şansı olacağını vurgulamıştır²⁸⁸.

Bu bağlamda Abdürreşid İbrahim, bu koca coğrafyayı ortak bir paydada buluşturmak için çalışmıştır. Tanışmanın, buluşmanın ve bir araya gelmenin zor olduğu noktalarda basın ve yayın faaliyetleri bu görevi üstlenecektir. İstanbul Türkçesinde ittifak edilmesi durumunda Panturanizm hayali bir bakıma dilin gücüyle ünsiyet kuracaktır. Böylece ırk ve kan bağı duygusal anlamda kuvvetlenip tek vücut olma yolunda kolaylık sağlayacaktır. Basın ve yayın hayatı mesafeleri kısaltacak, karşılıklı bilinçlenme, merak ve özlem ile sömürgecilere karşı birlikte mücadele etme inancı artacaktır. Bu yüzden Türkçü aydınlar dilin önemine çok dikkat etmişlerdir²⁸⁹.

3.10.2. Abdürreşid İbrahim'in Alman Esir Kamplarındaki Panturanizm Faaliyetleri ve Başarısı

Alman esir kamplarındaki Müslüman ve Türk kökenli esirlere ilgi üst düzeyde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin aydın, bürokrat ve askeri sınıfı bu esir kamplarına yakından ilgi göstermekle kalmamış ayrıca ziyaretlerde de bulunmuştur²⁹⁰. Abdürreşid İbrahim de sahip olduğu Pan-Turanist düşünceler vesilesiyle bu kamplara giderek Tatarların bu bağlamda eğitimine katkıda bulunmuştur. Abdürreşid İbrahim'in esir kamplarındaki propaganda faaliyetleri sırasında emrinde bazı elemanları olmuştur. Böylece Tatarlar üzerindeki propaganda faaliyetlerini hızlandırarak kısa sürede verim almıştır.

Abdürreşid İbrahim emrindeki memurların baş propaganda görevlisi olmuştur. Gerçekleştirilecek propaganda faaliyetlerinin içeriğini kendisinden sonra gelen Molla Âlim İdris ile belirlemiştir²⁹¹. Abdürreşid İbrahim, kampta esirlerle yakın diyalog halinde olmuştur. Haftada dört gün boyunca kampta bulunan Abdürreşid İbrahim Tatar esirlere, barakalarında ve kendi odasında özel propaganda eğitimi vermiştir. Abdürreşid İbrahim'in uyguladığı propagandalar arasında şarkı söylemek de vardır. Böylece esir Tatarların milli duygularını harekete geçirmek hedeflenmiştir²⁹².

Abdürreşid İbrahim ve Alimcan İdris'in propaganda çalışmaları kısa sürede olumlu sonuçlar vermiştir. Abdürreşid İbrahim'in Alman esir kamplarındaki propaganda eğitiminin olumlu sonuçlar vermesinden dolayı Alman yetkililer, Abdürreşid İbrahim'in Avusturya'da bulunan diğer Tatarları

²⁸⁸ a.g.m, s. 423-456.

²⁸⁹ a.g.m, s. 423-456.

²⁹⁰ Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, s. 185.

²⁹¹ a.g.e., s. 163-164.

²⁹² PA AA, R 21249, 26 Temmuz 1915.

da eğitilmesini istemişlerdir²⁹³. Böylece propaganda eğitimlerinin tümü istenilen seviyeye ulaştıncaya kadar Almanya ve Avusturya'daki esir kamplardaki Tatarların bir kısmı Osmanlı Devleti ordusunda Panturanizm uğruna savaşmayı kabul etmiştir. Abdürreşid İbrahim, 15 Ocak 1916 yazışmasında durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Evvelce arz olunduğu gibi tamamı bir tabur (1002) asker izhar olunmuş, sevk edilmek üzere dört gözle intizar olunuyor. Her gün bir hafta sonra denilmekte. Yol da açıldı bakalım. Bunları elbette bir kışlada misafir etmek icap eder. Cihat diyerek gidecekler²⁹⁴.

Tatar esirler, Panturanizm ideolojisi çerçevesinde Osmanlı Devleti tarafında savaşmayı kabul etmişlerse de Almanlar, Tatarların Panturanizm ideolojisi uğruna savaşacaklarına pek itimat etmemiştir. Çünkü Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bir kısım Tatarın İstanbul'da Ziya Gökalp ve Hamdullah Suphi tarafından Panturanizm ideolojisi etrafında eğitildiklerini ve bu eğitimin Tatarlar üzerinde bir etki bırakmadığını iddia etmiştir²⁹⁵.

Her ne kadar bu bir iddia ise de farklı Alman belgeleri bu iddiayı yalanlamaktadır. Alman esir kamplarında Tatarlara uygulanan Panturanizm propagandasının yüzde yüz karşılık gördüğü ifade edilmiştir. 1918 yılında II. Wilhelm'e yazılan gizli bir raporda Türklerin Tatarlar hakkındaki Panturanizm hedefi ile ilgili bilgi verilmiştir. Rapor Türklerin Panturanizm'in hedefini şu şekilde açıklamıştır: "Abdurreşid İbrahim, Osman Tokumbet gibi şahısların önderliğinde esir kamplarındaki Tatarlara Panturanizm ideolojisi bağlamındaki eğitimleri olumlu netice vermiştir." Propagandacıların amacı Tatarları Osmanlı Devleti vasıtasıyla Kafkasya'da kullanarak oradan da Orta Asya'ya ulaşıp bir Türk imparatorluğu kurmaktır. Alman yöneticileri Türklerin Panturanizm stratejileri üzerine II. Wilhelm'e bir rapor yazarak Türklerin bu tarz girişimlerine kesinlikle izin verilmemesi gerektiğini savunmuştur. Eğer Panturanizm hareketi gerçekleşirse Almanya açısından Kafkasya ve Orta Asya coğrafyası tamamen kapanacaktır²⁹⁶.

3.10.3. Müslüman Tatarların İadesinde Abdürreşid İbrahim'in Çabaları

Abdurreşid İbrahim'in Alman esir kamplarında yürüttüğü başarılı propaganda çalışmaları neticesinde geriye bir tek Tatarların Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi kalmıştır. Ancak Almanlar, Tatarların iadesi konusunda zorluklar çıkartmıştır. Almanlar, Osmanlı Devleti'nin savaştan sonra Panturanizm hareketiyle Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında kendi stratejilerini sekteye uğratma ihtimaline karşı Tatarların iadesinde çekimser davranmıştır. Fakat Abdürreşid İbrahim'in girişimleriyle birkaç Tatar taburunun iadesi gerçekleşmiştir. Bu konuda Abdürreşid İbrahim'in Tatarların sevkleri için çalışmış olduğu görülmektedir. Abdurreşid İbrahim, Berlin elçiliğine 24

²⁹³ PA AA, P 47, **Turanische Frage**, 1916-1922.

²⁹⁴ Mahmut Akkor, I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006, s. 193.

²⁹⁵ PA AA, R 11125, **Die Mohammedaner in Russland**, 15. Nisan 1918.

²⁹⁶ PA AA, R 11125, **Die Mohammedaner in Russland**, 15. Nisan 1918.

Nisan 1916 tarihinde gönderdiği bir yazıda Tatarların iadesi için sonuç almaya çalışmıştır. Yazılan telgrafta şöyle denilmektedir:

Üsera-yı İslâmiyenin cihada iştiraki hususunda Dersaadet'e celblerinden sarfinazar edildiğinden bu babda teşebbüsatta bulunulmaması ve Tatar ve Dağıstan ahalisinden olup... evvelce tasarruf olunan efrad sevk olunacaktır. Celb olunacak efradın şevkleri Almanya Harbiye Nezareti Kısım-ı Siyasîsi müdiriyle kararlaştırılmıştır²⁹⁷.

Abdürreşid İbrahim'in özel girişimleri neticesinde yetiştirilen Tatar esirleri Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. Osmanlı ordusuna katılan Tatarlar, Asya Taburu olarak adlandırılan birlikte görevlendirilmiştir. Asya Taburunda Osmanlı Devleti safında savaşan Tatarların göstermiş oldukları özveri ve çaba takdir edilmiştir.

3.11. Almanya Kamuoyunda ve Müslüman Esir Kamplarında Pan-İslamist Propaganda

Türk-Alman mücadelesinin yüzyıllara dayanan bir geçmişi vardır. XVI. yüzyıldan itibaren iki devlet ve millet birbiriyle kıyasıya siyasi, iktisadi ve askeri mücadelelerde bulunmuştur. Geçmişten Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte iki devlet ve toplum karşılıklı mücadelelerin getirmiş olduğu önyargı Türk-Alman İttifakına derinden yansımıştır.

XIX. yüzyılda değişen dengeler ve stratejiler neticesinde Türk-Alman ilişkileri, tarihi çekişmeleri bir kenara bırakarak diplomatik, iktisadi ve askeri işbirliği çerçevesinde hareket etmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya üçgenine karşı Türk-Alman münasebetleri gerekli ölçüde birlikte seyretmiştir. Almanya, diğer sömürge ve yayılmacı devletler safında yer alarak Osmanlı topraklarından istediği miktarda pay alamayacağını bildiğinden dolayı ters bir manevrayla Türk-Alman ilişkilerini geliştirecek bir strateji izlemiştir. Almanya'nın izlemiş olduğu stratejinin adı Panislamizm projesiydi ve bu proje ile Osmanlı Devleti üzerinden İslam dininin siyasi ve dinî kanadını kullanarak dünya hâkimiyeti politikasını gerçekleştirmenin peşinde koşmuştur²⁹⁸.

Yıllar yılı karşılıklı mücadelelere sahne olan Türk-Alman ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı'yla beraber bir ittifakın gerçekleşmesini sağlamıştır. Ancak Türk-Alman ittifakı Alman bürokrasisi tarafından kendi çıkarları doğrultusunda mantıklı görülürken kamuoyu ve Katolik Almanlar tarafından eleştirilmiş ve karşı çıkmıştır. Almanların Birinci Dünya Savaşı'nda kullanacakları Cihat Eylem planı tepkilerin yükseldiği cenahtan pek anlaşılmamıştır. Nitekim II. Wilhelm'in İslam coğrafyasına yapmış olduğu ziyaretlerin bazı amaçları olmuştur. Bu amaçlar doğrultusunda II. Wilhelm ilk önce kendi kamuoyunu daha sonra Müslüman kamuoyunu ikna etmek için ziyaretlerini gerçekleştirmiştir²⁹⁹. Alman basını Panislamizm politikasını açıkça eleştirmiştir. Panislamizm hareketinin Almanya açısından tehlikeli olacağı ifade edilmiştir. Çünkü Panislamizm

²⁹⁷ Keleşyılmaz, a.g.m., s. 67-80.

²⁹⁸ "Ägypten", *Arbeiterwille*, (1.01.1915), s. 9-10.

²⁹⁹ "Das Erwachen Des Orients", *Allgemeiner Tiroler Anzeiger*, (4.11.1914), s. 5-6.

hareketinin İslam dini kadar eski olduğunu ve Panislamizm hareketinin getireceği kuvvetin sanıldığı kadar güçlü olmayacağını ve Almanya'ya fayda sağlamayacağını iddia etmişlerdir³⁰⁰.

Bir savaşı kazanmanın ilk şartı bir devletin kendi kamuoyunun desteğini alabilmesidir. Almanya'da kendi kamuoyunu ve Katoliklerin desteğini alması gerekmektedir. Bu yüzden vakit kaybetmeden duruma hemen müdahale etmiştir. NfO'nun ikinci başkanı Schabinger İstanbul'dan Berlin'e dönerken beraberinde iki kişi getirmiştir. Bunlar Şeyh Salih Tunusi ve Mehmet Akif Ersoy'dur. Şeyh Salih Tunusi ve Mehmet Akif Ersoy, Alman kamuoyuna ve Katolik kesime cihadın ne anlama geldiğini, hangi durumlarda geçerli olduğunu, sınır ve kurallarının neyi kapsadığını, neyi kapsamadığını açıklamak için görevlendirilmiştir. Nitekim Şeyh Tunusi Almanya'ya giderken yanında kendisinin yazdığı ve Almancaya çevirdiği cihat ile ilgili bir kitap getirmiştir³⁰¹. Kitabın adı Die Wahrheit über den Glaubenskrieg idi³⁰². Eserin Türkçe adı ise Cihat Hakkında Hakikatler konu başlığıyla yayınlanmıştır. Kitabın çevirisini Schabinger yapmış fakat kitabın sonunu M. Hartmann tamamlamıştır³⁰³.

Şeyh Salih Tunusi ve Mehmet Akif Ersoy sadece Alman kamuoyunu ikna etmek ve bilgilendirmek için Berlin'e gitmemiştir. Her ikisi esir kamplarında bulunan Müslüman esirlerin Pan-İslamist propaganda eğitimine tabi tutulmasında da görevlendirilmiştir. Neticede Şey Salih Tunusi ve Mehmet Akif Ersoy, Berlin'de buldukları süre zarfında Pan-İslamist propaganda çalışmalarında hem Almanları hem de esirleri ikna etmekte başarı göstermiştir. Hatta Şey Salih Tunusi'nin bir ara Berlin'den ayrıldıktan sonra Alman hükümeti kendisini tekrar Almanya'ya davet etmiş ve çalışmalarını sürdürmesini istemiştir.

3.12. Mehmet Akif Ersoy'un Berlin Ziyaretinin Amacı

Almanya'daki Müslüman esir kamplarıyla Teşkilat-ı Mahsusa yakından ilgilenmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın seçtiği özel isimler esir kamplarında görevlendirilmiştir. Bu kişiler Teşkilat-ı Mahsusa'ya karşı sorumlu olarak görevi kabul etmiştir. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa'nın teklifini kabul eden kişilere belli miktarlarda ücret ödenmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa adına bu görevi kabul edenlerden birisi de Mehmet Akif Ersoy olmuştur. Mehmet Akif Ersoy, Almanya'da bulunan Müslüman esirlere yönelik propaganda eğitimi vesilesiyle halifeye bağlılıklarını ve sadakatlerini tazelemek ve kuvvetlendirmek için Berlin'e gitmiştir. Bir de Alman kamuoyunun ve Katolik grupların cihat propagandasına inandırılması konusunda Şey Salih Tunusi görevlendirilmiştir.

³⁰⁰ Gesa Krause, "England Und Die Panislamische Bewegung", **Pester Lloyd**, (4.11.1914), s. 11-12.

³⁰¹ Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, s. 127.

³⁰² a.g.e., s. 127.

³⁰³ a.g.e., s. 127.

Mehmet Akif Ersoy 1914 yılında Almanya'ya gitmiştir. Mehmet Akif Ersoy Almanya'da kısa bir süre propaganda faaliyetleri içerisinde bulunmuştur. 1915 yılının hemen başında tekrar İstanbul'a dönmüştür³⁰⁴. Mehmet Akif Ersoy esir kamplarını ziyaret ettiğinde esirlerin milletlere göre ayrıldığını ve camiler yapıldığını görünce bunu Osmanlı Devleti'ne kaşı bir iyilik göstergesi olarak kabul etmiştir³⁰⁵. Almanya'nın esirlere karşı yapmış olduğu iyi niyet göstergesi tabi ki siyasi taktikten başka bir şey değildir. Yukarıda da bahsedildiği üzere esirleri ayırmanın ilk amacı esirler arasında meydana gelen problemleri önlemek diğer bir amacı da İslam âlemine şirin gözükmektir. Böylece Mehmet Akif Ersoy, Alman kamplarında bulunan Türk kökenli ve diğer Müslüman esirlerin içinde buldukları durumu görmek, onları propaganda faaliyeti çerçevesinde eğitmek ve memlekete dönünce de tecrübelerini aktarmak üzere Almanya'ya gitmiştir³⁰⁶.

Berlin'deki Wünsdorf esir kampına giden Mehmet Akif Ersoy, karşılaştığı manzara ile şaşırmıştır. Almanlar Pan-İslamist propagandayı başarıya ulaştırmak için Hristiyan Avrupa'nın merkezine doğu mimarisiyle bir cami inşa etmişlerdir. Bu durum Mehmet Akif Ersoy için inanılması zor bir an olmuştur. Çünkü haç ve hilalin savaşında haçın ülkesinde hilalin var olması propagandanın gerçek yüzünü ifade etmiştir. O hatıraları, Şeyh Salih Şerif şu şekilde ifade etmiştir:

Mehmet Akif Bey, bu yabancı diyarda ve kiliseler arasında, cidden şark mimari üslubu ile itina ile inşa edilmiş cami-i şerif-i görünce, manevi vecd içinde, onun bânilerine müteşekkir ve minnettar olmuştu, Âkif Bey, Müslüman esirlere ayrı ayrı konuştu. Bunlar İslam âleminin dört bir tarafından gelen gençlerdi. Akif Bey, onlardan, hangi gayelerle harp meydanlarına sürülmüş olduklarını dinledikçe, derin bir ye'se kapılıyordu. Bir ara bana Türkçe olarak dedi ki – Bakınız... Eğer bu kadar derin ve muzlim bir cehalet olmazsa bu masum insanlar kendilerine (İngiliz ve Fransız) tarafından anlatılan şu masallara itibar ederler mi? Bizim en büyük derdimiz cahil olmak. Bütün Müslüman âleminin başlıca musâbı (isabet etmiş musibete uğramış) bu afet. Onu yenmedikçe, hiçbir ciddi ve şerefli netice elde edilmez³⁰⁷.

Şeyh Salih şaşkınlığını işte bu satırlarla dile getirmiştir. “O; Alman, İngiliz, Fransız ve Rus taraflarının Müslümanları kendi propagandalarına alet ettiklerinin farkındaydı. Bu alet olmanın tek sebebinin de cehaletten kaynaklandığını dile getirmiştir.” Mehmet Akif Ersoy da kendi devletinin çıkarları için aynı propaganda materyaliyle cevap vermek zorunda kalmıştı. Almanlar tarafından İngiliz ve Fransız cephelelerinde savaştırılan Müslüman esirler, savaş esnasında şevkleri arttırılsın diye Şeyh Salih Tunusî ve Mehmet Akif Ersoy'u ön cephelere getirerek megafonlar vasıtasıyla konuşma yaptırmıştır. Bu konuşmalar sırasında görülmüştür ki Alman saflarında savaşan Müslüman esirler daha da galeyana gelmiştir. Ayrıca İngiliz ve Fransız cephelelerinde savaştırılan diğer Müslüman esirlerde yapılan konuşmalardan etkilenerek Alman saflarına geçmiştir. Böylece İngiliz ve Fransız birliklerinde ön saflarda savaştırılan Müslüman esirler, birliklerin arka kısmına çekilerek Almanlar tarafında Mehmet Akif Ersoy'un yapmış olduğu propaganda faaliyetlerini

³⁰⁴ Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, Türkiye Diyanet İleri Vakfı, Ankara 2017, s. 25.

³⁰⁵ Yaşar Semiz, “I. Dünya Savaşı'nda Mehmet Akif”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 5, Nisan 1999, s. 237-267.

³⁰⁶ a.g.m., s. 237-267.

³⁰⁷ a.g.m., s. 237-267.

önlemek istemiştir. Megafonla yapılan irşat konuşmaları İngiliz ve Fransız cephelerinde Almanlara üstünlük kazandırmıştır.

Mehmet Akif Ersoy, Almanya’da bulunduğu dört aylık süre içerisinde yapmış olduğu gezi ve seyahatleri “Berlin Hatıraları” isimli şiirinde dile getirmiştir. Bu şiir kitabı haricinde Mehmet Akif Ersoy, Almanya’da bulunduğu süre boyunca duygu ve düşüncelerini sadece dostlarına anlatmış veya Milli Mücadele sonrası kaleme aldığı eserlerinde ifade etmiştir³⁰⁸.

Pan-İslamist propaganda bağlamında Osmanlı Devleti tarafından Almanya’ya gönderilen ilk görevli ve sorumlu kişiler olan Mehmet Akif Ersoy ve Şeyh Salih Tunusi ancak dört aylık bir propaganda faaliyetinin ardından yani 18 Mart 1915’te memlekete dönmüşlerdir³⁰⁹. Mehmet Akif Ersoy dört aylık Almanya seyahati sırasında sadece işine odaklanmıştır. Almanların kendisini lüks otellerde misafir etmek istemesine rağmen Mehmet Akif Ersoy, daha mütevazı ve makul denebilecek otel odalarını tercih etmiştir. Mehmet Akif Ersoy’un böyle bir tercihte bulunmasının nedeni ise Türk-Alman ittifakı çerçevesinde gerçekleşen sürecin masraflarını Almanya’ya yüklemek istememesinden kaynaklanmaktadır³¹⁰.

3.13. Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkasya Cephesi (1914-1918)

Birinci Dünya Savaşı’nın önemli cephelerinden biri olan Kafkas Cephesi, İttifak devletleri açısından açılması gereken kilit cephelerden birini teşkil etmiştir. Çünkü Orta Asya’ya gidecek yol Kafkasya’dan geçmektedir. İttifak devletleri bu bağlamda Çarlık Rusya’ya karşı iki Cermen ve üç Turan devleti olmak üzere beş devletle ittifak yaparak savaşmıştır. İttifak devletleri Çarlık Rusya’yı Galiçya ve Kafkas Cephesinde mağlup edip Hamburg, Bağdat, İstanbul ve Hindistan’a kadar olan devasa coğrafyayı ele geçirmenin hesapları yapmıştır³¹¹.

Bu yüzden Osmanlı Devleti’nin ordularının tüm savaş boyunca Avrupa’daki cephe ve muharebelerden uzak tutulması planlanmıştır. Böylece Orta Doğu, Arap Yarımadası, Boğazlar ve Kafkasya cephelerinde Osmanlı Devleti’nin İtilaf ordularına karşı, İttifak devletlerinin şarktaki cephe blok görevini üstlendiği bilinmektedir³¹². Birinci Dünya Savaşı, askerî harekât ve asker sayısı bakımından değerlendirildiğinde yukarıda saydığımız bölgelerdeki mücadelelerin ve yükün batı cephelerine nazaran daha ağır olduğu görülmektedir. Böylece Osmanlı Devleti savaş boyunca müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun batı cephelerinde İngiliz, Fransız ve Rus mücadelelerindeki yükünü hafifletmiştir. Nitekim Türk-Alman İttifakının gerçekleştiği ilk günlerde bu strateji değerlendirilmiş ve Osmanlı Devleti belirlenen askerî

³⁰⁸ Kon, **Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslam Stratejisi**, s. 135.

³⁰⁹ a.g.e., s. 136.

³¹⁰ a.g.e., s. 137.

³¹¹ PA AA, P 47, **Turanische Frage**, 1916-1922.

³¹² Çolak, a.g.e., s. 94.

stratejileri kabul etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti, Rusya'ya Kafkasya'dan ve İran'dan saldıracaktır, Mısır ve Irak'ta da İngiliz kuvvetlerini durduracak ve böylece müttefiklerinin batı cephesinde işini kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda Alman Genel Kurmay Başkanlığı'na göre:

...Türkiye ne kadar çok sayıda İngiliz, Fransız ve Rus askerini Orta Avrupa'dan uzak tutacak olursa, Alman orduları, savaşın sonucunu belirleyecek olan Fransız ve Rus cephesine o kadar rahat hareket etme imkânı bulacaktır³¹³...

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Kafkasya'da Rusya'ya bağlı birçok topluluk bağımsızlık için isyan etmiştir. Almanya, Kafkasya'da Rusya'ya karşı ayaklanan toplulukları tüm askeri vasıtalarla desteklemiştir. Almanya bu hamle ile Kafkasya'da Alman merkezli bir güç oluşturarak ilgi duyduğu Orta Asya'ya ulaşmak istemiştir. Almanya, Kafkasya'ya hâkim olmak için bölgede bulunan Gürcü, Ermeni, Tatar ve diğer Kafkasya halklarıyla koordineli bir şekilde çalışmalar yürütmüştür. Ancak Almanya Kafkasya'daki organizasyonunu Osmanlı Devleti ile yapmak zorunda kalmıştır³¹⁴. Almanya, Kafkas bölgesine Almanya ve Avusturya esir kamplarında yetiştirilen Tatarları getirmiştir. Panturanizm ideolojisi ile yetiştirilen Tatarlar bölgede Almanya'nın önderliğinde Rusya'nın Sibirya ile olan demir yollarını patlatarak iletişimini kesmiştir. Ayrıca Almanlar, Tatarları örgütleyerek Rusya'nın iç bölgelerinde küçük çaplı eylemler düzenlemiştir. Fakat bu eylemler sadece bölgede karışıklık çıkartmak için yapılmıştır³¹⁵. Örneğin, Moskova basını Orta Asya'da meydana gelen çatışmalarla ilgili haberler yapmıştır. Moskova basınının haberine göre Taşkent'te Bolşevikler ile Türkler arasında bir çatışma çıkmıştır ve toplamda beş yüz kişi hayatını kaybetmiştir. Alman Genelkurmay'ı da Taşkent'te olup bitenler hakkında haberdar olup Taşkent, Kazan ve Buhara'ya Panturanizm propagandası ile yetiştirilmiş Türkleri göndermiştir. Alman Genelkurmayı, bu Türkler aracılığıyla bölgedeki Alman menfaatlerini Bolşeviklere karşı savunacağını rapor etmiştir³¹⁶. Görüldüğü üzere Almanya Orta Asya'daki gelişmeleri yakından takip ederek bölgedeki çatışmaları körükleyerek Bolşevikleri etkisiz hale getirmenin peşinden koşmuştur.

Türk-Alman ittifakı içerisinde Almanya, Kafkasya ve Orta Asya'da savaşın seyrini değiştirecek başka hamleler de yapmıştır. Almanya, Kafkasya bölgesinde Rus ve İngiliz birliklerini mağlup etmek için İran ve Afganistan Emirlikleriyle iletişime geçerek askerî destek istemiştir. Almanya bu hususta İran ve Afganistan'a savaş sonrası bir takım vaatlerde bulunmuştur. Almanya, İran ve Afganistan'a savaş sonrası bağımsızlıklarını tanıyacağını, silah ve mühimmat desteği

³¹³ a.g.e., s. 94.

³¹⁴ PA AA, R 11125, **Die Mohammedaner in Russland**, 15. Nisan 1918.

³¹⁵ Fischer, a.g.e., 127.

³¹⁶ PA AA, R 11125, **Die Mohammedaner in Russland**, 15. Nisan 1918.

vereceğini beyan etmiştir³¹⁷. Ancak Almanya her iki ülke ile giriştiği diplomatik temaslarda başarı elde edememiştir.

Kafkasya cephesinde Almanların belirlemiş olduğu askeri harekâtlar çerçevesinde hareket edilmiştir. Ancak Kafkas Cephesinde ilk saldırı Rus orduları tarafından gerçekleştirilmiştir. Rus ordularının ilk saldırısı 1 Kasım 1914 tarihinde başlamıştır. 1914 yılında başlayan Rus mücadeleleri Sarıkamış harekâtının yapıldığı güne kadar çok önemli mücadelelere sahne olmuştur³¹⁸.

Güneydoğu Anadolu'da Ruslar tarafından işgal edilen bazı şehirler 10 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı orduları tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucunda geri alınmıştır³¹⁹. Ancak Kafkas Cephesi'nin başlangıcı kış ayına denk gelmiştir. Doğu Anadolu'nun ağır ve şiddetli kış şartlarının yanında bir de Osmanlı ordusunun kılık kıyafetinin bu zorlu kış şartlarına uygun olmaması berberinde trajik hadiselerin yaşanmasına neden olmuştur. Sarıkamış harekâtı sırasında meydana gelen mücadelelerde Türk ordusu ağır darbeler almış ve birçok asker Ruslar tarafından esir alınmıştır. Türk ordusu Sarıkamış'ta mağlup olmuş ve Ruslardan daha önce geri alınan yerler tekrar kaybedilmiştir³²⁰.

Sarıkamış Harekâtının başlamasıyla Almanların kendi çıkarları doğrultusunda beklentileri olmuştur. Almanlar, Kafkas cephesinde mümkün mertebe Türk ordusunun Rus ordularını oyalamasını beklemiştir. Böylece Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun batıda yükü hafifletilmiş olacaktır³²¹. Ancak doğu cephesinde Türk-Alman ittifakı her ne kadar İtilaf devletlerinin gücünü Avrupa cephelerinden uzak tutmayı başarmışsa da istenilen zaferler elde edilmemiştir. Bunda Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasının payı büyüktür. Binlerce kilometre karelik coğrafyaya gerekli ulaşım ve altyapı çalışmalarını sağlayamadığından ötürü cephelere askeri bilgi ve lojistik destek verecek güçte olamamıştır.

3.14. Türkistan'ın 1916-1917 Yılları Arasında Rus Hükümeti'ne Karşı İsyanı

Türkistan isyanının arka planına bakıldığında XIX. yüzyılın başından itibaren Rus yayılcılığının Orta Asya coğrafyasında kıyımlar yaparak sömürgeleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu dönemde Rusya, Türkistan coğrafyasında Türklerin en verimli arazilerini ellerinden alarak bir kısım Türk ahaliyi İran'ın kuzeyine göçe zorlamıştır. Orta Asya'da Rusya'nın Türkistan ahalisini ağır vergi yükümlülüğüne tabi tutması ve Türklerin kendi anavatanlarında ikinci

³¹⁷ Fischer, a.g.e., s. 126.

³¹⁸ Mevlüt Yüksel, "I. Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İlk İşgal Günleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 15, Sayı 37, Şubat 2010, s. 259-287.

³¹⁹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 6. Baskı, TTK, Ankara 2014, s. 444.

³²⁰ a.g.e., s. 444.

³²¹ Tuncay Öğün, *100 Soruda Sarıkamış Harekâtı*, Rumuz Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 64.

sınıf muamelesi görmesi Türkleri en çok rahatsız eden konular olmuştur. Bir de buna Birinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu sorumluluklar da eklenince Türkistanlı Türkler, Rusya idaresine karşı ayaklanmıştır.

Türkistan'da Kırgız ve Kazak Türkleri 1834 yılından itibaren Rus ordusuna dâhil edilmemiştir. Bu durum Kırgız ve Kazak Türkleri tarafından bir imtiyaz gibi algılanmıştır³²². Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Rusya savaş sırasında kaybettiği askerlerini Kırgız ve Kazak Türklerinden telafi etme yoluna gitmiştir. Rusya, 25 Haziran 1916 tarihli bir emirle seferberlik ilan ederek 19 ile 43 yaş aralığındaki tüm Kırgız ve Kazak erkeklerini cephelere çağırmıştır³²³.

Türkistan ahalisinin Rusya'nın ilan etmiş olduğu seferberliğe karşı ilk tepkiler isyan mahiyetinde olmamıştır. Türkistan ahalisi ilk önce Rus hükümetinden seferberliğin kaldırılmasını, Türkistan'ın artık bir Rus sömürgesi olarak görülmemesi gerektiğini ve Türkistan'ın Rus idaresi karşısındaki konumunun eşitlik temeline göre temsil edilmesiyle ilgili taleplerini bildirmiştir. Rus hükümeti Türkistan ahalisinin taleplerini dikkate almamıştır. Bu yüzden de Türkistan ahalisi Panislamizm ve Panturanizm ideolojisi bağlamında Rus hükümetine karşı isyan etmiştir³²⁴.

Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Rusların Türkistan bölgesinde takip ettiği Türkleri askerlikten muaf tutma politikasından vazgeçtiği görülmüştür. Türkistan bölgesindeki Türkler savaş sırasında geri hizmet amaçlı kullanılmak üzere bir emirle orduya alınmıştır. Neticede Türkistan halklarından “işçi taburu” denilen birlikler meydana getirmişlerdir. Ancak Türkistan halkı Rus idaresinin almış olduğu kararın karşısında durarak isyan etmiştir³²⁵. 1916 Türkistan isyanı Orta Asya bölgesinin neredeyse tamamını kapsamıştır. Türkistan isyanı Rus ordularının müdahaleleriyle bastırılmıştır³²⁶.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkistan'da Türk ülküsü tekrar yeşermiştir. Savaşın başlamasından sonra Türkistan'ın çoğu şehrinde insanlar toplanmıştır. Çünkü pek yakında Türklerin Orta Asya'da kendi milli devletlerini kuracaklarını hayal etmişlerdir. Fakat Türkistan isyanının seyri Türkistan halklarının lehine gelişmemiştir³²⁷.

³²² Kurat, a.g.e., s. 450.

³²³ Nadir Devlet, **Millet ile Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi**, 1. Baskı, Başlık Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 110.

³²⁴ “Russisch-Asian“, **Monatsschrift für den Orient**, (1.01.1917), s. 150-151.

³²⁵ Kurat, a.g.e., s. 450.

³²⁶ Ercan Çelebi, “Türkistan Milli Mücadelesi: Sovyet Tarih Görüşü Bakımından Bir Değerlendirme”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 4, Aralık 2019, s. 1916-1940.

³²⁷ Selda Yılmaz Vurgun, “1916 Türkistan İsyanı”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 40, Kasım 2016, s. 315-325.

3.15. Anadolu ve Orta Asya Türklerinin Diplomatik İlişkilerinin Gelişimi

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler geride bıraktıkları soydaşlarını unutmamıştır. Anadolu ve Orta Asya Türkleri arasındaki iletişim XI. yüzyıldan itibaren zayıflamış olsa da asla kopmamıştır. Türkler arasındaki ilişkiler iktisadi faaliyetlerden ziyade siyasi ve sosyal çerçevede gerçekleşmiştir. XIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Türkleri ile Orta Asya'daki soydaşları arasındaki münasebetler artmıştır. Diplomatik gelişmelerin yaşanmasına neden olan etkenler arasında Rus, İngiliz ve Çin işgalleri olmuştur.

Rusya denizlerde İngilizlere karşı üstünlük sağlayamadığından Orta Asya coğrafyasına yönelmiştir. İngiltere'de Rusların yayılcı politikaları neticesinde Hindistan sömürmesine zarar vereceğinden endişelenerek Afganistan'a kadar ilerlemiştir. Çin de Rusların yayılcılığına karşı önlem almak için batı sınırında yer alan Doğu Türkistan'ı işgal ederek Ruslara karşı bir tampon bölge oluşturmuştur.

Orta Asya'da meydana gelen bu siyasi, iktisadi ve askeri faaliyetler neticesinde Türk ahali zor zamanlar yaşamıştır. Orta Asya Türkleri içinde buldukları sıkışık durumdan kurtulmak için Osmanlı halifesine yönelmiştir. Türkistan hanlıkları mektuplar ve elçilerle Osmanlı halifesinden yardım dilemiştir³²⁸. Orta Asya'da Türklere yöneltilen tehditler yüzünden Anadolu ve Orta Asya Türkleri arasındaki diplomatik ilişkiler tırmanmaya başlamıştır.

3.15.1. Orta Asya Türklerinde Milli Duyguların Gelişmesi

XIX. yüzyılın başından itibaren Çarlık Rusya, Orta Asya topraklarında diğer bir deyişle Turan topraklarında sürekli bir ilerleme kaydetmiştir. Çarlık Rusya Birinci Dünya Savaşı'na kadar Turan topraklarında Türklere karşı acımasızca bir politika takip ederek Türklerin nüfusunu azaltmak ve yurtlarından sürmek için birçok yöntem uygulamıştır. Çarlık Rusya'nın Turan topraklarında uyguladığı Ruslaştırma politikası karşısında Türkler, kendi dini ve milli benliklerini korumuştur³²⁹. Nitekim Çarlık Rusya'nın Türkler üzerindeki baskısı en sonunda bir isyana dönüşmüştür.

Çarlık Rusya'da Panturanizm ideolojisi ilk olarak 1905 ihtilaliyle gerçekleşmiştir³³⁰. Rusya Türklerinde milliyetçi duyguları mayalayan aydınlar arasında Yusuf Akçura, İsmail Gaspiralı gibi üst düzey aydınlar bulunmuştur. Bu aydınların Rusya Türkleri arasındaki faaliyetleri neticesinde Orta Asya'daki Türkler Osmanlı Devleti'ne karşı daha fazla sempati duymuştur. Türkistan'da yeşeren yeni milli duygular sayesinde Çarlık Rusya'ya karşı daha düşmanca bir duruş

³²⁸ Mehmet Saray, "Osmanlı Devleti'nin Batı Türkistan Siyaseti", *Tarih Dergisi*, Sayı: 37, Temmuz 2011, s. 291-296.

³²⁹ PA AA, P 47, *Turanische Frage*, 1916-1922.

³³⁰ PA AA, P 47, *Turanische Frage*, 1916-1922.

sergilemesine neden olmuştur. Böylece Türklerin milli duyguları ve hisleri kendisini göstermeye başlamıştır³³¹.

Orta Asya'daki Türkler için milli şuurun harekete geçtiği, her türlü tehlike ve fedakârlığı göze alan Panturanizm dönemi başlamıştır. Orta Asya Türkleri artık gözünü ve kulağını Anadolu'ya çevirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu dikkat daha da artmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Almanya, Rusya'ya savaş ilan etmiştir ve böylece Rusya da savaşa dâhil olmuştur³³². Hatta Almanya'nın Rusya'ya karşı elde etmiş olduğu başarılar Türkistan'da coşkuyla kutlanmıştır. Türk-Rus savaşının başlamasıyla Orta Asya'da savaşın seyri daima takip edilmiştir. 18 Mart 1915 Çanakkale deniz zaferiyle beraber Orta Asya Türklerinde ümit ve heyecan artmıştır. Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya da Orta Asya Türklerine yakın ilgi duymuştur. Savaş esnasında Rus ordusu tarafından esir alınan Türk askerlerine Türkistan halkı yardım etmiştir. Özellikle bazı Orta Asyalı Türkler hayatlarını tehlikeye sokarak Türk askerlerinin Rus esir kamplarından kurtulmasına yardımcı olmuştur³³³.

3.15.2. 1916 Türkistan İsyanında Türk-Alman İttifakının Pan-Turanist Politikası

Birinci Dünya Savaşı ile beraber Osmanlı Devleti'nin, Kafkas Cephesi'nden büyük beklentileri olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti son yıllarda önemli derecede toprak kaybetmiş ve devlet bu toprak kaybedişlerine bir son vermenin peşinden koşmuştur. Osmanlı Devleti Kafkas Cephesini Panturanizm çerçevesinde değerlendirmiştir. Ayrıca Doğu Anadolu'da hâkimiyetin sürdürülmesi, İslam dünyasının liderlik vasfını devam ettirmek, Kafkasya ve Türkistan'daki Türkleri Panturanizm çatısı altında toplamanın hesaplarını yapmıştır³³⁴.

Orta Asya'daki Müslüman Türklerdeki milli şuurun gelişmesi, Osmanlı Devleti ve Almanya için hayati önem taşımıştır. Panturanizm hareketlerinde görülen olumlu tepkilerin müttefik devletlere stratejik kolaylık sağlayacağı umut edilmiştir. Zaten Türk-Alman İttifakının ortak gayelerinden bir tanesi de Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasına Pan-İslamist, Pan-Türkist ve Pan-Turanist hareketleri kullanarak Rusya'yı saf dışı bırakmaktır. Bu yüzden Rus idareciler böyle bir Pan-Turan hareketinin Rusya genelinde genel bir devrime işaret edeceğinin ve Çarlık Rusya'nın devrilmesine neden olabileceğinin farkında olmuşlardır³³⁵.

Bu nedenle 1916 Türkistan isyanı Rusya tarafından farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Ruslara göre Türkistan isyanı kendi başına ve dış etkenlerden bağımsız bir

³³¹ Kurat, a.g.e., s. 451.

³³² Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, "Birinci Dünya Savaşının Kazakistan'a Etkileri", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 35, Temmuz 2018, s. 103-120.

³³³ Kurat, a.g.e., s. 451.

³³⁴ Aydın ve Öztürk, a.g.m., s. 469-504.

³³⁵ PA AA, P 47, **Turanische Frage**, 1916-1922.

şekilde başlayan bir isyan değildi. Ruslar, 1916 Türkistan isyanında Türk-Alman ittifakının bir parmağı olduğunu düşünmekteydi. Ruslar bu isyanın Pan-Turanist milliyetçi bir ayaklanma olduğunu iddia ediyordu³³⁶. Ancak her ne kadar Türkistan isyanı kendi içerisinde milli bir diriliş olarak gerçekleşmiş olsa da Türk-Alman İttifakı isyanı desteklemekten geri kalmamıştır.

XX. yüzyıldan itibaren Orta Asya Türk halklarında milliyetçi bilinç gelişerek artmıştır. 1916 Türkistan isyanında Ceditçi aydınların etkisi inkâr edilemez. Rus hükümeti Türkistanlı Türkleri Birinci Dünya Savaşı'nda orduya dâhil etmek istemiştir. Ceditçiler Türkistan halkının hak ve özgürlüklerini Rus idaresine karşı savunmuştur. Rus idaresinin tüm taleplere kayıtsız kalması neticesinde Ceditçiler 1916 Türkistan isyanını desteklemiştir³³⁷.

Ceditçiler milli bilincin oluşmasında katkıda bulunmuş ve Osmanlı Devleti'nde milliyetçi kanadı temsil eden Jön Türklerin fikirlerinden etkilenmiştir. Bundan dolayı Ceditçiler de Pan-Turanist hareketlere yönelmiştir. Böyle Ceditçiler de Türkistan'da gizli dernekler kurarak teşkilatlanmıştır³³⁸. Osmanlı Devleti'ndeki gizli dernekler Türkistan'da kurulunca bu dernekler isyanın örgütlenmesinde önemli görevler yapmıştır.

Türkistanlı Türkler, Türk-Alman ittifakına sempati ile baktıkları için Ruslara karşı birlikte hareket etmiştir. İsyanın başlamasıyla beraber Almanya hemen Kafkasya ve Orta Asya'da Türkleri Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri aracılığıyla silah, mühimmat ve para desteğiyle teşkilatlandırarak Rusya'ya karşı isyanda teşvik etmiştir³³⁹. Ayrıca Alman casusları da Teşkilat-ı Mahsusa görevlilerinden bağımsız bir şekilde bölgede faaliyet yürütmüştür. Bu hususta dönemin Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin, Almanların Türkistan'daki girişimleri hakkında şu bilgileri vermiştir:

Dün General Pokotillo benim yanımdaydı. Kendisi kısa zaman öncesine kadar Türkistan'daydı ve orayı iyi etüt etmişti. Onun ifadesiyle orada durum ciddi, yönetim kötü ellerdeydi. Alman casuslar her yerde faaliyette. Esirler zıvanadan çıkmış. Türkistan Askeri Bölge Kumandanı M. F. Marston bitmiş. Sir-Derya Bölgesi savaş valisi Galkin her gün sarhoş, Semerkand Valisi Likotin kör, Fergana Valisi Gippius yerinden kıpırdamıyor. Hazar Ötesi Valisi en hafif ifadeyle iradesiz. Semireç Valisi Folbaum içlerindeki en iyisiymiş. Özel kalem müdürü Efremov– ki tüm işleri o yürütür- çok şüpheli ve işleri de temiz bir şekilde yapmıyor. Genel Valinin yardımcısı Erofeyev çok hazırlıksız / tecrübesiz. Tam da Pokotillo Vasilyev'in genel valiye iyi bir yardımcı olacağını söylediği sırada kumandan 6. Kolordudaymış. O, Türkistan görevinden başışlanmayı isteyecek olan Tseyl'den erken davranmıştı. İkisinin eşleri kardeştir. Pokotillo'nun dediğine göre, Tseyl, Buhara sınırından geçen yolun yapım işi sırasında iki yüz bin ruble çalmıştı. Alçak yönetim rüşvet yiyor, halk ise köle³⁴⁰.

³³⁶ Vurgun, a.g.m., s. 315-325.

³³⁷ a.g.m., s. 315-325.

³³⁸ a.g.m., s. 315.325.

³³⁹ Georgeon, a.g.e., s. 82

³⁴⁰ Muhammet Şen ve Ferdi Çiftçioğlu, "Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Türkistan İzlenimleri (1916)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 17, Ekim 2018, s. 181-209.

Görüldüğü üzere isyan sırasında Ruslar, Türkistan bölgesinde aşayış ve kontrol bakımından güçlükler yaşamıştır. Almanya, Türkistan'daki istikrarsız ortamı kullanarak kendi siyasetine yön vermek istemiştir. Alman casusları ortamın karışıklığından istifade ederek Türkleri teşkilatlandırarak organize etmiştir. Her ne kadar Almanya esir Tatarları Osmanlı Devleti'ne iade etmekten çekinmiş olsa da Kafkasya ve Orta Asya siyasetinin yol katedebilmesi için bir kısım Tatarı iade etmeyi göze almıştır. Sözgelimi Almanya da Abdürreşit İbrahim tarafından Wünsdorf'ta Pan-Turanist ideolojiyle yetiştirmiş olan "*Asya Taburu*" Türkistan sahasına sürmüştür. Böylece Asya Taburu, Türkistan isyanına doğrudan katkı sağlamıştır.

3.16. 1917 Ekim İhtilali

Çarlık Rusya'sında ilk defa 1905 Rus-Japon savaşı sırasında ihtilal olmuştur³⁴¹. 1905 yılında Vilademir Lenin, ihtilale giden yolu açmıştır. 1917 yılında Lenin, halkı ihtilale götürürken sloganı, "*ekmek, barış, özgürlük*" olmuştur. Ancak 1905'teki ilk ihtilal denemesinde halk iradesi önemli rol oynarken 1917'deki ihtilalin siyasi yönü ağır basmıştır.

Ocak 1917'de "Kanlı Pazar" gününün yıl dönümünde yapılan gösteriler, Petersburg'da belli bir süreden beri devam eden gıda problemine tepkiye ve savaş karşıtı protestolara dönüşmüştür³⁴². Rus halkı temel gıda ihtiyaçlarının giderilmesi için Çarlık rejimini protesto etmek için toplanmışken protestolar ihtilale dönüşmüştür. 25 Ekim 1917 tarihinde geçici hükümet yönetimi bırakmak zorunda kalmıştır. Nedeni ise Petersburg'da meydana gelen Bolşevik devrimidir. Böylece Vilademir Lenin Bolşevik Rusya'nın temellerini atmıştır³⁴³.

3.16.1. Rusya İhtilallerinin Müslüman Türklere Etkisi

XX. yüzyılın ilk başında Rusya'da görülen iki devrimin de Rusya Türklerine bir takım getirileri olmuştur. 1905 devriminin Türklere en önemli etkisi siyasi ve sosyal statülerini bir nebze de olsa kuvvetlendirmek olmuştur. Türkler, Devlet Duma'sına kabul edilerek siyasi sahada aktif rol almaya çalışmışlardır. Siyasi faaliyetlerin getirmiş olduğu güç sayesinde Türkler, milli bilincin ve iradenin güçlenmesi için ana dilde gazete, kitap ve dergiler basmıştır. Fakat devrimler Rusya Türkleri arasında farklı etkide gelişmiştir. Örneğin Türkistan, Kafkasya ve Kırım Türkleri arasında dini ve milli bilinç aynı ölçüde gelişmemiştir.

Türkistan'da meydana gelen siyasi gelişmelerin kısır kalmasının başlıca sebepleri aydınların yetersiz olması ve Türk emirlerinin Rus hükümeti tarafından birbirine düşürülerek birlik ve

³⁴¹ Yunus Ekici, "Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Mart 2020, s. 125-143.

³⁴² Kurat, a.g.e., s. 455.

³⁴³ Vasif Qafarov, "Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 2, Sayı: 3, Nisan 2008, s. 139-151.

beraberliğin engellemesidir. Bu şartlar altında Türkistan'daki Pantürkizm ve Panturanizm faaliyetleri istenilen düzeyde hissedilmemiştir. Ancak Azerbaycan, Kırım ve İdil-Ural bölgesinde Pantürkizm ve Panturanizm atılımları Türkistan'a nazaran ileri seviyede olmuştur. Bu üç bölgenin Rusya'ya daha yakın olması, Azerbaycan'ın da Osmanlı Devleti'yle daha sıkı bağları bulunması nedeniyle milliyetçi fikirlerin gelişmesi kolaylaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Rusya'da baş gösteren ihtilal neticesinde Rus Çarlığı sona ermiş ve dünya savaşında tüm dengeler değişmiştir³⁴⁴. Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen ihtilal XX. yüzyılın en önemli hadiselerinden biri olmuştur. Rus orduları devrimden hemen sonra Birinci Dünya Savaşı'nda hazır bulunan orduları geri çekme kararı almıştır. Rus ordularının geri çekilmesi, savaşın gidişatına da önemli derecede etki etmiştir. "Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan arasında 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Barış Antlaşması imzalamıştır³⁴⁵," Böylece Rusya savaş öncesi işgal ettiği topraklardan geri çekilmiştir.

Bolşevik ihtilalinin gerçekleşmesiyle birlikte Çarlık Rusya'nın sömürgesi olan tüm halklar bağımsızlık için ümitlenmiştir. Kafkasya ve Türkistan'daki Türkler arasında da bağımsızlık için büyük ümitler yaşanmıştır. Ancak Bolşevikler iktidara geldikten sonra Kafkasya ve Orta Asya'da yeni politikalar takip etmişlerdir. Bolşevikler, Rus coğrafyasında yaşayan Rus olmayan milletlere eşitlik hakkı tanıyacaklarına dair açıklamalar yapmıştır. Nitekim Lenin 1918 yılında yapmış olduğu deklarasyonda Rus olmayan halklara muhtariyet verileceğini söylemiştir³⁴⁶. Yayınlanan bu deklarasyonla birlikte Rusya halklarının özgürlüğü, egemenlik hakları, din ve vicdan hürriyeti, tüm etnik grupların iktisadi faaliyette bulunması gibi birtakım vaatler verilmiştir. Lenin'in:

Ey Rusya Müslümanları, Ey Volga (İdil) ve Kırım Tatarları, Ey Sibiryaya ve Türkistan Kırgızları-Kazakları, Ey Kafkasya Tatar Türkleri (Azerileri) ve Ey Kafkasya Çeçenleri (Çeçen ve Çerkezleri)! Bu saniyeden itibaren sizin dünyalarınız, ulusal ve kültürel kurumlarınız her türlü karışma ve saldırıdan uzaktır. Ulusal yaşamınızı özgürce düzenleyiniz. Size bu hakkı veriyoruz³⁴⁷.

Şeklinde vaatlerde bulunduğu ifade edilmektedir. 1917 Ekim Devrimi, Rusya Türkleri için yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Rus inkılâbından sonra Türkistan Müslümanları hızla teşkilatlanmaya başladılar. İnkılaptan sonra Türkistan'da şu cemiyetler kuruldu: Şurây-ı İslam, Ulema Cemiyeti, Turan Ticaret Cemiyeti, Dihkanlar Cemiyeti, Türk Ocağı, Muallimler Cemiyeti, Talebeler Cemiyeti ve Ameleler Cemiyeti³⁴⁸. Yeni kurulan cemiyetlerle beraber Türkler, medeni seviyelerini yükseltmek ve bağımsızlıklarını elde etmek için mücadele

³⁴⁴ Aydın ve Öztürk, a.g.m.,s 469-504.

³⁴⁵ Zehra Aslan ve Yeliz Usta, "Dış Basın ve Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Brest Litovsk'tan İngiliz İşgaline "Batum" (Haziran 1918-Ocak1919), **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 22, Mayıs 2017, s. 73-90.

³⁴⁶ Aysel Erdoğan, "Sovyet Rusya Rejiminin Türkistan Halklarına Yönelik Asimile Politikası", **Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, Aralık 2018, s. 251-269.

³⁴⁷ a.g.m., s. 251-269.

³⁴⁸ İsrail Kurtcephe, "Teşkilat-ı Mahsusa Belgelerine Göre 1917 Rus İhtilali Sırasında Türkistan", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 12, Şubat 1993. s. 393-409.

etmiştir. Ancak Çar Hükümeti ile Rus demokrat hükümeti arasında bir fark göremeyen Türkler, milli teşkilâtlarını birleştirmek gereğini duydular³⁴⁹. Böylece millî, dinî ve medenî işlerini kendi ellerine almak için şehirlerde ve kazalarda “*Şurây-ı İslâm*” adıyla milli şuralar kurdular³⁵⁰.

Türkistan’da kurulan bu cemiyetler sadece Müslümanları birleştirmek, eğitim seviyelerini yükseltmek, dinî hassasiyetlerini pekiştirmek için kurulmamıştır. Türkistan’daki tüm Türk kökenli insanları Panturanizm çatısı altında toplamak için girişimlerde bulunmuşlardır³⁵¹. Şura temsilcileri anlaşılacağı üzere sadece Müslüman Türklerle ilgilenmemiştir. Orta ve Kuzey Asya’yı Panturanizm çerçevesinde ele alarak birtakım faaliyetler peşinden koşmuşlardır. 1917 yılında Petersburg’da toplanan Şura temsilcileri Hristiyan Yakut, Kalmuk ve Buryat’ların liderleriyle buluşup Panturanizm ailesi hakkında konuşmuşlardır³⁵².

Orta Asya Türkleri yeni Rus yönetimi altında dini ve milli kimliklerini daha iyi şekilde koruma ve ifade etme şansı bulacaklarını hesap etmişlerdir. Ancak yeni Rus yönetimi milliyetçi ideoloji ve hareketlere karşı olmuştur ve Türkleri yaşadıkları bölgelerden daha uzak yerlere sürgün etmişlerdir. Böylece Türk kökenli unsurlar kitlesel sürgünlerle memleketlerinden uzaklaştırılmışlardır³⁵³. Bolşevik yönetimi Orta Asya ve Kafkasya’nın etnik ve dini vaziyetini göz önünde bulundurarak Türk kökenli halkların bir Panturanizm hareketine kalkışmalarını önlemek için bu insanları sürgüne tabi tutmuştur³⁵⁴.

Bolşevikler devrimden sonra Sovyet tipi insan modeli oluşturmak için çalışmıştır. Bu konuda da Sovyetler Birliği Müslüman Türkleri, Sovyet ideolojisine uygun görmeyerek asimile faaliyetlerine girişmiştir. Bolşevik Rusya, Orta Asya’da sadece Türk kökenli insanları sürgün etmemiştir. Sürgünlerden başka Türk kökenli insanların dini, kültürel ve milli bilincini de hedef alan yok etme faaliyetleri de takip etmiştir³⁵⁵. Bolşeviklerin Türkleri hedef kitle olarak görmesindeki en temel neden Türklerin maddi ve manevi değerlerini Sovyet insan modeline engel olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır³⁵⁶.

Özellikle Türkistan’da yaşayan Türkler Sovyet baskısı ve zulmü karşısında büyük zorluklar yaşamıştır. Türkistan ahali Komünist baskısından kendi başlarına kurtulamayacaklarının farkına varmışlardır. Bu yüzden de Türkistanlı Türkler, Osmanlı Devleti’ne başvurmaktan başka çare görmemiştir. Türkistanlı Türkler peş peşe Osmanlı Devleti’ne heyetler göndererek vaziyetlerini

³⁴⁹ a.g.m., s. 393-409.

³⁵⁰ a.g.m., s. 393-409.

³⁵¹ Devlet, a.g.e., s. 76.

³⁵² a.g.e., s. 76.

³⁵³ Fahri Sakal, “Çarlık ve Sovyet Rusya’sının Karadeniz-Hazar Havzalarında Bir Güç Dengesi Faktörü Olarak Kurguladığı Demografi Politikaları”, Ed.: Mehmet Okur vd., **I. Dünya Savaşı’nda Karadeniz ve Kafkasya Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler**, 1. Baskı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2017, s. 441-451.

³⁵⁴ a.g.m., s. 455.

³⁵⁵ Erdoğan, a.g.m., s. 251-269.

³⁵⁶ a.g.m., s. 251-269.

açıklamıştır. Orta Asya'dan gelen her heyet Enver Paşa'nın huzuruna çıkmıştır³⁵⁷. Görüşmelerin içeriği, Türkistan'da Türklerin Ruslar karşısında askerî bakımdan zayıf olmaları ve bu nedenle asimilasyona tabi tutulduklarıyla ilgili olmuştur. Gelen heyetler Osmanlı Devleti'nden Türkistan'a sahip çıkmasını istemiş ve Türkistan'ı Rus esaretinden kurtarıp milli teşkilatların oluşturulması gerektiğini savunmuştur. İstanbul'a gelen heyetlerin ifadelerine göre, "Türkistan'da top ve mitralyöze karşı çakı ile hücum edecek cesaret, hürriyet ve milli haysiyeti korumak uğrunda akacak deryalarca kan vardı. Fakat o cesareti tahrik edecek, o kurban olacak kanları yerinde akıtacak bir el yoktu. Böyle bir el bulunursa Türkistan kurtarılmakla kalınmaz, aynı zamanda Panturanizm hedefi gerçekleşmiş olurdu³⁵⁸."

Neticede Rusya'da yaşayan Müslüman Türkler görmüştür ki Bolşevikler, Türklere karşı yüzyıllardır devam eden asimilasyon politikalarını hiç ara vermeden sürdürmeye çalışmışlardır. Aradaki tek fark isim değişikliğinden ibarettir. Devrimden önce Rus Çarlığı, devrimden sonra Sovyetler Birliği ismini taşıması Türkler açısından pek de bir değişikliğin olmadığını göstermiştir.

3.17. Brest Litovsk Antlaşması Esnasında Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin Takip Ettiği Pantürkizm ve Panturanizm Politikasından Tedirginlik Duyması

Haziran 1914 yılında fiilen başlayan Birinci Dünya Savaşı dört yıl gibi uzun bir süre devam etmiştir. Savaşın en yoğun yaşandığı cephelerden biri Kafkas Cephesi olmuştur. Ruslar, Türk-Alman İttifakını zor duruma sokarak Kafkas coğrafyasında ilerlemeyi başarmış ve Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu topraklarını işgal etmiştir. Ancak Kafkas Cephesi'nde savaş şiddetli bir şekilde devam ederken Rusya'da meydana gelen 1917 Ekim İhtilali, Birinci Dünya Savaşı'nın kaderini değiştirmiştir. Ekim ihtilaliyle birlikte Rus Çarlığı tarihe karışmış ve yerine geçici hükümet kurulmuştur. Ancak Bolşevik ihtilali geçici hükümeti ortadan kaldırmıştır. Yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin yapmış oldukları propaganda sonucunda Rus ordusu cepheyi terk etmiştir. Sonuç olarak uzun süren barış görüşmelerinden sonra Müttefik devletler, Bolşevik Rusya ile 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalanmıştır³⁵⁹.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Panislamizm politikasının gerekli propaganda ve altyapısını oluşturmak için Almanya ile beraber çalışmıştır. Panislamizm politikalarının amacı İtilaf devletlerine karşı Arap coğrafyasında başarı elde etmektir. Ancak bölgede faaliyet gösteren İngiliz ajanlarının Arapları kendi safına çekmesi neticesinde Panislamizm projesi karşılık görmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Osmanlı Devleti görmüştür ki Panislamizm politikası iflas etmiştir. Panislamizm'in var olan kıymetini yitirmesi neticesinde

³⁵⁷ Kurtcephe, a.g.m., s. 393-409.

³⁵⁸ a.g.m., s. 393-409.

³⁵⁹ Hilal Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 5, Aralık 2012, s. 25-51.

Pantürkizm ve Panturanizm ideali değerini ve önemini gittikçe arttırmıştır. Pantürkizm ve Panturanizm hayalini gerçekleştirmenin tek yolunun Kafkasya'dan geçmesinden dolayı Rus ihtilali bu fırsatı değerlendirmek için aranan proje olmuştur³⁶⁰.

Osmanlı Devleti ve Almanya, Pantürkizm ve Panturanizm politikalarında ortak hareket etmiştir. Ancak Almanya bu politikaların kararlaştırılmasında ve uygulanmasında Osmanlı Devleti'nin kendisinden bağımsız hareket etmesinden korkmuştur. Eğer Osmanlı Devleti bu bağlamda Almanya'dan bağımsız bir şekilde hareket edecek olursa o vakit bir Turan devletine dönüşeceğinden endişe duymuştur. Almanya Panturanizm'in potansiyelini ve dinamiklerini iyi derecede bildiğinden dolayı kesinlikle Türklerden ayrı strateji geliştirmenin peşinden gitmemiştir. Bu nedenle Almanya hem dünyadaki konumunu korumak hem de "Weltpolitik" idealine ulaşmak için kendine güvenen ve enerjik bir topluluk olan Türk halkları ve Türk devletleri ile ortaklaşa hareket etmeyi uygun görmüş ve onlarsız Alman ideallerinin geçersiz olacağını da bilmiştir³⁶¹.

Brest-Litovsk görüşmeleri esnasında Osmanlı Devleti kendi stratejilerine uygun düşecek politikalar önermiştir. Bu hususta Enver Paşa isteklerini Almanya'ya bildirmiş ve Osmanlı Devleti, Kafkaslar üzerinden doğu istikametinde ilerleme talebinde bulunmuştur. Almanya, Enver Paşa'nın istekleri doğrultusunda kendi menfaatlerini dikkate alarak bir değerlendirmede bulunmuştur. Almanya, Enver Paşa'nın taleplerini kendi stratejileri açısından tehlikeli bulmuştur. Çünkü Almanya eğer Enver Paşa'nın Kafkasya stratejilerini kabul edecek olursa bir Panturanizm hareketine bilerek destek vermiş olacaktır. Böylece Almanya açısından Kafkasya ve Orta Asya stratejileri tamamen tehlikeye girmiş olacak ve Rus hükümetiyle barış görüşmelerinin sonuçlanması uzayacaktır³⁶².

3.17.1. Brest-Litovsk Antlaşması Sonrası Kafkasya'daki Statükonun Değişimi

Birinci Dünya Savaşı'nın yoğun ve bıktırıcı cephelerden biri olan Kafkas Cephesi, Brest-Litovsk antlaşmasıyla nihayet sona ermiştir. Rusya savaş esnasında işgal ettiği Doğu Anadolu illerini kısa sürede boşaltmıştır. Antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti ve Rusya karşılıklı savaş esirlerini iade etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti bölgedeki Ermeni çetelerin silahsızlandırılmasını talep etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin talepleri dikkate alınmamıştır. Rus ordularının boşalttığı Doğu Anadolu vilayetlerinde Rus askerlerinden geriye kalan silahları Ermeni çeteleri almış ve Ermeni çeteleri bu silahlarla Müslüman halkı katletmeye başlamıştır³⁶³. Ermeni çetelerinin tekrar hortlamasının nedeni ise Sovyet Rusya'nın Bakü'yü kaybetmek istememesinden kaynaklanmıştır. Bir bakıma Sovyet Rusya, Ermeni çetelerini görmemezlikten gelmiştir. Osmanlı Devleti, Sovyet

³⁶⁰ Çolak, a.g.e., s. 177.

³⁶¹ PA AA, P 47, **Turanische Frage**, 1916-1922.

³⁶² Çolak, a.g.e., s. 177

³⁶³ İlyas Ak, "Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 64, Ocak 2019, s. 385-408.

Rusya'nın, Türklerin Bakü politikasını Ermeni çeteleriyle engellemek istediklerinin farkına varmış ve bu hususta Osmanlı Devleti, Sovyet Rusya'yı protesto etmiştir. Sovyet Rusya protestolara kısa sürede cevap vererek kendisini savunmuştur. Sovyet Rusya yaptığı açıklamada Ermeni çetelerinin silahlandırılması meselesini kabul etmiştir ancak bunun bölgede bir millileştirme hareketi olduğunu ifade etmiştir³⁶⁴. Almanya da Doğu Anadolu'da olup bitenleri yakından takip etmiştir. Nachrichten stelle für den Orient bölgedeki tüm gelişmeleri Berlin'e rapor etmiştir. Dikkat çekici olan husus ise NfO'nun bölgede Ermenilerin Ruslardan geriye kalan silahlarla iyi teşkilatlandırılmış olduğunu bildirmesi olmuştur³⁶⁵. Böylece Osmanlı Devleti, Sovyet Rusya ve Almanya bu kez Bakü için karşı karşıya gelmiştir. Bir de İngiltere'nin de Bakü için sahada bulunması Azerbaycan bölgesini tamamen çıkmaza sokmuştur. Bölgedeki gelişmeler milliyetçilik ve Türkçülük duyguları alevlenmiş olan Osmanlı Devleti idarecilerinin bu vaziyete ilgisiz kalması imkânsızdır³⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki gelişmelere kayıtsız kalmak istememesinin nedenlerinden bir tanesi de Birinci Dünya Savaşı esnasında kaybetmiş olduğu Güney topraklarındaki önemli petrol yataklarını telafi etmek istemesidir. Bakü petrol kaynakları böylece Osmanlı Devleti'nin zararını bir nebze de olsa karşılayacaktır. Bu nedenle Enver Paşa ve arkadaşlarının Turancı stratejisi Kafkasya ve özelde Bakü şehri ve civarı için önemli görülmüştür. Enver Paşa ve arkadaşlarının Bakü'yü alması demek Turan'a giden yolun açılması anlamına gelmektedir. Bakü'nün alınması sadece bir Türk şehri anlamına gelmemektedir. Bakü'nün alınmasıyla birlikte Türk bölgeleri her türlü zulümden kurtarılmış olacak hem de Osmanlı Devleti itibarını tekrar kazanmış olacaktır³⁶⁷. Osmanlı Devleti'nin Bakü'yü kurtarmak istemesindeki tek amaç Turan'a gidecek yolu açmak değildir. Osmanlı Devleti'nin Bakü'yü kurtarmak istemesindeki diğer bir neden Kafkasya Türklerinin soykırımdan kurtarılmasıyla alakalıdır³⁶⁸.

4 Haziran 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında Batum sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme gereğince, Azerbaycan karşılaştığı herhangi bir problem karşısında Osmanlı Devleti'nden yardım isteyecektir. Osmanlı Devleti de sözleşmeyi tasdik ederek olağanüstü bir durumda Azerbaycan'a askerî yardımda bulunacağını garantisini vermiştir. Mehmet Emin Resulzade daha Batum sözleşmesi yürürlüğe girmeden iki gün önce sözleşmede yer alan Osmanlı Devleti'nin askerî yardım sözüne dayanarak yardım talebinde bulunmuştur³⁶⁹.

³⁶⁴ Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul 2004, s. 25-51.

³⁶⁵ Çolak, a.g.e., s. 191.

³⁶⁶ Ak, a.g.m., s. 385-408.

³⁶⁷ Vasif Gafarov, "Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı-Almanya Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü (23 Eylül 1918)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık 2017, s. 99-144.

³⁶⁸ Hikmet Öksüz, İsmail Köse, "I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz Politikası", Ed.: Mehmet Okur vd., *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler*, 1.Baskı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2017, s. 173-229.

³⁶⁹ Gafarov, a.g.m., s. 99-144.

Enver Paşa ve üvey kardeşi Nuri Paşa'nın girişimleriyle “Kafkas İslam Ordusu” kurulmuştur. Nuri Paşa'nın emrindeki Kafkas İslam Ordusu Mehmet Emin Resulzade'nin yardım çağırısına cevap vermek üzere Haziran 1918'de Kafkasya'ya doğru harekâta başlamıştır. Enver Paşa'nın Bakü'yü kurtarma harekâtı başlayınca haber hemen Almanya'ya ulaşmıştır³⁷⁰. Osmanlı Devleti'nin ve Azerbaycan hükümetinin ortaklaşa yürüttükleri askeri harekât Almanya'nın tepkisini çekmiştir. Türk-Alman İttifakı Kafkasya harekâtı ile yol ayrımına gelmiştir.

Brest-Litovsk Antlaşması Türk-Alman İttifakı bakımından başarılı bir netice ile sonuçlanmıştır. Ancak Bakü harekâtı ile Türk-Alman ittifakının Kafkasya bölgesinde anlaşma sağlayamamasının nedeni her iki tarafın farklı stratejileri olmasından kaynaklanmaktadır. Almanlar Gürcüleri destekleyerek bağımsız kalmalarını isterken, Türk tarafı buna itiraz etmiştir. Almanya Bakü petrollerini, demir yollarını ve limanlarını kontrol altına almak isterken, Enver Paşa ve arkadaşları Turan'a giden yolu yani Kafkasya'yı kontrol altına almak istemiştir³⁷¹. Enver Paşa, Brest-Litovsk Antlaşması'nın gerçekleşmesiyle birlikte büyük bir fırsat doğduğunu fark etmiştir. Bu yüzden Enver Paşa, Brest-Litovsk Antlaşması'yla Kafkasya hatta Transkafkasya'daki boşluğu Osmanlı Devleti'nin doldurması gerektiğini düşünmüştür³⁷².

Bu nedenlerden dolayı Türk-Alman ittifakı içerisinde sert bir rekabet yaşanmıştır. Almanya'nın Bakü petrol kaynakları üzerinde hassasiyetle durmasının nedenlerinden biri Birinci Dünya Savaşı'ndaki kayıplarını Bakü petrol yataklarıyla gidermek istemesidir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Turan'a giden yolda Azerbaycan'ın doğusuna ulaşmasına tereddütle bakmıştır. Bundan dolayı aradaki diplomatik ilişkiler gerilmiştir.

3.18. Türk-Alman İttifakının Kafkasya İleri Harekâtında Bozulmasında Panturanizm'in Payı

Osmanlı Devleti'nin Brest-Litovsk'ta kendisine bırakılan topraklarla yetinmeyip, III. ordunun ileri harekâtına devam etmesi ve Osmanlı Hükümeti'nin Kafkasya'daki demiryollarında ve yeraltı madenlerinde hak iddia etmesi, bir taraftan Almanya'nın Kafkasya'daki ekonomik çıkarlarını tehlikeye sokarken, diğer taraftan da Almanya'nın genel Doğu Politikası esaslarına ters düşmekteydi³⁷³. Birinci Dünya Savaşı boyunca süren Türk-Alman ittifakı, Kafkasya'daki hâkimiyet mücadelesi yüzünden zedelenmiştir. Carl Mühlmann'a göre: “Böylece, dört yıldan beri devam eden Türk-Alman ittifakı ilk defa Kafkasya yüzünden kopma noktasına gelmişti³⁷⁴.”

³⁷⁰ Öksüz ve Köse, a.g.e., s. 173-229.

³⁷¹ Ak, a.g.m., s. 385-408

³⁷² PA AA, R 11125, *Die Mohammedaner in Russland*, 15. Nisan 1918.

³⁷³ Çolak, a.g.e., s. 205.

³⁷⁴ Öksüz ve Köse, a.g.e., s. 173-229.

Osmanlı Devleti'nin tehlikeli girişimlerinin farkında olan Almanya, duruma müdahale etme kararı almıştır. Bu maksatla Almanya'nın Kafkasya politikasını yeniden belirlemek üzere, 22 Nisan 1918'de Berlin'de aralarında Devlet Bakanı Dr. Helffreich, Dışişleri Rusya Dairesi Başkanı Nadolny ile Harbiye Nezareti'nden ve diğer bakanlardan üst düzey yetkililerin katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantıda ele alınan konular ve alınan kararlar arasında, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki gücünü sınırlamak ve Almanya'nın iktisadi menfaatlerini arttırmak vardı. Almanların bu kararları sadece Kafkasya'da gücü Bakü ile sınırlı kalan Sovyet Rusya'ya karşı olmamış aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Panturanizm peşinde koşup siyasi rekabette bulunacağı öngörüsüne de dayanmıştır³⁷⁵.

Aslında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki ilerlemesi Almanya'nın tam istediği bir şeydi ama tek problem Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan bağımsız hareket etmesiydi. Almanya her daim Osmanlı Devleti'ni amaçlarına götüren bir araç olarak gördüğü için Osmanlı Devleti'nin başına buyruk hamleler yapmasını kabullenememiştir.

3.18.1. Kafkas İslam Ordusunun Kurulmasında Panturanizm ve Bakü'nün Kurtuluşu

Bolşevik ihtilalinden sonra Kafkasya'daki tüm dengeler alt üst olmuştur³⁷⁶. Erzincan Mütarekesi ile doğu cephesi boşaltılmıştır. Rus ordusundan boşalan yeri Ermeniler almıştır. Ermeniler güya bölgede güvenliği sağlamak sloganı ile hareket etmiştir. Ancak Ermenilerin maksadının güvenlik olmadığı kısa zamanda anlaşılmıştır. Neticede Ermeni milis güçleri kurulmuştur³⁷⁷. Ermeni teşkilatı Doğu Anadolu'da halen gözü olan Bolşevikler tarafından da desteklenmiştir. Böylece Ermeni çeteleri tekrar Anadolu'da eşkıyalık etmeyi sürdürmüştür. Anadolu ve Azerbaycan Türkleri karşı karşıya kaldıkları zulme boyun eğmemiştir. Millî ve dinî hisleri aynı olan iki toplum "*Türkçülük*" duygusu etrafında birleşerek Ermenilere karşı savaşmıştır.

Bolşevik orduları Bakü'yü kaybetmemek için 1918 yazında Ermenilerle birlikte harekete geçmiştir. Bölgede Türk halkına karşı yaptıkları eylemler ve İngiltere'nin Bakü politikası çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki bölge siyasetinde belirleyici bir güç olarak ortaya çıkmıştır³⁷⁸. Diğer bir taraftan dış basında Osmanlı Devleti hakkında Batum harekâtı ile ilgili haberler çıkmıştır. Batum kurtarma operasyonunun asıl amacının Pan-Turanist bir hareket olduğu ifade edilmiştir. Bu harekât Batum üzerinden Türkistan'a varmak ve tüm Türk kökenli soydaşlarını bir çatı altında toplama arzusu olarak değerlendirilmiştir³⁷⁹.

³⁷⁵ Çolak, a.g.e., s. 206.

³⁷⁶ Aslan ve Usta, a.g.m., s. 73-90.

³⁷⁷ a.g.m., s. 73-90.

³⁷⁸ a.g.m., s. 73-90.

³⁷⁹ a.g.m., s. 73-90.

Bu değerlendirmeler göz önüne alındığında Osmanlı hükümeti, Kafkasya olmadan bir “*Pan-Turan*” stratejisinin gerçekleşmeyeceğini fark etmiştir. Bu bağlamda daha Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Enver Paşa’nın önderliğinde Turan’a gidecek yolun rotası belli olmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna doğru Arap coğrafyasında ve Kafkasya’da statüko tamamen değişmiştir. Kafkasya cephesi, savaşın sonunda ilk yıllarındaki koşullardan farklı olarak siyasi, askerî ve iktisadi yönden dengelerin değiştiği bir mücadele alanı olmuştur. Kafkasya cephesi yüzünden Türk-Alman ittifakı hasar görmüştür. Almanlar, Sovyet Rusya ve Gürcülerle iş tutmaya başlamıştır. Ermeniler ise Sovyet Rusya ve Amerika tarafından desteklenmiştir. Ayrıca İngilizler de bölgede aktif rol oynamak için politikalar geliştirmiştir. İngilizler daha savaş resmî olarak bitmeden dahi Orta Doğu’da söz sahibi olmuştur. İngilizler Orta Doğu’daki üstünlük pozisyonuna rağmen Bakü’den vazgeçmiş değildir. Osmanlı hükümeti için elde kalan tek dost ve ırkdaş olan Azerbaycan Türkleri kalmıştır. Kafkasya’da ortaya çıkan kaostan Türkleri kurtarmanın tek yolu olarak “*Pan-Turan*” ideolojisi kalmıştır. Nitekim Azerbaycan Türkleri de kalplerinde aynı duyguları beslemiştir.

Mehmet Emin Resulzade, Ermenilerin Kafkasya’daki kısımlar karşısında Osmanlı Devleti’nden askeri yardım talebinde bulunmuştur ancak Almanya bu duruma itiraz etmiştir. Fakat Enver Paşa Kafkasya’da durumun pek ciddi olduğunun farkında olmuştur. Bu nedenle Enver Paşa, Kafkas İslam Ordusunu kurmuştur. Bu ordu içerisinde bulunan beşinci tümenin Kafkas ordusuna katılması emrini vermiştir³⁸⁰. Türk askerleri tüm hazırlıkları tamamladıktan sonra 9 Haziran 1918’de Gence’ye askeri harekât başlatmıştır. Türk askerinin Gence’ye varması halk arasında büyük sevinçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Türk askerinin şanlı tarihi ve gücü sayesinde Türklerin her daim bir kurtarıcı olarak görülmesi zihinlerde yer etmiştir. “Halkın bu sevincini millî şair Ahmet Cevat, “*Selam Türkün Bayrağına*” adlı şiirinde; “*Vefalı Türk geldi yine, selam Türkün bayrağına*” sözleri ile aktarıyor, kendisi de Osmanlı Türk Ordusunu selamlıyordu³⁸¹.”

Gence’nin alınmasından sonra Osmanlı birlikleri takviyelerle desteklenmiştir. Ancak 1 Ağustos 1918’de Bakü’ye yapılan ilk taarruz başarısız olmuştur. Ordunun daha fazla takviye birliklere ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir. Osmanlı birliklerinin ilk Bakü taarruzu başarısız olsa da bunun arkasının geleceğini iyi bilen Bakülüler İngilizlerden askeri yardım istemişlerdir. Bolşeviklerin itirazlarına rağmen Bakü’nün Osmanlı ya da Almanların eline geçmesini istemeyen İngilizler, şehre İran’da bulunan Dunsterville komutasında birlikler göndermiştir. Kafkas İslam Ordusuna 15. Piyade Fırkası katılarak destek vermiştir. Kafkas İslam ordusuna yapılan tüm askeri takviyeler neticesinde Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu Bakü’yü Ermeni ve Bolşevik askerlerinden kurtarmak için harekâta başlamıştır. 14 Eylül sabaha doğru Kafkas İslam Ordusu Bakü’yü kurtarmak için saldırıya geçmiştir. Nuri Paşa’nın emrindeki Kafkas İslam Ordusu 15

³⁸⁰ Beşir Mustafyev, “Türk İslam Ordusu’nun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Harekatına Dair (Arşiv Vesikaları Işığında-1917-1919)”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, Şubat 2015, 17-40.

³⁸¹ a.g.m., s. 17-40.

Eylül'de Bakü'yü kurtarmıştır³⁸². Netice itibarıyla bir günlük mücadeleden sonra Türk askerleri şehre girebilmiştir. Ermeni ve Sovyet askerlerinin yapmış oldukları kısımlar nedeniyle Gence'ye nakledilen Azerbaycan hükümeti, Bakü'nün geri alınmasıyla birlikte tekrar Bakü'ye sevk edilmiştir. Bakü'nün işgalden kurtuluşu ve Türk ordusunun şehre girmesi büyük bir heyecan ve coşkuyla karşılanmıştır. Türk askerlerinin Bakü'ye girmesi Turan yolundaki umutların zirve noktası olarak adlandırılmıştır³⁸³.

Bakü'nün kurtarılması aynı zamanda Osmanlı siyasi çevrelerinin, özellikle de Enver Paşa'nın büyük sevincine neden olmuştur³⁸⁴. Çünkü bu sıralarda İttifak devletleri açısından pek iç açıcı gelişmeler yaşanmamaktadır. Ancak Bakü'nün Sovyet ve Ermeni askerlerinden temizlenmesi Pan-Turan ideoloji üzerine kurulan hayal ve düşlerin yeniden yeşermesine neden olmuştur. Enver Paşa, Bakü'yü kurtardıktan sonra Orta Asya'ya giderek tüm Türkleri bir imparatorluk içine alacak bir Pan-Turan devleti kurmak istemiştir³⁸⁵. Bu hususta Enver Paşa, Nuri Paşa'ya bir telgrafında şöyle demektedir: “Büyük Turan İmparatorluğu'nun Hazar kıyısındaki zengin bir konuk yeri olan Bakü şehrinin zaptı haberini büyük bir sevinç ve mutlulukla karşılarım. Türk ve İslam tarihi sizin bu hizmetinizi unutmayacaktır. Gazilerimizin gözünden öper, şehitlerimize Fatihalar ithaf ederim³⁸⁶.”

Türklerin Bakü'de zafer elde etmesi sadece Almanları tedirgin etmemiştir. İngiltere de Kafkasya'da Türkleri yakından takip etmiştir. İngiltere Bakü'nün Türkler tarafından kurtarılması karşısında büyük endişe duymuştur çünkü Enver Paşa Panturanizm hayalini gerçekleştirmek için büyük bir fırsat elde etmiştir³⁸⁷. İngiltere'nin Türk ordusunun başarısına korku dolu gözlerle bakmasındaki başka bir neden de kendi sömürgelerine gelebilecek muhtemel bir zarardan kaynaklanmıştır. İngiltere, Türklerin Kafkasya'daki başarılarından hemen sonra Orta Asya'daki planlarını hızlandırmıştır. İngiltere bölgeye daha fazla askerî harekât düzenlemeyi planlamış ve Orta Asya'yı kontrol altına alabilmek için bir demiryolu yapımına başlamıştır³⁸⁸. İngiltere, olası bir Pan-Turan hareketi yüzünden Hindistan'daki sömürgelerine zarar gelme ihtimalini göz önünde bulundurmıştır. Bu nedenle Kafkasya'da dengeleri değiştirmek için bir takım roller üstlenmiştir. Bu bağlamda İngiltere, Kafkasya'da Bakü petrolerini ve bir Pan-Turan hareketinin önüne geçmek için adımlar atmıştır.

3.19. Türk-Alman Protokolü ve Kafkasya Politikalarının Neticelendirilmesi

Türk-Alman İttifakı savaş boyunca neredeyse sürekli aynı seyirde devam etmiştir. Bazen askerî ve siyasi meselelerde anlaşmazlıklar çıkmasına rağmen hiçbir zaman ittifakın bozulmasına

³⁸² Devlet, a.g.e., s. 150-151.

³⁸³ Gafarov, a.g.m., s. 99-144.

³⁸⁴ a.g.m., s. 99-144.

³⁸⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 134.

³⁸⁶ Gafarov, a.g.m., s. 99-144.

³⁸⁷ Aydın ve Öztürk, a.g.m., s. 469-504.

³⁸⁸ Kurtcephe, a.g.m., s. 407-408.

ve düşman bir devletle anlaşma yapacak boyuta gelmesine neden olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Türk-Alman İttifakının savaştan önceki stratejileri ve beklentileri gerçekleşmemiştir. Savaş her iki devletin aleyhinde sonuçlanmıştır. Yolun sonuna yaklaştığını fark eden Türk-Alman İttifakı son bir manevrayla beraber Kafkasya'da hiç olmasa küçük bir zafer elde etmek için uğraşmıştır. Almanlar savaşta iktisadi yönden büyük kayıplara uğramıştır. Müttefiki olan Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu topraklarında büyük kayıplara uğraması sonucunda önemli petrol kaynakları İtilaf devletlerinin kontrolüne geçmiştir. Almanya Kafkasya coğrafyasında son bir hamle yaparak ekonomik zararını gidermenin peşinde koşmuştur. 2 Eylül 1918'de Sabah gazetesi Bakü hakkında bir haber yapmıştır. Haberin içeriğine göre Bakü petroleri Almanya ve Rusya arasında yapılan müzakereler neticesinde tekrar Rus tarafına bırakılmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, iki devlet arasında yapılan görüşmeler neticesinde ortaya çıkan kararın kendisiyle paylaşmamasına da tepki göstermiştir³⁸⁹. Haberin içeriği şöyledir:

Almanya ile Rusya arasında imzalanan ek sözleşme gereğince Bakü'nün civarındaki petrol madenleriyle birlikte Rusya'ya terkine karar verilmesi şehrimizde genel bir olumsuz tesir oluşturmuştur. Hükümetimizin Osmanlı menfaatleri ile pek büyük alakası olan bu meselede böyle bir dengeleme biçiminin uygun olmayacağı şüphesiz değerlendirildiği için Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin görüşünü almaksızın bu yolda bir anlaşma imzaladığını zannetmekte ve bu durum genel tesiri bir kat daha şiddetlendirmektedir³⁹⁰.

İlaveten Almanya, Türklerin "*Turan*" hayalini de kontrol altında tutarak vakti zamanı gelince kendi çıkarları için kullanmayı planlamıştır. Osmanlı Devleti de Balkanları ve Arap yarımadasının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Osmanlı hükümeti hiç olmasa "*Turan*"a çıkış kapısı olan Kafkasları elinden kaçırmak istememiştir. Osmanlı hükümeti de Almanlar veya tüm diğer devletler gibi kendi iktisadi menfaatlerini göz önüne getirmiştir. Osmanlı Devleti savaşta uğradığı iktisadi kayıpları ve zararları Kafkasya'daki yeraltı kaynaklarıyla gidermenin hesaplarını yapmıştır.

Kafkas İslam Ordusu'nun 1918 Ağustos ayında Bakü'yü kurtarması ile Berlin'de Alman-Rus görüşmeleri hız kazanmıştır³⁹¹. Yapılan görüşmeler neticesinde 27 Ağustos 1918 tarihinde iki taraf arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır³⁹². Almanlar, Sovyet Rusya ile sadece Osmanlı Devleti'ne ihanet etmemiştir. Aynı zamanda Avusturya-Macaristan imparatorluğundan da gizli olarak Sovyet Rusya ile anlaşmıştır. Buradan anlaşıldığına göre Almanlar, müttefiklerini hiçe sayan politikalar takip etmiştir. Brest-Litovsk antlaşmasının imzalanmasından sonra Türk-Alman İttifakı samimiyetini ve güven duygusunu kaybetmiştir. Böylece Türkler ve Almanlar kendi çıkarlarına göre politikalar geliştirmiştir.

³⁸⁹ Ak, a.g.m, s. 401.

³⁹⁰ a.g.m., s. 401-402.

³⁹¹ Gafarov, a.g.m, s. 99-144.

³⁹² Öksüz ve Köse, a.g.e., s. 173-229.

Brest-Litovsk antlaşmasının Kafkasya'ya dair maddelerinde Rusya, Almanya'nın kurulacak olan Gürcistan'ı tanımamasına karşı gelmeyeceğini ve Bakü'de çıkacak petrolün bir miktarının Almanya'ya verileceğini kabul etmiştir. Böylece Almanya bölgedeki askerî harekâtlara destek olmayacağını hatta her türlü askerî girişimin önünde duracağına söz vermiştir³⁹³. Nitekim Kafkas İslam Ordusunun Bakü'ye ilk taarruzunda başarısız olmasının arkasında yatan sebeplerden biri de Rus-Alman anlaşmasıdır.

Almanya, Bolşevik Rusya ile kendi aralarında gerçekleştirmiş oldukları anlaşmayı İstanbul'daki elçiliği vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir³⁹⁴. Alman-Rus anlaşmasının yankıları İstanbul'da hemen tartışmalara neden olmuştur. 27 Ağustos 1918 tarihinde Meclis-i Vükela'da Almanların kendilerinden habersiz gerçekleştirmiş oldukları siyasi hamleler Osmanlı Devleti'nde ateşli bir biçimde tartışılmıştır. Osmanlı Devleti ve yöneticileri iki devlet arasında yapılan anlaşmaya karşı çıkmakta gecikmemiştir. Anlaşmayı askıya almak ve daha yürürlüğe koymadan kaldırmak için Osmanlı tarafı harekete geçmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri anlaşmanın onaylanmaması için Almanya'ya haber göndermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti adına görüşmeleri Talat Paşa üstlenmiştir. Talat Paşa, Alman-Rus antlaşmasının önüne geçebilmek için acil bir şekilde 2 Eylül 1918 tarihinde Berlin'e gitmiştir³⁹⁵.

Talat Paşa Berlin'e vardığında Hintze ve Lassow ile görüşerek Alman-Rus antlaşmasının Türk tarafını derinden üzdüğünü dile getirmiştir. Görüşme esnasında Almanlar da kendilerini savunmuştur. Alman-Rus anlaşmasına Osmanlı hükümetinin Kafkasya'da ve özellikle Bakü meselesinde Türk-Alman İttifakından bağımsız hareket ettiklerini savunmuştur. Almanların kendilerini savunmaları üzerine Talat Paşa:

Osmanlı Devleti'nin Trakya'da Bulgaristan'a toprak bırakmaya hazır olduğunu, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tampon devletler olması ve Bakü'nün de Azerbaycan'a bırakılması gerektiğini belirterek Türkistan'ın Talat Paşa'ya göre 14 milyon Müslüman askeri olarak organize edilip, İttifak devletleri tarafından, İngiltere ve Rusya'ya karşı savaşa sokulmasını ve bunun için Alman subaylarına gerek duyulduğunu Hintze'ye ifade etti³⁹⁶.

Talat Paşa aracılığıyla yapılan tüm görüşmeler 23 Eylül 1918 yılında karara bağlanmıştır. 23 Eylül 1918 tarihinde Türk-Alman ittifakı çerçevesinde gizli bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan bölgesini boşaltması talep edilmiş ve Osmanlı idaresi de bu teklifi kabul edeceğini söylemiştir³⁹⁷. Ancak Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'ı karşılıksız boşaltmayacağı kesindir. Almanya'nın, Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkileri Brest-Litovsk'tan itibaren yükselişte olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti gelişmekte olan Alman-Rus

³⁹³ Öksüz ve Köse, a.g.e., s. 173-229.

³⁹⁴ Gafarov, a.g.m., s. 99-144.

³⁹⁵ Çolak, a.g.e., s. 236.

³⁹⁶ a.g.e., s. 238.

³⁹⁷ Öksüz ve Köse, a.g.e., s. 173-229.

münasebetlerinden faydalanmak istemiştir. Böylece Osmanlı hükümeti Almanya'dan Azerbaycan'ın bağımsızlığını Sovyet Rusya'ya kabul ettirmesini istemiştir. Almanya da Osmanlı hükümetinin bu teklifini kabul etmiştir. Bakü'nün Ermeni ve Sovyet Rusya askerlerinden temizlenmesiyle birlikte artık Azerbaycan bağımsız bir devlet olarak kabul edilmiştir. Kafkasya'da Azerbaycan'ın yeni bir devlet olarak doğuşu beraberinde bir takım yeni siyasi gelişmelerin de yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı hükümeti tarafından desteklenen Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü aynı şekilde Almanlar tarafından da kabul edilmiştir. Türk-Alman gizli protokolünde sadece Azerbaycan'ın bağımsızlık meselesi gündeme gelmemiştir ayrıca Trans Kafkasya'daki yerli Türk halkının hâkimiyeti de Almanlara kabul ettirilmiştir. Mesela, Almanya, Kırım Türklerinin milliyet haklarını, dinî ve kültürel açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağını tanımıştır³⁹⁸. Ayrıca Almanya'nın bölgedeki siyasi, askerî ve iktisadi menfaatleri de konuşulmuştur. Bakü petrolünün, demiryollarının ve limanların işletmeleri konusu Almanlar açısından hayati önem taşımıştır. Almanlar değerli maden ve ulaşım araçlarının kontrolünü elde etmeyi başarmıştır. Ancak değerli madenlerin ve ulaşım kanallarının İttifak devletleri tarafından savaşın sonuna kadar ortaklaşa kullanılması öngörülmüştür.

23 Eylül 1918 tarihli Türk-Alman gizli anlaşması Türklerin ve Almanların bölgede hangi sahalarda ne denli gücü olduğuna dair bilgi veren tek belgedir. Bu belge sadece Azerbaycan coğrafyası hakkında detaylı bilgi vermemiştir aynı zamanda tüm Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasını kapsamıştır³⁹⁹. Almanya ve Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen bu gizli antlaşma beraberinde bazı sorunları getirmiştir. Çünkü Almanya 27 Ağustos 1918'de Rusya ile gizli bir antlaşma yapmış ve antlaşmanın hükümleri Osmanlı Devleti ile yaptığı gizli antlaşmayla çelişmiştir. Mesela Almanya'nın Rusya'ya yaptığı tekliflerden bir tanesi, var olan tüm araçlarla İstanbul'a gönderilen malların sevkiyatı durdurulacak, ulaşım araçları Türklere kapatılacak ve böylece Türklerin Bakü'ye girişi engellenecektir⁴⁰⁰. Görüldüğü üzere Almanya kendi çıkarları için iki taraflı bir siyaset takip etmemiştir. Almanya'nın takip etmiş olduğu çift taraflı siyaset Osmanlı hükümetini tedirgin etmiştir. Çünkü Almanya, Ruslara ve Türklere birbirinden farklı vaatlerde bulunmuştur.

Türk-Alman gizli antlaşması savaşın sonlarına denk gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru İttifak devletleri buldukları cephelerin kiminde mağlup olmuş kiminde de geri çekilmek zorunda kalmıştır. İttifak devletlerinin savaşın sonuna doğru karşılaştıkları mağlubiyet Türk-Alman gizli antlaşmasının da yerine getirilmemesine neden olmuştur. Örneğin, Eylül 1918'de İtilaf devletlerinin taarruzu neticesinde Bulgaristan birlikleri dağılmıştır ve bu ülke Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir⁴⁰¹. Osmanlı Devleti de Kafkaslarda başarı elde ederken Filistin ve Irak

³⁹⁸ Çolak, a.g.e, s. 239.

³⁹⁹ a.g.e, s. 240.

⁴⁰⁰ Gafarov, a.g.m., s. 99-144..

⁴⁰¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 133.

cephelerinde vaziyet tam tersine gelişmiştir. Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan ayrılmasından sonra İngiliz-Fransız ortaklaşa askerî harekâtı ile oluşturulan askerî birlikler neticesinde İstanbul'da askerî harekât hazırlıkları başlamıştır. Osmanlı Devleti tüm bu sıkışmışlık karşısında İzzet Paşa ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros mütarekesini imzalamıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda da durum farklı olmamıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 1916-1917'de ekonomik açıdan problemler yaşadığından dolayı erken bir zamanda barış arayışlarına girmiştir. Ancak Almanya ve Osmanlı Devleti'nin müdahalesiyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu barıştan vazgeçirilmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kendi içerisindeki azınlıklarla da problem yaşamıştır. Neticede Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun daha fazla dayanamayacağı belli olmuştur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde bulunduğu kötü şartlar ve İtalyan ordusunun askerî harekâta başlaması üzerine Avusturya cephesi kolaylıkla yarılmıştır⁴⁰².

Osmanlı Devleti karşı karşıya kaldığı zorluklar neticesinde başarı elde ettiği Kafkasya cephesinden de geri çekilmek zorunda kalmıştır. 15 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı birliklerinin Azerbaycan'dan çekilmesi emredilmiştir ve 20 Ekim'de Şark Orduları Grubu Komutanlığı'nın dağıtılması emredilmiştir. Neticede Osmanlı Devleti doğu sınırlarını koruma altına alabilmek için bölgede sadece IX. Ordu Komutanlığı'nı geride bırakmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti içinde bulunduğu çıkmazlar yüzünden Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştır. Mütarekenin Pan-Turanist hareketi derinden etkileyen on birinci maddesi olmuştur. Bahsi geçen maddeye göre Osmanlı Devleti Kafkasya coğrafyasını terk etmek zorunda bırakılmıştır⁴⁰³.

Almanya'nın Kafkaslarda ömrü Osmanlı Devleti'ne nazaran daha fazla olmuştur. Mütarekeden sonra Almanya bölgede Hıristiyanları Müslümanlardan korumak mazeretiyle kalmak istemiştir. Ancak İngilizlerin Bakü'ye girmesiyle Kafkasya'daki dengeler değişmiştir. İngilizler bölgede üstünlük kurarak Almanların geri çekilmesini sağlamıştır. Böylece, Almanya'nın Kafkasya üzerinde kurduğu tüm strateji ve politikalar Birinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle sonra ermiştir⁴⁰⁴.

⁴⁰² a.g.e., s. 135.

⁴⁰³ Gafarov, a.g.m, s. 99-144.

⁴⁰⁴ Çolak, a.g.e., s. 241.

SONUÇ

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Habsburg İmparatorluğu arasındaki siyasi ilişkiler ilk etapta askeri mücadeleler etrafında şekillenmiştir. Bu mücadeleler XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Dört asırlık Türk-Alman mücadelesi beraberinde birçok olumlu ve olumsuz gelişmeler getirmiştir. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde Türk-Alman siyasi ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. Nedeni ise XIX. yüzyılın ortasında Avrupa’da yeni bir güç olarak Alman İmparatorluğu doğmuştur.

Alman imparatorluğunun gerçek manada temelini atan Friederich Wilhem’in Prusya krallığının tahtına oturmasıyla başlamıştır. (Ne başlamıştır? Anlamsal olarak eksik cümle. Tamamlanması tavsiye edilir.) Friederich Wilhelm bazı alanlarda reform hareketlerine önem vermiştir. Kral Wilhelm, Prusya imparatorluğunu merkezîyetçi yapısını güçlendirmek için önce reform hareketine buradan başlamıştır. Bu bağlamda yeni Prusya krallığının bürokratik temellerini atmıştır. Krallığın gelir kalemlerini hem düzene sokmak hem de arttırmak için vergi alanında yeni düzenlemeler getirmiştir. Bu yeni vergi sistemi Prusya’ya olası bir savaşta savaşı kolayca finanse edecek gücü sağlamıştır. Böylece bir sonraki yüzyılda yani XIX. yüzyıla gelindiğinde Almanya’yı diğer Avrupa ülkelerine önemli bir rakip haline getiren Alman ordusunda üst düzey subay yetiştirilmesinin temelleri atılmış oldu.

1892 yılında Otto von Bismarck’ın mecliste göreve başlamasıyla beraber Almanlar açısından tarihi bir dönümün yaşanmasına neden olmuştur. Bismarck’ın “*kan ve demir*” politikası, Prusya krallığına saldırgan tavır takınmasına neden olmuştur. Bismarck’ın devrim olarak nitelendirilen bu politikası sayesinde diğer Cermen devletçiklerini bir araya getirilmiş ve 1871 yılında Alman imparatorluğunun kurulması gerçekleşmiştir. Bismarck’ın bu başarısı kendisine şansölyelik unvanı verilmesine neden olmuştur. Bismarck, Alman milli birliğini kurduktan sonra birliğin refah düzeyini ve devamlılığını sağlaması adına dış politikada daha ılımlı bir yol takip etmiştir. Çünkü Alman milli birliğinin kurulmasına giden yolda “*kan ve demir*” politikası Almanlara askeri, siyasi ve iktisadi yükler yüklemiştir. Böylece Bismarck yeni Almanya imparatorluğuna dış politikada güçler dengesi stratejisini getirmiştir. II. Wilhem, Alman imparatorluğu tahtına oturmasıyla birlikte Bismarck’ın ılımlı dış politika siyaseti çerçevesinde takip etmiş olduğu güçler dengesine tamamen ters yayılcı politikalar uygulamıştır. II. Wilhem’in böyle bir adım atmasına neden olan faktör ise Alman sanayi endüstrisinin hammadde ihtiyacını karşılamak için sömürgelere ihtiyaç duymasından kaynaklanmıştır. Bismarck, II. Wilhem’in hayata geçirmek istediği politikalar yüzünden fikir ayrılığına düştüğünden dolayı 1890 yılında görevinden istifa etmiştir. Böylece II. Wilhem’in

Alman imparatorluğuna dış politikada daha saldırgan ve kararlı adımlar atmasını neden olmuştur. II. Wilhem'in dış politikadaki bu hamleleri tarihe "*Weltpolitik*" olarak geçmiştir.

Sanayi devriminin bir sonucu olan ekonomik etkiler ve modern silah üretimi Avrupalı devletleri sürekli bir silahlanma ve sömürge arayışına itmiştir. Almanya birliğini sanayi devrimine nazaran geç bir dönemde tamamladığı için sömürge yarışında İngiltere ve Fransa'nın gerisinde kalmıştır. Almanya, İngiltere ve Fransa'nın Avrupa, Doğu Asya, Ortadoğu ve Afrika'daki sömürgelerinden pay alabilmek için sahneye çıkmıştır. Böylece adı geçen bölgelerde büyük bir rekabet yaşanmasına neden olan sömürge yarışı başlamıştır. Almanya'nın hedefindeki sömürge bölgelerinden bir tanesi Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kalmaktaydı. Almanya'nın Osmanlı topraklarında sömürgeci bir politika takip etmeden önce İngiltere, Fransa ve Rusya kendi aralarında Osmanlı topraklarından hisse alabilmek için uzun mücadeleler vermiştir. Ancak Almanların Osmanlıya karşı tutumları diğer Avrupalı ülkelere göre daha farklı olmuştur.

Alman imparatorluğu rakipleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'ya nazaran her alanda Osmanlı Devleti ile ilişkilerini yakın tutmaya çalışmıştır. Almanya'nın diğer Avrupa ülkelerine göre Osmanlı Devleti'ne yakın durmak istemesi ve daha fazla istifade etmesindeki asıl sebep ise gelişen sanayisinin hammadde ihtiyacını karşılamak ve Avrupa kıtasındaki diğer devletlerle mücadele edebilme şansını elde etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim 1878 Berlin Konferansı'nda Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunması bir bakıma Osmanlı Devleti'ne yeşil ışık yakmıştır. Osmanlı Devleti de İngiliz, Fransız ve Rus üçgeninden kurtulmak için Almanya seçeneğini kullanmaktan çekinmemiştir.

Böylece Türkler ve Almanlar askeri, iktisadi, siyasi ve sosyal ilişkilerin gelişmesi ve birtakım stratejilerin geliştirilmesi için ortaklaşa hareket etmeye başlamıştı. Her iki devlet yatırımcılarına karşılıklı imtiyazlar tanıyacağını beyan etmiştir. I. Dünya savaşına kadar olan süreçte Alman yatırımcılar, bankerler ve şirketler Osmanlı pazarında etkin bir biçimde yoğun faaliyet göstermiştir. Alman yatırımcılar özellikle İstanbul'da okullar ve hastaneler inşa etmişlerdir. Bu da Osmanlı Devleti'nde okulların ve hastanelerin sayısının artmasına neden olmuştur. Alman banker ve şirketlerin nüfuzu Osmanlı topraklarında güçlü bir biçimde hissedilirken buna karşılık küçük çaplı Türk girişimciler de Almanya'da ortaya çıkmıştır. Ancak Türk girişimcilerin varlığının Almanlar kadar etkili olduğu söylenemez.

Askeri sahada Alman subaylarının Osmanlı ordusu içerisindeki etkin nüfuzu sayesinde Türk ordusunda önemli modernleşme hareketleri olmuştur. Colmar von der Goltz Paşa ve Limon von Sanders gibi mühim Alman generalleri Türk-Alman askeri, siyasi ve iktisadi istikametinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin Colmar von der Goltz Paşa'nın Türk ordusuna yüklü miktarda silah satılmasında etkin olmuştur. Böylece Osmanlı ordusuna binlerce tüfek ve topun envanterine girmesi gerçekleşmiş oldu. Bu durum Almanya'ya iktisadi kazanç sağlarken

Türk ordusunun da silah açığını gidermesine yardımcı olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti bir taraftan silah ihtiyacını giderirken diğer taraftan Alman menşeli “*Deutsche Bank*”tan aldığı yüksek faizli kredi ile Almanya’ya milyonlarca mark ödemek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti yapmış olduğu askeri ve ticari alışverişte aslında Alman silah sanayisinin ve bankasının büyük kârlar elde etmesine neden olmuştur.

19. yüzyılın sonlarına kadar Ortadoğu’da demir yolu yapımı İngilizler ve Fransızların tekelindeydi. II. Wilhem’in İstanbul’a ilk ziyaretinde II. Abdülhamit ile görüşmesinden sonra demir yolu yapımında Almanya birden ön plana çıkmıştır. İzmir-Aydın demiryolu inşasını İngilizler yürütürken II. Wilhem’in girişimiyle bu hattın imtiyazı Almanya’ya verilmiştir. II. Abdülhamit’in asıl gerçekleştirmek istediği hayali ise İstanbul’dan başlayan bir demiryolunun Bağdat’a oradan da Medine’ye bağlanmasıydı. Bu demiryolu sayesinde Osmanlı devleti hâkimiyet alanındaki uzak bölgelerine ulaşım, askeri sevkîyat ve otoritesini kuvvetlenmiş olacaktı. II. Wilhem’in 1898 yılındaki ikinci şark ziyareti sonrasında II. Abdülhamit ile tekrar kurulan samimi diyaloglar neticesinde Anadolu-Bağdat demiryolu inşası Almanlara verilmiştir. Bağdat demiryolunun Almanlara verilmesiyle birlikte demiryolu üzerindeki yer altı ve yer üstü zenginlikler de Almanlara bırakılmıştır. Bu durum Almanya’ya demiryolu hattı boyunca arkeolojik kazı yapma ve elde ettiği tarihi eserleri Almanya’ya gönderme fırsatı tanımıştır.

Yapımına 1902 yılında başlanan demiryolu I. Dünya savaşının araya girmesiyle tamamlanamamıştır. İki devletin gerçekleştirdiği askeri ve iktisadi girişimlerin neticesinde Almanya, Osmanlı devletini sömürmüştür. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu olumsuz şartlar nedeniyle Almanya pazarlıkta masadan her zaman kârlı ayrılan taraf olmuştur.

Askerî teknik, batı düşüncesi, bilim, sanat ve kültürel hayatın renkli tonlarının Türk topraklarına transfer edilmesi için Türk öğrenciler Almanya’ya davet edilmiştir. Türk idaresinin girişimleriyle başlayan kültür transferleri neticesinde gerçek manada Kant, Nietzsche, Schelling, Hegel, Freud, Feuerbach, Goethe ve Marx vs. gibi klasik Alman felsefesi, edebiyatı, teknik ve bilimleri gelmemiştir. Alman kültürünün yüzeysel bir biçimde transfer edilmesi tam manasıyla Türk asker, aydın ve bürokratlarını mükemmelliğe ulaştırmamıştır. Fakat önemli derecede Türk entelektüel hayatının seviyesini yükseltmiştir. Bu bakış açısıyla bakıldığında Alman kültürünün Türk entelektüel sınıfına hiçbir katkısı olmadığını söylemek tamamen yanlıştır. Bununla birlikte Alman bilim, teknik ve kültürü, Osmanlı Devleti’nde sadece arkeolojik kazılar yaparak antik eserleri yağmalamak, kişisel özgürlük karşıtı ve mutlak sadakate bağlılık, Alman askeri disiplin ve gücüne hayranlıktan başka hiçbir şey getirmemiştir.

Alman entelektüel hayatının yüzeysel bir düzeyde transfer edilmesinin tek bir nedeni vardır. Bu da Alman İmparatorluğu’nun Türk öğrencilerine tanıdığı kısıtlı eğitimden kaynaklanmaktadır. Alman İmparatorluğu’nun böyle bir strateji takip etmesindeki sebep ise Türk idaresinde bir Alman

hayranlığı oluşturmak ve Alman nüfuzunu kolaylaştırmaktan ibarettir. Nitekim Almanya takip ettiği politikalarla Türk idaresinde Alman hayranlığını aşılamayı başarmıştır. Alman hayranlığı sayesinde Almanya, Osmanlı Devleti'nin önemli kurumlarını işgal etmiş Osmanlı Devleti, Alman silah sanayisinin en önemli pazarı haline gelmiştir. Böylece Almanya Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikadaki esaslarını etkileme gücüne ulaşmıştır. Örneğin, 1915 Ermeni sevk ve iskân kanunu, General Limon von Sanders ve kurmaylarının hazırlayıp Osmanlı subaylarına kabul ettirdiği bir yasadır.

1890 yıllardan sonra Almanya, Osmanlı Devleti ile geliştirdiği iyi ilişkiler neticesinde I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı kurumlarını kısmi de olsa kontrolü altına almaya çalışmıştır. Hatta Alman subayları bu duruma öyle alışmıştı ki bir Osmanlı subayından emir almayı kabullenemiyorlardı. Fakat Alman idaresinin çıkarları adına Osmanlı subaylarının direktiflerini değerlendirmekten başka çareleri yoktu. Zaten Alman İmparatorluğu'nun, Osmanlı Devleti kurumlarına sızmasındaki tek amaç “*Weltpolitik*” idealini gerçekleştirmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Almanya bu idealine ulaşmak için sadece Alman subaylarını Osmanlı kurumlarına yerleştirmemiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin en önemli potansiyeli olan millî hissiyat üzerinden politikalar üretmiştir. Bu politikaların başında Panturanizm gelmektedir. Almanya açısından Panturanizm, hayati bir öneme sahiptir. Çünkü Almanya açısından Panturanizm hareketinin başarıya ulaşmaması ihtimali demek Almanya'nın dünya hâkimiyeti siyasetine son vermesi anlamına gelmektedir. Nitekim PA AA, *Turanische Frage* adlı arşiv belgesi Almanya'nın “*Weltpolitik*” hayaline ulaşmak için kesinlikle Türklerle ortaklaşa hareket etmesi gerektiğini aksi takdirde Almanya'nın ideallerine veda etmesini yazmıştır.

Almanya, Panturanizm hareketi üzerinden Kafkas coğrafyasını aşip Hint ve Pasifik Okyanusuna ulaşmayı planlamıştır. Böylece Almanya, Panturanizm hareketini Osmanlı Devleti'nin kontrollü liderliği ile kullanmıştır. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne kontrollü bir liderlik vermesinin nedeni ise Türk idarecilerinin “Turan” a gidebilecek bir kapasitede olması ve olası bir Turan devletine dönüşmesinden çekinmelerinden kaynaklanmıştır. Yine bu hususta Alman belgeleri, kesinlikle Türk idarecilerinin Pan-Turan hareketini tek başlarına idare altına almamaları gerektiğini vurgulamıştır. Böyle bir ihtimal karşısında tüm Avrupa'nın muhtemel bir Türk baskısına maruz kalacağını iddia etmişlerdir. Her ne kadar Almanlar, Türk idarecilerini Panturanizm gemisinin kaptanı olmamaları için engellemeye çalıştıysalar da bu pek mümkün olmamıştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın koşulları savaşın sonuna doğru tamamen değişmiştir. Türk-Alman ittifakı savaş sırasında kaybettiği bölgeleri ve bu bölgelerin beraberinde getirdiği iktisadi açığı Kafkasya ve devamında Avrasya koridoru boyunca elde edecekleri iktisadi kazanımlarla kapatmanın hesaplarını yapmışlardır. İktisadi kaygıların artması neticesinde Türk-Alman ittifakı gizliden kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmiştir. Brest-Litovsk Antlaşması'yla birlikte Alman-Rus yakınlaşması yaşanırken, antlaşma sonrası Bakü krizini Türk idarecileri kendi ilkeleri doğrultusunda çözme yoluna gitmiştir. Enver Paşa ve silah arkadaşlarının

Bakü'yü kurtarması aslında Turan'a giden yolun Türkler için açılması anlamına gelmekteydi. Enver Paşa, Brest-Litovsk Antlaşması'nın gerçekleşmesiyle birlikte büyük bir fırsat doğduğunu fark etmiştir. Bu yüzden Enver Paşa, Brest-Litovsk Antlaşması'yla Kafkasya hatta Transkafyasya'daki boşluğu Osmanlı Devleti'nin doldurması gerektiğini düşünmüştür. İşte tam bu noktada Almanya'nın korktuğu başına gelmiştir. Almanya'dan bağımsız hareket edecek olan Türkler, bir bakıma "*Weltpolitik*" stratejisinin de iflas etmesini sağlayacaklardır. II. Wilhem'in özenle üzerinde durduğu ve hayalini kurduğu ve Otto von Bismarck'ın görevinden istifa etmesine neden olan "*Weltpolitik*" stratejisi Almanların asla vazgeçemeyeceği bir politika olmuştur. Ancak Türk-Alman ilişkileri dört yılın sonunda Kafkas coğrafyasında kopma aşamasına gelmiştir. Fakat Almanya, Türk idarecilerinin Panturanizm hareketinin başarıya ulaşmasını engellemek için Rusya ile yakınlaşmış; müttefiki olduğu Osmanlı Devleti'nden de gizli bir antlaşma imzalamıştır. Yapılan antlaşma çerçevesinde taraflar Bakü petrollerini kendi aralarında pay etmiştir.

Almanya açısından Bakü şehrinin stratejik konumu ve petrolü oldukça hassas konudur. Almanya, şehrin ve petrolün kontrol altına alınmasıyla birlikte bölgede hem konumunu güçlendirecek hem de petrolün Karadeniz'den Avrupa'ya taşınmasında önemli bir üstünlük kazanacaktı. Türk idarecileri Bakü petrollerinin Rusya ile pay etmesi konusunda Almanya'ya tepki göstermiştir. Haziran 1918 tarihinde Almanya'da gerçekleşen görüşmelerde Türk-Alman anlaşmazlığı tam manasıyla çıkmaza girmiştir. Bir taraftan Enver Paşa'nın Brest-Litovsk antlaşmasından doğan Kafkasya'daki siyasi boşluğu doldurma hamleleri diğer taraftan Almanya'nın Kafkas petrollerini Rusya ile işbirliği yaparak kontrolü altına almaya çalışması müttefikler arasında ilişkilerin bitme noktasına taşımıştır. Enver Paşa, eğer Almanlara Kafkasya'da tek başına hareket alanı bırakacak olurlarsa sırasıyla Gürcistan, Azerbaycan ve oradan da Orta Asya'ya kadar yayılcı bir politika takip edeceklerinin farkındaydı. Bu yüzden Kafkasya da Alman nüfuzuna asla izin verilmemesi gerektiğini beyan etmiştir. Hatta olası bir Alman yayılcılığında Almanlarla çatışmaya dahi girilmesi emri verilmiştir.

Türk-Alman tarafları arasında yaşanan Kafkas krizi neticesinde diplomatik temasların tekrar kurulmasıyla birlikte Almanya, Osmanlı Devleti'nden Bakü'yü boşaltmasını talep etmiştir. Osmanlı Devleti de Bakü'nün boşaltılmasına karşılık Almanya'dan Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanınmasını istemiştir. 23 Eylül 1918 tarihinde gerçekleşen Türk-Alman gizli antlaşması tam olarak Almanya'nın istediği bir antlaşmadır. Nedeni ise Türk idarecileri ile tekrar aynı safta buluşarak Kafkasya harekâtını başarıya ulaştırmak mümkündür. Çünkü Türk idarecilerinin desteğini almadan Almanya, asla Kafkasya ve Orta Asya'da harekete geçemezdi. Bir bakıma Almanya, Türk idarecilerinin Pan-Turan hayalini canlı tutmaya özen gösterirken diğer taraftan Türk idarecilerinin tek başına karar almalarını engellemek istemiştir. Türk idarecilerinin Kafkasya'da Almanya'dan bağımsız bir Pan-Turan hareketine girişmeleri neticesinde hemen Rusya ile temasa geçerek Türk ordularının Kafkasya'da önlerini kesmesi göstermektedir ki Almanya Panturanizm'in potansiyelini kabul etmekte ve Türk coğrafyasındaki araçsal değerini takdir etmektedir.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

Politisches Archiv Auswärtiges Amt, P 47/140.

Politisches Archiv Auswärtiges Amt, R 11125/105.

Politisches Archiv Auswärtiges Amt, R 21249/2

b. Gazeteler

“Ägypten“ (1.01.1915), **Arbeiterwille**, s. 9-10.

“Abdul Hamid“ (7.11.1894), **Mährisches Tagblatt**, s. 1-2.

“Alldeutsche Bestrebungen“ (16.04.1897), **Mährisches Tagblatt**, s. 1-4.

“Aus Stadt Und Land“ (22.10.1916), **Salzburger Wacht**, s. 4-5.

“Das Erwachen Des Orients“ (4.11.1914), **Allgemeiner Tiroler Anzeiger**, s. 5-6.

“Das Ist Kein Witz“ (1.05.1913), **Danzers Armee-Zeitung**, s. 10-11.

“Das Schicksal Der Kurden“, **Salzburger Wacht**, (20.11.1925), s. 2-3

“Das Verhalten Der Pfort“ (18.07.1880), **Tages Post**, s. 1-2.

“Der Panislamismus“ (16.01.1908, Januar 16), **Bukowinaer-Volks-Zeitung**, s. 1-2.

“Der Sultan Und Sein Reich“ (13.03.1850), **Grazer Zeitung**, 1-2.

“Deutschland“ (17.08.1900), **Salzburger Wacht**, s. 32-33.

“Die Armenischen Greuel“, **Salzburger Chronik für Stadt und Land**, (31.07.1919), s. 5-6.

“Die Ausrottung Der Armenier, Arbeiter Zeitung“, (1.08.1919), s. 5-6.

“Die Demission Des Neuen Ministerium“ (5.08.1908), **Arbeiter Zeitung**, s. 1-4.

“Die Jungtürken Und Jungpolitiker Überhaupt“ (19.08.1872), **Neue Tiroler Stimmen**, s. 2-3.

“Eingelaufene Büscher“, **Jüdische Presse**, (31.12.1920), s. 6-7.

Krause, Gesa (4.11.1914), “England Und Die Panislamische Bewegung“, **Pester Lloyd**, s. 11-12.

“Lezte Post“, (29.11.1899), **Vorarlberger Landes-Zeitung**, s. 1-4.

“Limon Von Sanders Für Türkische Rüstungen“ (20.03.1914), **Salzburger Wacht**, s. 1-4.

“Russisch-Asian“, **Monatsschrift für den Orient**, (1.01.1917), s. 150-151.

“Sidi, Der Turko“ (23.10.1915), **Mühlviertler Nachrichten**, 168-169.

“Talaats Mörder Freigesprochen“, **Das Interessante Blatt**, (16.06.1921), s. 2.

“Türkische Schristkeller und Türkische Zeitungen, **Neues Wiener Journal**, (22.02.1917), s. 4-5.

c. Diğer Kaynaklar

Abbott, J. S. (1871), **Prussia and the Franco-Prussian War**, 1.th Ed., A. H. Hoyey Publishers, Toronto.

Adivar, Halide Edip (2018), **Yeni Turan**, 8.Baskı, Can Yayınları, İstanbul.

Agoston, G. (2002),“Siyaset ve Historiografi: Macaristan'da Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi ve İstanbul'daki Macar Araştırma Enstitüsü“, **Türkler Ansiklopedisi** içinde, 15 (137-148), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Agoston, Gabor ve Masters, Bruce (2008), **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, 1th Ed., Facts On File, Inc. An imprint of Infobase Publishing, New York.

Ak, İlyas (2019), “Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması“ **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** (61), 385-408.

Akçura, Yusuf (2011), **Üç Tarz-ı Siyaset**, Kilit Yayınları, İstanbul.

_____ (2015), **Türkçülüğün Tarihi**, 5.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Akkor, Mahmut (2006), **I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, Sakarya Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alkan, Necmettin (2014), **Ve Selanik Düştü: 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet**, 1.Baskı, Tmaş Yayınları, İstanbul.

Armaoğlu, Fahri (2017), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 23.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Aslan, Zehra ve Usta, Yeliz (2017), “Dış Basın ve Osmanlı Arviş Belgeleri Işığında Brest Litovsk'tan İngiliz İşgaline ”Batım”(Haziran 1918-Ocak1919)“, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 11(22), 73-90.

Ateş, Sinan (2013), “Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya“, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2(5), 163-178.

Aydın, Nurhan ve Öztürk, Kübranur (2019), “İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası“, **Tarih ve Günce**, 2(5), 469-504.

Bainton, Roland H. (1950), **Here I Stand A Life Of MARTIN LUTHER**, 1.Baskı, MCML by Pierce and Smith Publishers, New York.

- Bal, Halil (2004), "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, (5), 25-51.
- Bardakçı, Murta (2019), **Enver**, 3.Baskı, Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- Bars, Mehmet Emin. (2017), "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4(2), 38-51.
- Baykal, Tan vd. (2018), "İlk Osmanlı Genel Seçim Uygulamalarına Hukuksal Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, 7(2), 54-67.
- Beşirli, Mehmet (2004), II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 1(16), 121-139.
- Biçici, Mehmet (2014), "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(3), 693-722.
- Foster, Charles Thornton ve Daniell, F. H. Blackburne (1881), "**The Life And The Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq**", C. Kegan Paul & CO. Publishers, Londra.
- Creasy, Edward Shepherd (1854), **History of the Ottoman Turks: From the beginning of their empire to the present time**, New York Publishers, Londra.
- Czapleka, Maria Antonia (1918), **The Central Asia in History and the Present Day**, Clarendon Press, Oxford.
- Çakı, Caner. (2018), "Birinci Dünya Savaşı'nda Propaganda Amaçlı Kullanılan Posterlerin Korku Çekiciliği Bağlamında İncelemesi: Büyük Britanya Örneği", **Atatürk İletişim Dergisi**, (15), 111-136.
- _____ (2018), "Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman Propaganda Kartpostallarından Kullanılan Karikatürlerde Türklerin Sunumunun Göstergebilimsel Açıdan İncelenmesi", **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, (29), 73-94.
- Çelebi, Erhan (2019), "Türkistan Milli Mücadelesi: Sovyet Tarih Görüşü Bakımından Bir Değerlendirme", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 1916-1940.
- Çelik, Hacer (2008), "Ermeni Tehciri Ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 7(16), 143-163.
- Çelik, Ömer (2019), "İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kurumsal Bir Değerlendirme", **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5(2), 107-123.
- Çıkrıkçı, Bülent (2015), "Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlarda Ermeni Seferberliği ve Ermeni Gönüllüleri", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(3), 227-258.
- Çiller, Yavuz (2015), "Modern Milliyetçilik Kurumları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", **Akademik İncelemeler Dergisi**, 10(2), 45-65.

- Çolak, Mustafa (2014), **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çolak, Melek (2019), "Macar Türkolog Vambery'nin Türkistan Seyhatinde "Büyük Oyun"un İzler", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (45), 13-27.
- Demir, Yaşar (2016), "Birinci Dünya Savaşı'nın Müslüman Esirleri: Alman Kamplarında Tutulan Müslüman Esirler ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu", **Türk Dünyası ve Sosyal Bilimler Dergisi**,(76), 139-158.
- Demirtaş, Birgül (2012), "Fahri TÜRK, Alman Silah Sanayii'nin 1871- 1914 Arasında Türkiye'yle Ticari İlişkileri, Krupp Firması, Mauser Silah Fabrikası ve Alman Silah ve Mühimmat Fabrikaları", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, 8(32), 121-125.
- Devlet, Nadir (2011), **Millet ile Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi**, 1.Baskı, Başlık Yayın Grubu, İstanbul.
- Durmuş, İlhami (2017), "Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı", **Gazi Akademik Bakış**, 10(20), 37-47.
- Boyar, Ebru ve Fleet, Kate (2010), **Social History of Ottoman Istanbul**, 1th Ed., Cambridge University Press, Cambridge.
- Ekici, Yunus (2017). "Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri", **Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 5(1), 125-143.
- ERDOĞAN, Aysel (2018), "Sovyet Rusya Rejiminin Türkistan Halklarına Yönelik Asimile Politikası", **Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(9), 251-269.
- Erkan, Ümmet (2016), "Türk Yurdu Dergisinde Milliyetçiliğin Analizi (1911-1931)", **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (13), 132-144.
- Ersoy, Mehmet Akif (2017), **Safahat**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Erşan, Mesut (2002), "Kafkasya'da Son Türk Zaferleri", **Türkler Ansiklopedisi içinde**, 13 (773-784), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Ertan, Temuçin F. ve Örs, Orhan (2017), "Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 16(62), 39-84.
- Erten, Murat (2018), "Mağlubun Galibi Taklit Etmesi İbn Haldun'un Gözünden Endülüs, Osmanlı ve Cumhuriyet Bağlamında Bir Değerlendirme", **Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(26), 297-314.
- Fallmerayer, Jakob Philipp (1825), **Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt**, 1.Baskı, Münih A. Weber Press, Münih.

- Fischer, Fritz (1961), **Germany's Aims in the First World War**, 1th Ed., WW Norton & Company, Inc. Publishers, New York.
- Gafarov, Vasif (2017), “Birinci Dünya Savaşı’nın Sonunda Kafkasya’da Osmanlı-Almanya Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü (23 Eylül 1918)“, **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(2), 99-144.
- Gencer, Mustafa (2015), **Jöntürk Modernizmi ve “Alman Ruhu**, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Georgeon, François (2006), **Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930**, (Çev. A. Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gossman, Lionel (2013), **The Passion of Max von Oppenheim: Archaeology and Intrigue**, Open Book Publishers, Cambridge.
- Gökalp, Ziya (2018), **Türkçülüğün Esasları**, 7.Baskı, (Dü. ÇONOĞLU), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Grousset, Rene, (2011), **Stepler İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur**, 1.Baskı, (Çev. Halil İnalçık), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Güher, Ebru (2018), “Arşiv Belgeleriyle Cebel-i Bereketler Sancağı’nda 1915 Yılındaki Ermeni Tehciri“, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 6(15), 241-260.
- Gül, Osman Kubilay (2014), “Bir Amerikalı Diplomatın Gözüyle Bağdat Demir Yolu Projesi (ABD Sivas Konsolosu Henry M. Jewett’in Raporu)“, **Marmara Üniversitesi Önderi Dergisi**, 11(41), 1-16.
- Güler, Emre (2018), “Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Türk-Macar Kültürel İlişkileri“, **Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi**, 1(1), 1-13.
- Headlam, James Wycliffe (1899), **Bismarck**, 1.Baskı, DeFau Company Publishers, New York.
- Hekimoğlu, Vecihi Sefa (2018), “Birinci Dünya Savaşının Kazakistan’a Etkileri, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (35), 103-120.
- Helfferrich, Karl (1919), **Die Vorgeschichte Des Veltkrieg**, 1.Baskı, Ullstein & Co Press, Berlin.
- _____ (1921), **Die Deutsche Türkenpolitik**, 1.Baskı, Vossische Buchhandlung, Berlin.
- Howard, Michael (2002), **The First World War A Very Short Introduction**, 1.Baskı, Oxford University Press, Oxford.
- Kafesoğlu, İbrahim (2012), **Türk Milli Tarihi**, 34.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kanlıdere, Ahmet, (2018), “Hilafet Merkezinde Pan-İslamist Bir Tatar Dergisi Teâruf-i Müslimîn (1910-1911)“, **İslam'ı Uyandırmak**, 1(2), 423-456.

- Karacagil, O. Kürşat (2014), “II. Wilhelm’in Osmanlı İmparatorluğu’nu Ziyareti ve Mihmandar Mehmed Şakir Paşa’nın Günlüğü (1898)“, **Türkiyat Mecmuası**, 24(2), 73-97.
- Karaçavuş, Ahmet (2013), “XX. Yüzyıl Başlarında Türk ve Yabancı Algısında Pan-Türkist Coğrafya ve Turani Halklar“, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 13(2), 265-301.
- Karadağ, Cafer Tayyar (2015), “Alman Federalizminin Tarihsel Süreçteki Geişimi“, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(2), 121-136.
- Karaman, Mehmet Ali (2018), “Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri“, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (44), 62-79.
- Karataş, Cengiz (2013), “Turancılık Mefkuresi Bağlamında Halide Edib’in Yeni Turan’ına Dair“, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, 20(1), 39-52.
- Kartopu, Saffet (2012), “Duyun-u Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler“, **Global Journal of Economics and Business Studies**, 32-40.
- Kaşıyüğun, Ali (2018), “I. Dünya Savaşı’nda Esirler Meselesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler“, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 4(1), 74-98.
- Keleş, Nejdet (2016), “Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Almanlarda Türk İmgesi“, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (24), 113-142.
- Keleşyılmaz, Vahdet (1998), “Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar“, **Atatürk Yolu Dergisi**, 6(21), 67-80.
- Kış, Salih (2017), “Alman İmparatoru II. Wilhelm’in Haçlı Rüyası ve 1898 Kudüs Seyahati“, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (42), 487-506.
- Kon, Kadir (2013), **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, 1.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Kon, Kadir (2013), “Almanya’nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu“, **Tarih Dergisi**, (53), 211-252.
- Kurat, Akdes Nimet (2014), **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 6.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kurtaran, Uğur (2015), “Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Rexin’in Faaliyetleri (1755-1761)“, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 12(47), 115-131.
- Kurtcephe, İsrail (1993), “Teşkilat-ı Mahsusa Belgelerine Göre 1917 Rus İhtilali Sırasında Türkistan“, **Atatürk Yolu Dergisi**, 3(12), 393-409.
- Küçük, Cevdet (1979), “Şark Meselesi Hakkına Önemli Bir Vesika“, **Tarih Dergisi**, (32), 607-638.
- Küçükşen, Kübra (2018), “Cemil Meriç’e Göre Milliyetçilik ve Birlikte Yaşam“, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (43), 581-595.

- Lepsius, Johannes (1919), **Deutschland und Armenien, 1914-1919: Sammlung diplomatischer Aktenstücken**, 1.Baskı, Der Tempelverlag, Potsdam.
- Levent, Sinan (2016), **Japon Turancılığı**, 1.Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Bernard (2015), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 8.Baskı, (Çev. B. B. Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Luther, Marthin (1915), **Works of Martin Luther**, A. J. Holman Company, Filedelfiya.
- Marshall, Henrietta Elizabeth (1913), **A History of Germany**, 1.Baskı, Hodder & Stoughton Publishers, Londra.
- McCarthy, Justin (1998), **Ölüm ve Sürgün**, 7.Baskı, (Çev. B. Umar), İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Muhammet Şen, F. Ç. (2018). Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Türkistan İzlenimleri (1916). **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 5(17), 181-209.
- Mustafayev, Beşir (2015), "Türk İslam Ordusu'nun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Harekatına Dair (Arşiv Vesikaları Işığında-1917-1919)", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, (30), 17-40.
- Ortaylı, İlber (1981), **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- _____ (2003), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 41.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2015), **Türklerin Tarihi Orta Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın Kapılarına**, 5.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Öğün, Tuncay (2019), **100 Soruda Sarıkmış Harekatı**, Rumu Yayınevi, İstanbul.
- Öksüz, Hikmet ve Köse, İsmail (2017), "I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz Politikası", Mehmet Okur vd (Ed.), **I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler**, 1.Baskı içinde (173-229), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon.
- Önen, Nizam (2005), **İki Turan**, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkan, Asaf, (2010), "Millet-Milliyetçilik-Milli Tarih Bağlamında Türk Yurdu Dergisi'nde Milli Tarih Oluşturma Çabaları (1911-1918)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 15(37), 289-309.
- Qafarov, Vasif (2008), "Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu", **Gazi Akademik Bakış**, 2(3), 139-151.

- Rathmann, Lothar, (2001), Alman Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, 3.Baskı, (Çev. R. Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul.
- Rill, Ferenc ve Brend., Majoros (1994), **Das Osmanische Reich (1300-1922)**, Bechtermünz Verlag, Köln.
- Robertson, Charles Grant (1918), **Bismarck**, 1.Baskı, Constable and Co. Londra.
- Safa, Peyami (2013), **Türk İnkılabına Bakış**, 9.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sakal, Fahri (2017), "Çarlık ve Sovyet Rusyası'nın Karadeniz-Hazar Havzalarında Bir Güç Dengesi Faktörü Olarak Kurguladığı Demografi Politikaları", Mehmet Okur vd (Ed.), **I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler**, 1.Baskı içinde (s. 441-451), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon.
- Sakin, Serdar (2015), "Serdar Sakin, Minas Çeraz'ın (Minasse Tcheraz) Avrupa Temasları ve Berlin Kongresi İzlenimleri", **Akademik Bakış**, 8(16), 237-258.
- Saray, Mehmet (2011), "Osmanlı Devleti'nin Batı Türkistan Siyaseti", **Tarih Dergisi**, (37), 291-296.
- Sarıtaş, İbrahim (2019), "Alman İmparatorluğu'nun Türk Dünyasına Yönelik Propoganda Faaliyetleri: Arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı", **Türk Dünyası ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (91), 113-135.
- Semiz, Yaşar (1999), "I. Dünya Savaşı'nda Mehmet Akif", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (5), 237-267.
- _____ (2014), "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (35), 217-244.
- Sheffield, Gary (2015), **All About History First World War**, 1.Baskı, Imagine Publishing, Londra.
- Stearns, Frank Preston (1899), **The Life of Prince Otto von Bismarck**, 1.Baskı, J. B. Lippincott Company, Londra.
- Şen, Muhammet ve Çiftçioğlu, Ferdi (2018), "Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Türkistan İzlenimleri (1916)", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 5(17), 181-209.
- Şendal, Tuncay (2019), "II. Meşrutiyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Azınlıkları Arasında Yaşanan Siyasi Ayrılığın Analizi", **Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(3), 11-31.
- Taşagıl, Ahmet (2017), **Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, 11.Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.

- Tekinalp, Munis (1915), **Türkismus und Pantürkismus**, Kiepenheuer Press, Weimar.
- Tepekaya, Muzaffer (2002), “Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)“, **Türkler Ansiklopedisi** içinde, 13 (62-91), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- (1917), **The Rise of The Turks - The Pan-Turan Movement**, 1.Baskı, Foreign Office Publishers, Londra.
- Tokluoğlu, Ceyan (2012), “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe“, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 28(84), 104-143.
- Topakkaya, Aslan (2012), “Felsefi Bilgelik” ve (Evren Karşısında) “Hayranlık Duyuma” Kavramları Arasındaki İlişki Üzerine“, **Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, (18), 93-99.
- Tosun, Ramazan (2003), “Ermeni Meslesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti“, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (14), 143-163.
- Toynbee, Arnold Joseph (1917), **The Murderous Tyranny of The Turks**, 1.Baskı, Hodder & Stoughton Publishers, Londra.
- Toynbee, Arnold Joseph ve Bryce, Viscount James (1916), **The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916 Documents Prese to Viscount Grey of Falldon, Secretary of State for Foreign Affairs, by Viscount Bryce**, 1.th Ed., H.M. Stationery Off Publishers, Londra.
- Treadwell, Johan H. (1881), **Martin Luther**, 1.Baskı, Marcus Ward & CO., Londra.
- Turan, Osman (2012), **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, 21.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Uca, Alaattin (2010), “Türk Toplumunda Milliyet ve Milliyetçilik Fikrinin Tarihi Gelişimi“, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (6), 125-144.
- Unat, F. Reşit (1968), **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Vurgun, Selda Yılmaz (2016), “1916 Türkistan İsyanı“, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (40), 315-325.
- Woodard, Roger D. (2009), **Greek Mythology**, 2.Baskı, Cambridge University Press, Cambridge.
- Yıldırım, Nimet (2011), “Zerdüşt'ün Kutsal Kitabı Avesta“, **Şarkiyat Mecmuası**, (18), 147-170.
- Yıldırım, Sercan Özgencil (2015), “Anadolu ve Bağdat-C.F.O.A. & Baghdad-Aleppo-Nusaybin-B.A.N.P- Railway Companies Passenger Bulidings, Typologies“, **Beykent University Journal of Science and Engineering**, 5(1), 69-93.

Yüksel, Mevlüt (2010), “I. Dünya Savaşı’nda Erzurum’un İlk İşgal Günleri“, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 15(37), 259-287.

Yürük, Hüseyin (2019), “Sultan II. Abdülhamit Deönemi Adliye Nazırlarından Hasan Fehmi Paşa’da Adalet Anlayışı ve Devlet Teşkilatı’na Katkıları“, **OMBUDSMAN Akademi**, 10(5), 190-213.

(1920), **A Manual on The Turanians And Pan-Turanianism**, **Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty**, Oxford University Publishers, Londra.

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa AYDIN, 1998 yılında Gemeinschaftsgrundschule Innenstadt İlkokulu'nu; 2002 yılında Mevlüt Selamı Ortaokulu'nu; 2006 yılında Akçaabat Lisesi'ni; 2018 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

AYDIN, evli ve bir kız babası olup, İngilizce ve Almanca bilmektedir.

